

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЄФИМЕНКО ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

УДК 378.015.31:17.022.1]:373.2:005.963.5(043.5)

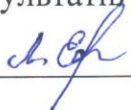
ДИСЕРТАЦІЯ
ВИХОВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ
ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПРАКТИКИ

011 – Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Л. М. Єфименко

Науковий керівник: **Полякова Ірина Вікторівна**, кандидат педагогічних наук,
доцент

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харків, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено проблемі виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.

Актуальність дослідження. У сучасних соціокультурних умовах функціонування суспільства, що нині потерпає від надмірної конфліктності та всезагальної дегуманізації, особливого значення набуває толерантна комунікативна поведінка особистості. Зростання соціальної ролі особистості, динамізм соціально-економічних і соціокультурних процесів, їхня інтеграція та глобалізація вказують на важливість виховання у сучасних педагогів, зокрема вихователів дітей дошкільного віку, комунікативної толерантності. У цих умовах потребує концептуального переосмислення зміст фахової підготовки здобувачів педагогічного закладу освіти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «Модернізація педагогічної системи терціарної освіти у контексті підвищення якості професійної підготовки конкурентноспроможних фахівців і вдосконалення професіоналізму науково-педагогічних і педагогічних працівників» (державний реєстраційний номер № 0120U105225) та комплексної теми академії «Виховання духовної культури

у дітей дошкільного віку», що розроблена кафедрою теорії та методики дошкільної освіти (державний реєстраційний № 0117U007460).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні кафедри педагогіки, психології та менеджменту (протокол № 4 від 18 жовтня 2017 р.) та на Вченій раді Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 4 від 15 листопада 2017 р.).

У першому розділі – **«Теоретичні засади виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»** – проаналізовано сутнісні характеристики дефініцій «виховання», «толерантність», «комунікація», «спілкування», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика» у науковому дискурсі та на основі цього визначено сутність ключових понять, зокрема: *«комунікативна толерантність майбутніх фахівців дошкільної освіти»* як інтегративна якість особистості, що підпорядковується завданням, змісту та характеру їх діяльності й проявляється у встановленні ефективних комунікативних взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу, структурними компонентами якої є мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний; *«виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти»*, що трактується як організований педагогічний процес, який спрямовано на особистісний розвиток здобувачів освіти, удосконалення їх індивідуальних особливостей, що виявляються в умінні будувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаємин, довіри та доброзичливості.

Доведено, що педагогічна практика є органічним складником освітнього процесу, що забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх педагогів дошкільного профілю з їх практичною діяльністю у закладі дошкільної освіти і є провідним етапом фахової підготовки здобувачів освіти, основним завданням якої є поглиблення здобутих у процесі навчання теоретичних знань, формування у практикантів фахових умінь, опанування сучасними методами та формами роботи.

Визначено структуру комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики, що складається з таких компонентів: когнітивного (уявлення індивіда про комунікативну толерантність та культуру спілкування, усвідомлення ідеї толерантної комунікації, її відповідність моральним нормам та принципам), мотиваційного (об'єднує в собі мотиви, потреби, цінності та відносини, що регулюють толерантну поведінку особистості), емоційного (відносно стійкі почуття індивіда до різних суб'єктів і процесу толерантної взаємодії з ними, що виражається в емоційно-ціннісній оцінці міжособистісних відносин), діяльнісного (характеризує поведінку, в основі якої лежить розуміння, співпраця, комунікативні уміння та навички, стриманість стосовно до іншої точки зору, критики, конструктивна реакція на провокуючі питання, конфліктні ситуації).

Схарактеризовано критерії та показники вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики: мотиваційний (усвідомлення майбутніми вихователями закладів дошкільної освіти важливості виховання комунікативної толерантності задля їхньої майбутньої фахової діяльності та прагнення до її удосконалення, розуміння необхідності виховання комунікативної толерантності як мотивації досягнення успіху, здатність здійснювати рефлексію власного фахового особистісного саморозвитку та комунікативної діяльності); знаннєвий (усвідомлення значущості комунікативної толерантності як загальнолюдської гуманістичної цінності); емоційно-ціннісний (бажання спілкуватися з «іншими», прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних уподобань, етносів, культур тощо, задоволеність від взаємодії з «іншими»); рефлексивний (наявність та реалізація умінь і навичок доброзичливих стосунків, тактика й оптимальні способи толерантної поведінки, що забезпечують успішність позитивної взаємодії).

На основі визначених критеріїв і показників виокремлено рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики – високий, середній, низький.

У другому розділі – **«Обґрунтування та експериментальна перевірка організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»** – розроблено організаційно-методичну модель системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики, що є відкритою динамічною інтеграційною системою, яка містить чотири взаємопов'язані блоки (теоретико-методологічний, змістовно-методичний, організаційно-комунікативний і діагностично-оцінювальний).

У теоретико-методологічному блоці висвітлено завдання організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики (підвищення у здобувачів освіти обізнаності щодо толерантної комунікації; виховання у них позитивного ставлення до обраної професії у процесі педагогічної практики; розвиток у здобувачів освіти комунікативно-толерантних професійно значущих компетентностей у процесі педагогічної практики); методологічні підходи (особистісно-орієнтовний, системний, культурологічний, комунікативний); принципи (загальнонаукові: науковість, системність, фундаментальність, плановість, об'єктивність, контроль, гуманізація, оптимізація, наступність, детермінованість, демократизація, активна рівновага, інформаційний зв'язок, доброзичливість, конструктивність, цілеспрямованість, адаптованість, системне самовдосконалення); спеціальні: (гуманізації, колективізму, толерантності й комунікативної спрямованості, рефлексивності комунікативної діяльності у процесі педагогічної практики, системності й наскрізності, інтегративності, комунікативного партнерства, співпраці та діалогічності) та функції (організаційна, оцінно-діагностична, освітня).

У змістовно-методичному блоці розкрито зміст та особливості досліджуваного процесу через визначені компоненти (мотиваційний, когнітивний, емоційний, діяльнісний), запропоновано методику виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики за трьома етапами. Перший етап передбачав діагностику наявних рівнів вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики за визначеними критеріями та показниками; другий – упровадження заходів щодо активізації мотивації, розширення та поглиблення знань, удосконалення вмінь і навичок, формування спроможності до комунікативної емпатії та саморефлексії тощо; третій – ґрунтовний аналіз динаміки підвищення рівнів вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики за допомогою спеціально розроблених методів, форм та засобів.

У організаційно-комунікативному блоці визначено: суб'єкти (адміністрація і колектив закладу дошкільної освіти, адміністрація відповідного факультету та науково-педагогічні працівники випускової кафедри) та об'єкти (здобувачі освіти – майбутні фахівці дошкільної освіти; процес виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти; підвищення вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти) освітнього процесу; методи і форми (технології ситуативного моделювання (імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри), дискусії, моральні дилеми, івенти (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методи, скрайбінг, комунікативно-мовленнєві вправи, вправи-криголами (icebreakers), рефлексія (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting» та ін.), кейсбук з банку тренінгових програм, педагогічний коучінг, вирішення комунікативно-мовленнєвих ситуацій на практичних, семінарських заняттях та під час позааудиторної роботи), засоби (друковані, усні, наочні, технічні, художні тощо).

Діагностично-оцінювальний блок містить критерії, показники й рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики, що обґрунтовані вище.

Визначено та схарактеризовано організаційно-педагогічні умови реалізації організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики: формування установки на толерантність, що складається з готовності та здатності суб'єктів освітнього процесу до рівноправного діалогу; використання в освітньому процесі інноваційних методів, форм та засобів навчання і виховання, що сприяють вихованню комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.

Прогнозованим результатом організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики є підвищення рівня вихованості досліджуваного конструкту.

Для перевірки достовірності результатів експерименту, одержаних в експериментальних та контрольній групах, було використано критерій Пірсона χ^2 , що дозволило підтвердити статистичну значущість змін, що відбулися в рівнях вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти в експериментальних групах.

Результати експериментальної роботи засвідчили, що мету наукового пошуку досягнуто, поставлені завдання виконано.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів:

– *вперше* розроблено організаційно-методичну модель системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики, що складається з мотиваційного, когнітивного, емоційного, діяльнісного компонентів цього складного особистісного утворення та критеріїв, показників і рівнів вихованості

комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики;

– *визначено* ключові поняття дослідження: «комунікативна толерантність майбутніх фахівців дошкільної освіти», «виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти»;

– *уточнено й конкретизовано* сутність понять «виховання», «толерантність», «комунікація», «спілкування», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика»;

– *здійснено* цілісний науковий аналіз теоретичних засад виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики;

– *подальшого розвитку* набуло науково-методичне забезпечення освітніх компонентів професійної підготовки та педагогічної практики майбутніх фахівців дошкільної освіти з метою виховання комунікативної толерантності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено авторський спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти», кейсбук з банку тренінгових програм; оновлено програми навчальної педагогічної практики «Показові та пробні заняття в ЗДО», «Літня практика в ЗДО» та зміст таких освітніх компонентів, як-от: «Вступ до спеціальності», «Дошкільна педагогіка», «Дошкільна лінгводидактика», «Інклюзивна дошкільна освіта» (вибірковий цикл), – а також матеріали дисертації та розроблені методичні матеріали для проведення практичних занять (технології ситуативного моделювання (імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри), дискусії, моральні дилеми, івенти (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методи, скрайбінг, комунікативно-мовленнєві вправи, вправи-криголами (icebreakers), рефлексія (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting» та ін.), педагогічний коучінг, комунікативно-мовленнєві ситуації) можуть бути використані під час укладання підручників і навчальних посібників, розробки програм педагогічної практики, навчальних курсів із виховання комунікативної

толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти; у практичній роботі викладачів закладів освіти, де здійснюється підготовка здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, у психолого-педагогічних дослідженнях відповідної галузі, у роботі вихователів закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: виховання, комунікативна толерантність, здобувачі освіти, майбутні фахівці дошкільної освіти, освітній процес, педагогічна практика, заклад дошкільної освіти, організаційно-методична модель системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Особливості процесу виховання у педагогічних закладах вищої освіти: теоретичний аспект. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. LXXIX. С. 101–106.

2. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; за заг. ред. член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2017. Вип. 43. 296 с.

3. Єфименко Л. М. Зміст і структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Северодонецьк : СНУ ім. В. Даля, 2018. Вип. 4(73). С. 17–24.

4. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як засіб виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Молодий вчений* : наук. журнал. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. № 6(70) червень. С. 81–84.

5. Єфименко Л. М. Виховання толерантності у майбутніх педагогів як основа ефективної комунікативної взаємодії. *Актуальные научные исследования в современном мире*. 2019. Вип. 12(56). Ч. 6. Переяслав, 2019. С. 59–63.

6. Єфименко Л. М. Структурні компоненти та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільного профілю. *Актуальні питання гуманітарних наук* : матеріали Міжвуз. зб. наук. праць молодих вчених / Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. Івана Франка. Дрогобич, 2020. Вип. № 32. С. 165–170.

7. Єфименко Л. М. Особливості впровадження спецкурсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» в умовах реалізації організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum* : Central European Journal for Science and Research Publishing house Education and Science. Praha, 2021. 1(67) 2021. P. 95–99.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Єфименко Л. М. Аспекти виховного процесу в педагогічному закладі вищої освіти. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2017 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової ; Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : ФОП Петров В. В. 2017 р. С. 114–117.

2. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти* : матеріали Усеукр. Наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2018 р.) / Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради.; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2018. С. 97–101.

3. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial*: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, 24 de abril de Barcelona, España. Barcelona, 2020. Vol. 4. P. 23–25.

4. Єфименко Л. М. Комунікативна толерантність як особистісно значуща та професійно важлива якість майбутнього педагога дошкільного профілю. *International Forum: Problems and Scientific Solutions* : Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (January 16-18, 2020). Melbourne, Australia : CSIRO Publishing House. P. 125–131.

5. Єфименко Л. М. Комунікативна толерантність як провідна умова інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. *Створення інклюзивного простору закладу освіти в контексті розбудови суспільства рівних можливостей в Україні* : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 21 листоп. 2019 р.). / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради.; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2019. С. 75–78.

6. Єфименко Л. М. Особливості взаємозв'язку комунікативної толерантності та емпатії у майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Development of modern technologies and scientific potential of the world* : coll. of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with : materials of the International scientific–practical conf., London, July 29, 2019. London : NGO «European Scientific Platform». V. 4. P. 62–65.

7. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як засіб виховання комунікативної толерантності фахівців дошкільної освіти. *International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage»* : Conference proceedings, December 21-22, 2018. Baia Mare, Romania : Izdeveniesciba «Baltiia Publishing», 2018. P. 121–123.

8. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як провідний компонент у вихованні комунікативної толерантності майбутніх фахівців закладів

дошкільної освіти. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті* : зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16-17 берез. 2018 р.). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С. 71–74.

9. Єфименко Л. М. Теоретичні аспекти виховання комунікативної толерантності у майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Актуальні проблеми реформування дошкільної та початкової освіти України у контексті євроінтеграційних процесів* : зб. тез вист. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 20 берез. 2018 р.). Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2018. С. 48–50.

10. Єфименко Л. М. Теоретичні засади виховання гуманних почуттів сучасного дошкільника. *Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки* : зб. наук. пр. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 листоп. 2018 р., м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С. 22–24.

11. Єфименко Л. М. Толерантність як соціально–педагогічне явище сучасної системи освіти. *Challenges in Science of Nowadays* : Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (April 6-8, 2020). Washington, USA : EnDeavours Publisher, 2020. P. 93–100.

12. Єфименко Л. М. Умови виховання толерантності дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. *Актуальні проблеми дошкільної освіти* : матеріали VIII Всеукр.наук.-практ. конф. / Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2019. С. 33–35.

13. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Виховання комунікативної толерантності у студентів педагогічних ЗВО. *Освіта і доля нації». Освіта та її ресурси у подоланні сучасних соціокультурних і політичних викликів* : матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. (7-8 черв. 2019 р.). м. Харків, 2019. С. 110–111.

14. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Виховання культури мовлення майбутнього вихователя ЗДО як умова його успішної фахової діяльності. *Scientific Horizon in the Context of Social Crises* : Proceedings of the 2nd

International Scient. and Pract. Conf. (February 26–28, 2020). Tokyo, Japan : Otsuki Press, 2020. P. 47–51.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Єфименко Л. М., Александрова А. В. Виховання толерантних взаємовідносин дошкільників – вимога часу. *Професіоналізм педагога в дошкільній освіті* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 24 квітня 2018 р.). Харків, 2018.

2. Єфименко Л. М., Бреславська І. В. Специфіка професійно-мовленнєвого спілкування майбутнього вихователя. *Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології* : зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23-24 листопада 2018 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018.

3. Єфименко Л. М., Журавель О. С. Комунікативна толерантність вихователя дошкільного закладу. *Актуальні проблеми реформування дошкільної та початкової освіти України у контексті євроінтеграційних процесів* : зб. наук. робіт Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 20 березня 2018 р.). Рівне : РВЦ МEGУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2018. 176 с.

4. Єфименко Л. М., Касянчук А. Ю., Рожкова Є. В. Самостійна робота як одна з основних складових процесу професійного зростання майбутніх вихователів під час педагогічної практики. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2017 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової ; Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : ФОП Петров В. В. 2017 р.

5. Єфименко Л. М., Кісь М. М. Виховний потенціал толерантної комунікації під час підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук* : зб. наук. робіт Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23-

24 березня 2018 р.). Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. Ч. 2. 108 с.

6. Єфименко Л. М., Маєвська А. Л. Етика педагогічного спілкування вихователя в закладі дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти* : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2018 р.) / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради.; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2018. 356 с.

7. Єфименко Л. М., Москаленко А. С., Скрипніченко К. Г. Формування ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ у процесі педагогічної практики. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22 листоп. 2017 р., м. Харків) / за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової ; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : ФОП Петров В. В. 2017 р. 352 с.

8. Єфименко Л. М., Сириця В. Є. Підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності на засадах толерантності. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти* : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 листопада 2018 р.) / Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради.; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2018. 356 с.

9. Єфименко Л. М., Сухар А. В. Впровадження ідей толерантності в освітній процес. *Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : матеріали Міжнар. наук-практ. конф. (5-6 квітня 2019 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2019. С. 110–111.

10. Єфименко Л., Фархадова Е. Толерантність як професійно-важлива якість педагога інклюзивної освіти. *Problems and prospects of implementation of innovative research results*: coll. scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol.3),

December 13, 2019. Valletta, Republic of Malta : European Scientific Platform NGO. P. 82–84.

Навчальні посібники та спецкурси:

1. Єфименко Л. М. Кейсбук з банку тренінгових програм : практичний посіб. Харків : ННЦ ХГПА, 2019. 56 с.
2. Єфименко Л. М. Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти : спец. курс / Л. М. Єфименко. Харків : ННЦ ХГПА, 2019. 50 с.
3. Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку : навч. посібн. / уклад.: Л. М. Єфименко, Ю. В. Сирова ; Харків. коледж Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2018. 110 с.
4. Організаційні аспекти педагогічної практики «Показові, пробні заняття та інші види діяльності з дітьми дошкільного віку»: навч.-метод. посібник / уклад.: А. І. Чаговець, М. І. Ярославцева, Ю. В. Сирова, Л. М. Єфименко та ін.; за заг. ред. М. В. Роганової; Комун. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків, 2020. 195 с.

ANNOTATION

Yefymenko L. M. Educating of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice. – Manuscript.

Thesis for a PhD Degree in Pedagogical Sciences. Speciality 011 – Educational, pedagogical sciences. – Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council. – Kharkiv, 2021.

The thesis is devoted to the problem of educating of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice.

Thesis relevance. Modern socio-cultural conditions of the society functioning suffers from excessive conflict and general dehumanization nowadays, so particular importance is in the individual's tolerant communicative behavior. The growth of the individual's social role, the dynamism of socio-economic and socio-cultural processes, their integration and globalization indicate the importance upbringing of communicative tolerance to modern teachers, educators of preschool children. The content of pedagogical educational institution applicants' professional training needs to be conceptually reconsidered in these conditions.

The first section – **«Theoretical principles of upbringing the communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice»** – the essential characteristics of the definitions «upbringing», «tolerance», «communication», «interaction», «communicative tolerance», «pedagogical practice» scientifically essence the key concepts *«communicative tolerance of future pre-school specialists»* is defined as an integrative quality of personality, subordinated to the tasks, content and nature of their activities and manifested in establishing effective communicative relationships with subjects of educational process, the structural components are motivational, cognitive, emotional and activity, – and *«educating of communicative tolerance of future pre-school specialists»*, that is interpreted as an organized pedagogical process aimed at personal development of students,

improving their individual characteristics, manifested in the ability to build pedagogical communication at the level of dialogue, equality, trust and friendliness.

It is proved that pedagogical practice is an organic component of the educational process, that provides a combination of theoretical training to future pre-school specialists with their practical activities in pre-school education and is a leading stage of students' professional training, and the main its task is to deep the theoretical knowledge, trainees the professional skills, mastery of modern methods and forms of work.

The structure of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice is determined, it consists of the following components: cognitive (awareness of the importance the communicative tolerance as a universal humanistic value, compliance with moral norms and principles); motivational (combines motives, needs, values and attitudes that regulate tolerant behavior of the individual), emotional (relatively stable feelings of the individual to different subjects and the process of tolerant interaction, that is expressed in the emotional and value assessment of interpersonal relationships), activity (characterizes behavior based on understanding, cooperation, communication skills, restraint in relation to another point of view, criticism, constructive reaction to provocative questions, conflict situations).

The criteria and indicators of educating of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice are characterized: motivational (awareness of future pre-school specialists the importance of communicative tolerance for their future professional activity and striving for its improvement, understanding the need to cultivate communicative tolerance as a motivation to succeed, the ability to reflect on own professional personal self-development and communicative activities); cognitive (awareness of importance the communicative tolerance as a universal humanistic value); emotional and value (the desire to communicate with «others», the desire to help establish tolerant relations between representatives of different preferences, ethnic groups, cultures, etc., satisfaction with interaction with «others»); reflexive (the presence

and implementation of skills and abilities of friendly relations, tactics and optimal ways of tolerant behavior that ensure the success of positive interaction).

Based on the defined criteria and indicators, the levels of educating the communicative tolerance to future pre-school specialists in the process of pedagogical practice are highlighted-high, medium, low.

The second section – **«Substantiation and experimental verification of organizational and methodological model of the educating system the communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice»** – developed organizational and methodological educating model of communicative tolerance to future pre-school specialists in the process of pedagogical practice that contains four interconnected blocks (theoretical and methodological, content and methodical, organizational and communicative, diagnostic and evaluation).

The theoretical and methodological block highlights the tasks of the organizational and methodological model by the educating of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice (raising awareness of students' tolerant communication; upbringing positive pedagogical students' attitude; raising of communicatively tolerant professionally significant competencies in the process of pedagogical practice); methodological approaches (personality-oriented, systemic, culturological, communicative); principles (general: scientific, systematic, fundamental, planned, objectivity, control, humanization, optimization, continuity, determinism, democratization, active balance, information communication, friendliness, constructiveness, purposefulness, adaptability, systemic self-improvement); special: (rubberization, collectivism, tolerance and communicative orientation, reflexivity of communicative activity in the process of pedagogical practice, systematization and competence, integrativity, communicative partnership, cooperation and dialogue) and functions (organizational, evaluation-diagnostic, educational).

The content and methodical block reveals the content and features of the researched process through certain components (motivational, cognitive, emotional, activity), provides educating method of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice in three stages. The first stage involved the diagnosis of existing levels of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice according to certain criteria and indicators; the second – introduction of measures to increase motivation, expand and deepen knowledge, improve skills, build the ability to communicative empathy and self-reflection, etc.; the third is a thorough analysis the dynamics of increasing the educating levels of communicative tolerance to future pre-school specialists in the process of pedagogical practice with the help of specially developed methods, forms and means.

Organizational and communicative block includes: subjects (administration and staff of pre-school education, administration of the relevant faculty and research and educating staff of the graduating Department) and objects (applicants – future pre-school specialists; the process of upbringing the communicative tolerance to future pre-school specialists; increase the education of communicative tolerance educating of future pre-school specialists) of educational process; methods and forms: technologies of situational modeling (simulation, business and educational role-playing games), discussions, moral dilemmas, events (work shop, pedagogical cafe), case methods, scribing, communicative-speech exercises, ice-breaking exercises (icebreakers), reflection (rule of «three», syncveins, plus-minus-interesting, etc.), a casebook from the bank of training programs, pedagogical coaching, solving communicative and speech situations in practical, seminar and extracurricular activities), means (printed, oral, visual, technical, artistic, etc.).

The diagnostic and evaluation block reflects the criteria, indicators and educating levels of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice, which are substantiated above.

The organizational and pedagogical conditions of realization of the organizational and methodological model of the system of education of communicative tolerance of future specialists of preschool education in the process of pedagogical practice are defined and characterized: formation of attitude to tolerance consisting of readiness and ability of subjects of educational process to equal dialogue; use the innovative methods in educational process, forms and means of educating and education that contribute to the educating of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice.

The projected result of the organizational and methodological model of the system of education of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice is to increase the education level of the studied construct.

To verify the results of the experiment obtained in the experimental and control groups, Pearson's criterion χ^2 was used, that confirmed the statistical significance of changes in the levels of educating the communicative tolerance of future pre-school specialists in the experimental groups.

The results of experimental work showed that the goal of scientific research has been achieved, the tasks have been fulfilled.

Scientific novelty and theoretical significance of the obtained results:

– *for the first time* an organizational and methodological educating model of the system of education of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice was developed, consisting of motivational, cognitive, emotional, activity components of this complex personal education and criteria, indicators and levels of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice;

– the key concepts of the research are *defined*: «communicative tolerance of future pre-school specialists », «educating of communicative tolerance of future pre-school specialists»;

- the essence of the concepts «education», «tolerance», «communication», «interaction», «communicative tolerance», «pedagogical practice» is *specified*;
- a comprehensive scientific analysis of the theoretical educating foundations of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice;
- *further development* of scientific and methodological support of disciplines in educating of communicative tolerance to future pre-school specialists in order to cultivate communicative tolerance.

The practical significance of the obtained results is that the author's special course «Professional and communicative competence of the future pre-school specialists, a casebook from the bank of training programs, updated programs of educational pedagogical practice «Demonstrational and trial classes in pre-school institution», «Summer practice in preschool institution» and the content of such educational components as: «Introduction to the specialty», «Pre-school pedagogy», «Pre-school lingual didactics», «Inclusive pre-school education» (selective cycle), – as well as thesis materials and developed methodical materials for practical classes (technologies of situational modeling (simulation, business and educational role-playing games), discussions, moral dilemmas, events (work shop, pedagogical cafe), case-methods, scribing, communicative and speech exercises, icebreakers, reflection (rule of «three», syncveins, «plus–minus–interesting», etc.), pedagogical coaching, communicative and speech situations) can be used during the compiling textbooks and manuals, the development of pedagogical practice programs, training courses on the upbringing of communicative tolerance to future pre-school specialists; in the practical teachers' work of educational institutions, where the student's training in 012 Pre-school education, in psychological and pedagogical research in the relevant field, in the work of educators of pre-school education.

Key words: education, communicative tolerance, students, future pre-school specialists, educational process, pedagogical practice, pre-school institution, organizational and methodological model of the system of education

of communicative tolerance of future pre-school specialists in the process of pedagogical practice.

LIST OF PUBLISHED PAPERS OF THE THESIS

Scientific works with the main scientific results of the thesis are published:

1. Iefymenko L. M., Poliakova I. V. Osoblyvosti protsesu vykhovannia u pedahohichnykh zakladakh vyshchoi osvity: teoretychnyi aspekt. Pedahohichni nauky : zb. nauk. prats. Kherson : Vydavnytskyi dim «Helvetyka», 2017. Vyp. LXXIX. S. 101–106.

2. Iefymenko L. M. Vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh pedahohiv. Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia : zb. nauk. pr. / Kharkiv. nats. ped. un-t imeni H. S. Skovorody ; za zah. red. chlen-kor. NAPN Ukrainy A. V. Trotsko. Kharkiv, 2017. Vyp. 43. 296 s.

3. Iefymenko L. M. Zmist i struktura vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti u maibutnikh vykhovateliv. Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka : zb. nauk. prats. Sievierodonetsk : SNU im. V. Dalia, 2018. Vyp. 4(73). S. 17–24.

4. Iefymenko L. M. Pedahohichna praktyka yak zasib vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh pedahohiv doshkilnoi osvity. Molodyi vchenyi : nauk. zhurnal. Kherson : Vydavnychyi dim «Helvetyka», 2019. № 6(70) cherven. S. 81–84.

5. Iefymenko L. M. Vykhovannia tolerantnosti u maibutnikh pedahohiv yak osnova efektyvnoi komunikatyvnoi vzaiemodii. Aktualnye nauchnye yssledovanyia v sovremennom myre. 2019. Vyp. 12(56). Ch. 6. Pereiaslav, 2019. S. 59–63.

6. Iefymenko L. M. Strukturni komponenty ta rivni vykhovanosti komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh pedahohiv doshkilnoho profiliiu. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : materialy Mizhvuz. zb. nauk. prats molodykh vchenykh / Drohobyskyi derzh. ped. un-t im. Ivana Franka. Drohobych, 2020. Vyp. № 32. S. 165–170.

7. Iefymenko L. M. Osoblyvosti vprovadzhennia spetskursu «Profesiino-komunikatyvna kompetentnist fakhivtsia doshkilnoi osvity» v umovakh realizatsii orhanizatsiino-metodychnoi modeli systemy vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti u protsesi pedahohichnoi praktyky. *Středoevropský věstník pro vědu a výzkum : Central European Journal for Science and Research Publishing house Education and Science*. Praha, 2021. 1(67) 2021. P. 95–99.

Published approbation works:

1. 1. Iefymenko L. M. Aspekty vykhovnoho protsesu v pedahohichnomu zakladi vyshchoi osvity. Problemy samorozvytku ta samovdoskonalennia osobystosti v umovakh modernizatsii pedahohichnoi osvity: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (22 lystop. 2017 r., m. Kharkiv) / za zah. red. H. F. Ponomarovoi ; Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv : FOP Petrov V. V. 2017 r. S. 114–117.

2. Iefymenk L. M. Vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity u protsesi pedahohichnoi praktyky. Psykhologo-pedahohichni ta sotsialni aspekty vdoskonalennia yakosti osvity : materialy Useukr. Nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 22 lystopada 2018 r.) / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady.; za zah. red. H. F. Ponomarovoi. Kharkiv : FOP Petrov V. V., 2018. S. 97–101.

3. Iefymenko L. M. Vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti u maibutnikh vykhovateliv. Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial: Colección de documentos científicos «ΛΟΗΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica, 24 de abril de Barcelona, España. Barcelona, 2020. Vol. 4. R. 23–25.

4. Iefymenko L. M. Komunikatyvna tolerantnist yak osobystisno znachushcha ta profesiino vazhlyva yakist maibutnoho pedahoha doshkilnoho profiliiu. *International Forum: Problems and Scientific Solutions : Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (January 16-18, 2020)*. Melbourne, Australia : CSIRO Publishing House. R. 125–131.

5. Iefymenko L. M. Komunikatyvna tolerantnist yak providna umova inkluzyvnoi osvity ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. Stvorennia inkluzyvnoho prostoru zakladu osvity v konteksti rozbudovy suspilstva rivnykh mozhlyvostei v Ukraini : materialy Useukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 21 lystop. 2019 r.). / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady.; za zah. red. H. F. Ponomarovoi. Kharkiv : FOP Petrov V. V., 2019. S. 75–78.

6. Iefymenko L. M. Osoblyvosti vzaiemozviazku komunikatyvnoi tolerantnosti ta empatii u maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity. Development of modern technologies and scientific potential of the world : coll. of scientific papers «ΛΟΗΟΣ» with : materials of the International scientific–practical conf., London, July 29, 2019. London : NGO «European Scientific Platform». V. 4. R. 62–65.

7. Iefymenko L. M. Pedahohichna praktyka yak zasib vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti fakhivtsiv doshkilnoi osvity. International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage» : Conference proceedings, December 21-22, 2018. Baia Mare, Romania : Izdevenieciba «Baltiya Publishing», 2018. R. 121–123.

8. Iefymenko L. M. Pedahohichna praktyka yak providnyi komponent u vykhovanni komunikatyvnoi tolerantnosti maibutnikh fakhivtsiv zakladiv doshkilnoi osvity. Priorytety rozvytku pedahohichnykh ta psykhologichnykh nauk u XXI stolitti : zb. nauk. robit Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 16-17 berez. 2018 r.). Odesa : HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky», 2018. S. 71–74.

9. Iefymenko L. M. Teoretychni aspekty vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti u maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity. Aktualni problemy reformuvannia doshkilnoi ta pochatkovoї osvity Ukrainy u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv : zb. tez vyst. uchasnykiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Rivne, 20 berez. 2018 r.). Rivne : RVTs MEHU im. akad. S. Demianchuka, 2018. S. 48–50.

10. Iefymenko L. M. Teoretychni zasady vykhovannia humannykh pochuttiv suchasnoho doshkilnyka. Doslidzhennia riznykh napriamiv rozvytku

psykholohii ta pedahohiky : zb. nauk. pr. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (16-17 lystop. 2018 r., m. Odesa). Odesa : HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky», 2018. S. 22–24.

11. Iefymenko L. M. Tolerantnist yak sotsialno–pedahohichne yavyshe suchasnoi systemy osvity. Challenges in Science of Nowadays : Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (April 6-8, 2020). Washington, USA : EnDeavours Publisher, 2020. R. 93–100.

12. Iefymenko L. M. Umovy vykhovannia tolerantnosti ditei doshkilnoho viku v zakladi doshkilnoi osvity. Aktualni problemy doshkilnoi osvity : materialy VIII Vseukr.nauk.-prakt. konf. / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. obrady. Kharkiv, 2019. S. 33–35.

13. Iefymenko L. M., Poliakova I. V. Vykhovannia komunikatyvnoi tolerantnosti u studentiv pedahohichnykh ZVO. Osvita i dolia natsii». Osvita ta yii resursy u podolanni suchasnykh sotsiokulturnykh i politychnykh vyklykiv : materialy Kh Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (7-8 cherv. 2019 r.). m. Kharkiv, 2019. S. 110–111.

14. Iefymenko L. M., Poliakova I. V. Vykhovannia kultury movlennia maibutnoho vykhovatelja ZDO yak umova yoho uspishnoi fakhovoi diialnosti. Scientific Horizon in the Context of Social Crises : Proceedings of the 2nd International Scient. and Pract. Conf. (February 26–28, 2020). Tokyo, Japan : Otsuki Press, 2020. R. 47–51.

Additionally reflect the scientific results papers of the thesis:

1. Iefymenko L. M., Alieksandrova A. V. Vykhovannia tolerantnykh vzaiemovidnosyn doshkilnykiv – vymoha chasu. Profesionalizm pedahoha v doshkilnii osviti : materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. internet-konf. (Kharkiv, 24 kvitnia 2018 r.). Kharkiv, 2018.

2. Iefymenko L. M., Breslavska I. V. Spetsyfika profesiino-movlennievoho spilkuvannia maibutnoho vykhovatelja. Osobystist, simia i suspilstvo: pytannia pedahohiky ta psykholohii : zb. nauk. robit Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 23-24 lystopada 2018 r.). Lviv : HO «Lvivska pedahohichna spilnota», 2018.

3. Iefymenko L. M., Zhuravel O. S. Komunikatyvna tolerantnist vykhovatel'ia doshkilnogo zakladu. Aktualni problemy reformuvannia doshkilnoi ta pochatkovoï osvity Ukrainy u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv : zb. nauk. robit Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Rivne, 20 bereznia 2018 r.). Rivne : RVTs MEHU im. akad. S. Demianchuka, 2018. 176 s.

4. Iefymenko L. M., Kasianchuk A. Yu., Rozhkova Ye. V. Samostiina robota yak odna z osnovnykh skladovykh protsesu profesiinoho zrostantia maibutnykh vykhovatel'iv pid chas pedahohichnoi praktyky. Problemy samorozvytku ta samovdoskonalennia osobystosti v umovakh modernizatsii pedahohichnoi osvity: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (22 lystop. 2017 r., m. Kharkiv) / za zah. red. H. F. Ponomarovoï ; Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. obrady. Kharkiv : FOP Petrov V. V. 2017 r.

5. Iefymenko L. M., Kis M. M. Vykhovnyi potentsial tolerantnoi komunikatsii pid chas pidhotovky maibutnykh pedahohiv doshkilnoi osvity. Nove ta tradytsiine u doslidzhenniakh suchasnykh predstavnykiv psykholohichnykh ta pedahohichnykh nauk : zb. nauk. robit Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 23-24 bereznia 2018 r.). Lviv : HO «Lvivska pedahohichna spilnota», 2018. Ch. 2. 108 s.

6. Iefymenko L. M., Maievska A. L. Etyka pedahohichnogo spilkuvannia vykhovatel'ia v zakladi doshkilnoi osvity. Psykholoho-pedahohichni ta sotsialni aspekty vdoskonalennia yakosti osvity : materialy Useukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 22 lystopada 2018 r.) / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. obrady.; za zah. red. H. F. Ponomarovoï. Kharkiv : FOP Petrov V. V., 2018. 356 s.

7. Iefymenko L. M., Moskalenko A. S., Skrypnichenko K. H. Formuvannia tsinnisnykh oriiantatsii studentiv VNZ u protsesi pedahohichnoi praktyky. Problemy samorozvytku ta samovdoskonalennia osobystosti v umovakh modernizatsii pedahohichnoi osvity: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (22 lystop. 2017 r., m. Kharkiv) / za zah. red. H. F. Ponomarovoï ; Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. obrady. Kharkiv : FOP Petrov V. V. 2017 r. 352 s.

8. Iefymenko L. M., Syrytsia V. Ye. Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do profesiinoi diialnosti na zasadakh tolerantnosti. Psykholohopedahohichni ta sotsialni aspekty vdoskonalennia yakosti osvity : materialy Useukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 22 lystopada 2018 r.) / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady.; za zah. red. H. F. Ponomarovoi. Kharkiv : FOP Petrov V. V., 2018. 356 s.

9. Iefymenko L. M., Sukhar A. V. Vprovadzhennia idei tolerantnosti v osvitnii protses. Pedahohika i psykholohiia: aktualni problemy doslidzhen na suchasnomu etapi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (5-6 kvitnia 2019 r.). Kyiv : HO «Kyivska naukova orhanizatsiia pedahohiky ta psykholohii», 2019. S. 110–111.

10. Iefymenko L., Farkhadova E. Tolerantnist yak profesiino-vazhlyva yakist pedahoha inkluzyvnoi osvity. Problems and prospects of implementation of innovative research results: coll. scientific papers «ΛΟΗΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol.3), December 13, 2019. Valletta, Republic of Malta : European Scientific Platform NGO. R. 82–84.

Tutorials and special courses:

1. Iefymenko L. M. Keisbuk z banku treninhovykh prohram : praktychnyi posib. Kharkiv : NNTs KhHPA, 2019. 56 s.

2. Iefymenko L. M. Profesiino-komunikatyvna kompetentnist fakhivtsia doshkilnoi osvity : spets. kurs / L. M. Yefymenko. Kharkiv : NNTs KhHPA, 2019. 50 s.

3. Metodyka rozvytku movlennia ditei doshkilnoho viku : navch. posibn. / uklad.: L. M. Yefymenko, Yu. V. Syrova ; Kharkiv. koledzh Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv, 2018. 110 s.

4. Orhanizatsiini aspekty pedahohichnoi praktyky «Pokazovi, probni zaniattia ta inshi vydy diialnosti z ditmy doshkilnoho viku»: navch.-metod. posibnyk / uklad.: A. I. Chahovets, M. I. Yaroslavtseva, Yu. V. Syrova, L. M. Yefymenko ta in.; za zah. red. M. V. Rohanovoi; Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv, 2020. 195 s.

ЗМІСТ

ВСТУП	30
РОЗДІЛ 1.ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	39
1.1. Понятійно-термінологічне поле дослідження.....	39
1.2. Зміст та структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів.....	64
1.3. Критерії, показники та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.....	78
1.4. Сучасний стан вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.....	89
Висновки до першого розділу	108
Список використаних джерел до першого розділу	111
РОЗДІЛ 2. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ	138
2.1. Теоретичне обґрунтування організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики.....	138
2.2. Упровадження організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики.....	159
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	188
Висновки до другого розділу	206
Список використаних джерел до другого розділу	209
ВИСНОВКИ	216
ДОДАТКИ	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КТ МФДО – комунікативна толерантність майбутніх фахівців дошкільної освіти;

ЗДО – заклад дошкільної освіти;

ЕГ – експериментальна група;

КГ – контрольна група.

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена сучасним станом багатонаціонального й полікультурного суспільства із безліччю протиріч, у якому переваги набуває взаєморозуміння, що досягається шляхом налагодження взаємовідносин на основі етичних, моральних та культурних цінностей і, поза сумнівом, на основі норм і установок толерантності. Усвідомлення особистістю протиріч у соціумі і прийняття принципів витриманості, плюралізму думок, поваги до оточуючих спонукає до розуміння необхідності рівноправного діалогу.

Тож феномен толерантності є предметом широкого кола наукових досліджень і набуває міжосвітніх компонентіварного та міжкультурного характеру. Особливий інтерес викликає її регуляторний механізм взаємовідносин у соціумі, що пояснюється стрімкими реформаторськими змінами в політичному, економічному, культурному житті України, які, у свою чергу, зумовили появу нових соціально-психологічних, морально-правових, національно-релігійних умов діяльності суспільства й міжособистісних взаємозв'язків у ньому.

Комунікативна толерантність, як один із механізмів, що значною мірою впливає не лише на розвиток соціального клімату, міжособистісні стосунки, політику, є одним із вирішальних складників виховання сучасної людини.

Низка державних нормативно-правових документів [86; 87; 88; 105; 106; 107; 108; 109; 142; 149; 180; 198] підтверджує перспективний характер виховання комунікативної толерантності у майбутніх фахівців педагогічних закладів освіти. У них визначено напрями модернізації системи освіти, її освітньо-правові засади, фундаментальні педагогічні стратегії та механізми виховання особистості в умовах єдності навчання, виховання та розвитку. Зокрема наголошується на вихованні відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству.

Пріоритетним залишається завдання, визначене в Національній доктрині розвитку освіти (2002), – виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, із повагою ставиться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу. При цьому освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності [142].

Адекватною відповіддю на нові виклики часу й центром біфуркації стратегії розвитку освіти та виховання стала Концепція «Нова українська школа» (2016) і, як результат, – нова редакція Базового компонента дошкільної освіти (2021), в основу якого покладено ідеї гуманістичної педагогіки, патріотичного та громадянського виховання, взаємопов'язаної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій, причетних до піклування, догляду та розвитку дітей дошкільного віку.

Вочевидь оновлений стандарт дошкільної освіти потребує й оновлення змісту освіти, що має впливати на співпрацю учасників освітнього процесу, освітнє середовище, сприяти вихованню культури суб'єкт-суб'єктної взаємодії, налагодженню партнерської комунікації у системі «вихователь–діти–батьки», при цьому усі сторони взаємодії коректно виявляють власне емоційне ставлення до предмета розмови і співрозмовника, корегують його залежно від ситуації спілкування, цінують гарні стосунки, тому намагаються не конфліктувати, враховувати інтерес інших, узгоджувати з ними свої дії, діяти разом, злагоджено.

Базовий компонент відповідно визначає й вимоги та орієнтири щодо програм професійної підготовки майбутніх педагогів відповідно до потреб сьогодення, об'єднує зусилля науковців та практиків України щодо зміцнення культури якості та доброчесності в дошкільній освітній галузі.

У статті 48 Закону України «Про освіту» зазначається, що дотримання академічної доброчесності педагогічними працівниками передбачає «... повагу до осіб, які здобувають освіту, до їхніх батьків та осіб, які їх замінюють, незалежно від віку, статі, стану здоров'я, громадянства, національності, ставлення до релігії, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану...», звідси і впливає необхідність виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі їх підготовки до професійної діяльності, зокрема, під час педагогічної практики.

У стандартах вищої освіти зі спеціальності 012 Дошкільна освіта (2019) однією зі спеціальних (фахових) компетентностей майбутніх фахівців є здатність до виховання у дітей раннього і дошкільного віку толерантного ставлення та поваги до інших, попередження та протидії булінгу [198].

Аналіз новітнього наукового дискурсу щодо досліджуваного явища засвідчив, що нині закладено міцний теоретичний фундамент для вивчення проблеми виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, зокрема таких його аспектів, як:

- концептуальні засади виховання (І. Бех, М. Євтух, Л. Зданевич, С. Кириленко, Н. Косарева, О. Молчанюк, Г. Пономарьова, М. Роганова, А. Чаговець, Х. Шапаренко, Г. Шевченко та ін.);

- загальнотеоретичні питання організації виховного процесу у закладах вищої освіти (О. Дорошко, В. Лісовський, О. Пономарьов, В. Фортунатов та ін.);

- аналіз виховної діяльності педагога (О. Антонова, В. Беспалько, О. Дубасенюк, А. Іванченко, А. Сбруєва, Г. Троцько та ін.);

- спілкування як динамічний багатовимірний процес (Л. Виготський, І. Зимня, О. Леонт'єв, М. Лісіна, І. Луценко, А. Маркова, А. Рузьська, В. Соковнін, С. Хаджирадева);

- структура педагогічного спілкування (В. Артемов, А. Гардінер, М. Трубецький, Р. Якобсон, Я. Яноушек);

– лінгводидактичний аспект комунікативного процесу (А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Котик, Т. Піроженко, І. Полякова та ін.);

– педагогічні ідеї толерантності (М. Андрєєв, Ш. Амонашвілі, О. Біда, О. Грива, О. Довгополова, О. Докукіна, О. Грива, К. Журба, І. Залєсова, О. Кихтюк, Л. Кияшко, Я. А. Коменський, В. Кремень, С. Лисенкова, А. Макаренко, О. Матієнко, А. Молчанова, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, Т. Пилипенко, В. Пісоцький, Ж. Ж. Руссо, В. Сухомлинський, К. Ушинський, В. Шаталов, Н. Якса та ін.);

– проблеми комунікативної толерантності та шляхи їх вирішення (Г. Балл, В. Бойко, О. Волошина, Я. Довгополова, О. Дубасенюк, О. Зарівна, А. Зінченко, І. Палько, О. Потєбня, О. Присяжнюк, А. Скок, Ю. Тодорцева, Н. Якса, Л. Яцевич та ін.).

Аналіз досліджень із проблеми виховання майбутніх фахівців дошкільної освіти (Л. Артемова, Є. Бондарєвська, К. Дмитренко, В. Загвязинський, І. Ісаєв, Л. Машкіна, Т. Поніманська, В. Сластьонін, А. Харківська, Л. Хільченко, М. Ярославцева) висвітлив недостатність вивчення стану педагогічної практики як середовища, що забезпечує виховання у здобувачів освіти комунікативно-толерантних компетенцій і актуалізує зазначену тему дослідження.

Поряд із цим слід зауважити, що педагогічна практика в підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти посідає особливе місце як середовище майбутньої фахової діяльності, як простір для розвитку комунікативно толерантної особистості майбутнього фахівця в системі професійних та наукових взаємин.

Отже, як засвідчив аналіз теоретичних досліджень, у науковій і методичній літературі проблемі виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців у процесі педагогічної практики приділяється недостатньо уваги, зокрема, беручи до уваги зміни, що сталися в політичному та економічному житті нашої держави в умовах інтеграції на європейські

цінності, що диктує нові правила й особливості налагодження суспільних і міжособистісних стосунків майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Тож, в умовах сучасності, варіативності навчання, інклюзивності освіти комунікативна толерантність, якою безперечно повинен володіти майбутній вихователь ЗДО, є складною системою якостей, на які можна впливати у процесі педагогічної практики.

Аналіз різних підходів науковців до виховання комунікативної толерантності дозволив виокремити низку суперечностей між:

- існуючими традиційними напрямками виховної роботи зі здобувачами у закладах освіти і потребою суспільства у фахівцях із розвиненою комунікативною толерантністю;

- необхідністю постійного самовдосконалення майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики та обмеженими можливостями його досягнення за умов застосування традиційних форм, методів та засобів виховання;

- потенційними можливостями педагогічної практики із метою виховання комунікативної толерантності й недостатньою її цілеспрямованістю на вирішення цих завдань.

Отже, усунення зазначених суперечностей, практичне значення проблеми й недостатня розробленість її теоретичних аспектів зумовили вибір теми дисертації: *«Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради «Модернізація педагогічної системи терціарної освіти у контексті підвищення якості професійної підготовки конкурентноспроможних фахівців і вдосконалення професіоналізму науково-педагогічних і педагогічних працівників» (державний реєстраційний номер № 0120U105225) та комплексної теми академії «Виховання духовної культури

у дітей дошкільного віку», що розроблена кафедрою теорії та методики дошкільної освіти (державний реєстраційний № 0117U007460).

Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні кафедри педагогіки, психології та менеджменту (протокол № 4 від 18 жовтня 2017 р.) та на Вченій раді Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (протокол № 4 від 15 листопада 2017 р.).

Об'єкт дослідження: процес виховання КТ МФДО.

Предмет дослідження: організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Мета дослідження: обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність впровадження організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики у майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Відповідно до об'єкта, предмета і мети визначено такі **завдання:**

1. На основі аналізу стану розробленості проблеми в педагогічній теорії та виховній практиці визначити понятійно-термінологічне поле дослідження, уточнити сутність понять «виховання», «толерантність», «комунікація», «спілкування», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика»; визначити ключові поняття дослідження: «КТ МФДО», «виховання КТ МФДО».

2. Розробити критерії, показники та рівні вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

3. Теоретично обґрунтувати організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

4. Експериментально перевірити ефективність її впровадження у процесі педагогічної практики.

Для досягнення мети й вирішення завдань на різних етапах дослідження використано такі **методи:**

– *теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної, довідкової літератури, інструктивно-нормативних видань, інформаційних ресурсів мережі «Інтернет» із проблеми виховання комунікативної толерантності

для визначення понятійного апарату й уточнення сутності базових понять; порівняння та узагальнення для обґрунтування організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності;

– *емпіричні*: опитування, анкетування, інтерв'ювання, бесіди, аналіз проблемних ситуацій, метод незалежних характеристик, експертна оцінка для діагностування рівнів вихованості комунікативної толерантності у здобувачів освіти; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) – для перевірки ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики;

– *статистичні*: методи математичної статистики для опрацювання й оцінювання емпіричних даних, уточнення висновків, аналізу отриманих результатів і перевірки їхньої достовірності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

вперше розроблено організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, що складається з мотиваційного, когнітивного, емоційного, діяльнісного компонентів цього складного особистісного утворення та критеріїв, показників і рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики; *визначено* ключові поняття дослідження: «КТ МФДО», «виховання КТ МФДО»; *уточнено й конкретизовано* сутність понять «виховання», «толерантність», «комунікація», «спілкування», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика»; *здійснено* цілісний науковий аналіз теоретичних засад виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики;

подальшого розвитку набуло науково-методичне забезпечення освітніх компонентів професійної підготовки та педагогічної практики майбутніх фахівців дошкільної освіти з метою виховання комунікативної толерантності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено авторський спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти», кейсбук з банку тренінгових програм; оновлено програми навчальної педагогічної практики «Показові та пробні заняття в ЗДО»,

«Літня практика в ЗДО» та зміст таких освітніх компонентів, як-от: «Вступ до спеціальності», «Дошкільна педагогіка», «Дошкільна лінгводидактика», «Інклюзивна дошкільна освіта» (вибірковий цикл); методичні матеріали для проведення практичних занять (технології ситуативного моделювання (імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри), дискусії, моральні дилеми, івенти (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методи, скрайбінг, комунікативно-мовленнєві вправи, вправи-криголами (icebreakers), рефлексія (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting та ін.), педагогічний коучінг, комунікативно-мовленнєві ситуації). Матеріали дисертації можуть бути використані під час розробки підручників і навчальних посібників, розробки програм педагогічної практики, навчальних курсів із виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти; у практичній роботі викладачів закладів освіти, де здійснюється підготовка здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, у психолого-педагогічних дослідженнях відповідної галузі, у роботі вихователів ЗДО.

Наукові положення, науково-методичні матеріали та результати дослідження впроваджено в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (довідка № 01-13/717 від 12.12.2020), Харківського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» (довідка № 01-13/719 від 30.12.2020); Красноградського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР (довідка № 174 від 15.10.2020); Балаклійського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР (довідка № 01-12/175 від 30.12.2020); ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 5 від 03.12.2020); Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради» (довідка № 01-24/186 від 26.11.2020); Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської ради» (довідка № 172 від 17.12.2020).

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення, висновки й основні результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях:

– *міжнародних*: «Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 2018 р.); «Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки» (м. Одеса, 2018 р.); «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage» (Baia Mare, 2018); «Освіта та її ресурси у подоланні сучасних соціокультурних і політичних викликів» (м. Харків, 2019 р.); «Development of modern technologies and scientific potential of the world» (London, 2019); «Problems and Scientific Solutions» (Melbourne, 2020); «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (Tokyo, 2020); «Challenges in Science of Nowadays» (Washington, 2020); «Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial» (Barcelona, 2020);

– *усеукраїнських*: «Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти» (м. Харків, 2017 р.); «Актуальні проблеми реформування дошкільної та початкової освіти України у контексті євроінтеграційних процесів» (м. Рівне, 2018 р.); «Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти» (м. Харків, 2018 р.); «Актуальні проблеми дошкільної освіти» (м. Харків, 2019 р.); «Створення інклюзивного простору закладу освіти в контексті розбудови суспільства рівних можливостей в Україні» (м. Харків, 2019 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 21 науковій праці, зокрема: 7 – у статтях, що входять до міжнародних наукометричних баз (4 із них – у провідних наукових фахових виданнях України), 1 стаття – в іноземному періодичному виданні та 14 публікацій – у матеріалах конференцій (5 – усеукраїнських, 9 – зарубіжних).

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Зміст дисертації викладено на 271 сторінці, із них: основний текст – 156 сторінок, додатки – 52 сторінки. Робота містить 15 рисунків та 15 таблиць. Список використаних джерел включає 276 найменувань, із них 26 – іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

1.1. Понятійно-термінологічне поле дослідження

У ХХІ столітті толерантність є однією з моральних основ світової спільноти, яка прагне до досягнення в комунікаційному полі згоди ненасильницькими способами і методами.

Реформування системи освіти, проголошення принципів гуманізму, індивідуалізації навчання, особистісного розвитку зорієтували дослідників на вивчення феномена толерантності у виховному аспекті підготовки майбутніх педагогів.

У руслі досліджуваної проблеми науковий інтерес викликає визначення толерантності як особистісної якості, що виявляється у повазі, прийнятті та правильному розумінні різноманіття культур нашого світу, форм самовираження й способів прояву людської індивідуальності.

Із огляду на те, що в конструкті «виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики» базовими виступають поняття ««виховання», «толерантність», «комунікація», «спілкування», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика», доцільно розглянути специфічні особливості окреслених понять.

Згідно з логікою наукового пошуку вважаємо, що дослідження процесу виховання є вкрай актуальним, адже низка науковців, дослідників, педагогів-практиків [11; 16; 23; 33; 122; 132; 157; 173; 180], визначаючи його як діяльність, що спрямована на розвиток особистості, акцентують увагу на тому, що він передбачає створення умов для самовизначення й соціалізації здобувачів освіти на основі соціокультурних, духовно-моральних цінностей та прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки в інтересах людини, сім'ї, суспільства, держави.

Студіювання науково-методичних джерел щодо сутності поняття «виховання» свідчить про те, що у педагогічній літературі немає єдиного підходу до її трактування.

Визначаючи сутність поняття виховання, дослідники переважно вказують на багатозначність природи цього педагогічного феномену і розглядають його як:

- управління (Л. Белова, Т. Ільїна, М. Коваль, М. Фіцула та ін.);
- соціальне явище (М. Лукашевич, Ф. Ніколіна, М. Приходько, Д. Фельдштейн, В. Шульгін та ін.);
- діяльність (Л. Мардахаєв, В. Сластьонін та ін.);
- процес (Б. Кобзар, В. Лозова, Н. Мойсеюк, М. Роганова, О. Скрипченко, Г. Троцько та ін.);
- цінність (О. Вишневський, Г. Шевченко та ін.);
- систему (І. Зязюн, І. Колеснікова, М. Лукашевич, Г. Пономарьова, М. Фіцула та ін.);
- вплив (І. Зімня, О. Сергієнко та ін.);
- взаємодію (І. Бех, Г. Воробйов, О. Киричук, Л. Кондрашова, З. Курлянд, І. Харламов та ін.).

Зокрема Л. Белова пропонує розглядати поняття виховання як планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість та поведінку людини з метою формування заздалегідь сформульованих настанов, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують необхідні умови для її розвитку, самовдосконалення та соціалізації [16, с. 17].

І. Бех стверджує, що виховання у своєму історичному поступі завжди певним чином було пов'язане з філософською проблематикою, спрямованою на осмислення ставлення людини до світу, сутності культури, вихідних цінностей буття людини у світі, узгодження її свободи і відповідальності. Науковець тлумачить процес виховання як перетворювальну діяльність педагогів-вихователів, спрямовану на зміну свідомості, світогляду, психології,

ціннісних орієнтацій, знань і способів діяльності особистості, що сприяють її якісному зростанню та вдосконаленню [11, с. 213].

В. Лозова та Г. Троцько наголошують, що «виховання – це складний педагогічний процес, який передбачає визначення мети, завдань, змісту, форм та методів виховної діяльності, організації та вивчення результативності процесу» [123, с. 52].

Уточнюючи зміст процесу виховання, М. Роганова дійшла висновку, що виховання здобувача освіти як високоморальної особистості орієнтоване на розвиток високого рівня моральних якостей (чесності, відповідальності, обов'язковості, доброзичливості); моральної культури, високоморальних національних та загальнолюдських цінностей; гуманістичних поглядів, світогляду й переконань [181, с. 77].

Виховання майбутнього фахівця як професіонала, вихованої і високодуховної особистості, як стверджує Г. Пономарьова, обумовлюється педагогічним процесом, спрямованим на його розвиток, саморозвиток, самодостатність та самоствердження [175, с. 19].

Підкреслимо, що в закладі освіти виховання є невід'ємним складником освітнього простору, динамічною системою різнобічної виховної взаємодії суб'єктів, спрямованої на становлення особистості здобувача освіти на основі його саморозвитку, самовиховання та самореалізації.

На нашу думку, сучасний виховний процес повинен модернізуватися у структурі змісту педагогічної освіти, без нього неможливе проектування, створення повноцінного виховного простору педагогічного закладу освіти. Авторська позиція полягає у тому, що модернізація виховного процесу повинна торкатися і проблеми підготовки «успішного фахівця», де виховний простір необхідно зорієнтовувати на результативний компонент. Тільки таке оновлення змісту може стимулювати зміну суб'єкт-об'єктних відносин на активну соціальну і особистісну взаємодію, збагачувати здобувачів освіти досвідом ефективної роботи.

Загальним підтвердженням цього є зміна у процесі розвитку суспільства змісту виховання, що завжди орієнтується на суб'єкті виховання, а виховний вплив направлено на його вдосконалення. Це дає підставу визначити феномен виховання як перетворювальної діяльності майбутніх педагогів, спрямованої на зміну свідомості, світогляду, ціннісних орієнтацій, знань, умінь і навичок особистості, що сприяє її вдосконаленню[83, с. 103].

Відтак основною метою виховання у закладі освіти є створення умов для самореалізації особистості в гармонії з собою та суспільством.

Зважаючи на досліджений дискурс, доречно дійти висновку, що виховання майбутніх педагогів – це системне наповнення всіх компонентів освітньо-виховної системи педагогічного закладу освіти ціннісно-смісловим, духовно-моральним та висококультурним змістом.

Виходячи із логіки дослідження, провідним його поняттям є «толерантність».

Перші згадки поняття «толерантність» у XVIII та XIX століттях ототожнюють із віротерпимістю та поблажливістю до людей інших конфесій. Пізніше, упродовж майже всього XX століття, толерантність повністю співвідноситься з терпимістю і лише на початку XXI ст. виокремлюється в особливу смислову одиницю.

У «Словнику античності» зазначається, що проблема толерантності виникла ще за античних часів і була більш загостреною там, де народи з різними віросповіданнями були змушені жити разом у межах великих імперій (імперія Олександра Македонського та діадохів). Так, Антіох IV, прихильник грецької культури, яку пропагував у всіх своїх володіннях, одного разу присвятив іудейський храм Зевсу Олімпійському, що призвело до повстання Маккавеїв. У Римській же імперії влада терпляче ставилася до усіх віросповідань, у тому числі й до іудаїзму» [191, с. 581].

Проблема виховання молоді на засадах гуманності й толерантності знаходили своє відображення у працях античних філософів Стародавнього Китаю, Греції та Риму (Аристотель, Квінтіліан, Конфуцій, Платон, Сенека,

Сократ) [30; 176; 183; 218]. Відзначимо, що питання толерантності не стало предметом пошуків стародавніх філософів, однак саме в їхніх працях були сформульовані теоретичні настанови, що утворили фундамент сучасного змісту означеного поняття і набули подальшого розвитку.

Доречно згадати, що в Епоху Просвітництва (XVIII ст.), зародився небезпечний яacobінський фанатизм раціоналістичного типу. На той час єдиним видатним представником толерантності був Вольтер. Вважають, що саме йому належить афоризм: «Я не згоден з тим, що ви говорите, але пожертвую своїм життям, захищаючи ваше право висловлювати власну думку». Це – вислів, у якому виражена класична теорія толерантності. Погляди філософа-просвітителя склалися, коли він спостерігав за подіями в Англії, де в умовах релігійного плюралізму й толерантності був досягнутий громадянський мир і встановилася загальна атмосфера милосердя [137, с. 23].

У «Листах про віротерпимість» (1689) англійський мислитель Джон Локк, наголошуючи на праві особистості вільно обирати й сповідувати релігійні та суспільні цінності, так сформулював концепцію толерантності: «Жодна людина, жодна церква чи навіть держава не можуть володіти будь-яким правом зазіхати на громадянські блага один одного» [124, с. 103].

Для Тертуліана основами толерантності були врівноваженість, витримка, які він уважав рятівними звичками й наполегливо рекомендував виховувати їх у кожної молодої людини.

Відповідно до словника Ларусса слово «tolerance» вперше згадується 1361 року [243].

Отже, можна стверджувати, що дефініція «толерантність» має давню історію і в процесі історико-культурного розвитку та становлення як вітчизняної, так і зарубіжної наукової думки була мінливою у зв'язку з розвитком філософських ідей і формуванням нових понять.

Перш ніж уточнити сутність поняття «толерантність», доцільно розглянути його в лінгвістичному та психолого-педагогічному контексті.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) трактується як, по-перше, здатність організму переносити несприятливий вплив певних факторів, по-друге, як поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [28, с. 1254].

«Український педагогічний словник» за редакцією С. Гончаренка толерантність розкриває як повагу до думок та вірувань іншого [42, с. 332].

У соціологічному енциклопедичному словнику підкреслюється важливість відповідного ставлення «до способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, думок, ідей, вірувань різних людей» [197, с. 118].

Філософський енциклопедичний словник характеризує цю якість як терпимість до чужих думок, ідей, вірувань, учинків [210, с. 118].

У Декларації принципів толерантності ООН, проголошеній 16 листопада 1995 р., визначається, що толерантність – це повага, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості. Толерантність – це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини [50].

Важливою для дослідження є думка В. Кременя, який уважає, що «толерантність є вимогою часу, актуальним питанням сьогодення, адже нині відбувається відторгнення морально-етичних і духовних цінностей, напрацьованих людством у процесі історичного розвитку. Піднесення мотиву прибутку у ранг етичного принципу є своєрідним спотворенням цієї глибокої і безнадійно помилкової ідеології» [115, с. 54].

Трактуючи досліджуване поняття, В. Пісоцький визначає його як один із провідних елементів моральної культури людства, що виступає важливою умовою виживання і подальшого розвитку світоглядної цивілізації, гарантує свободу й автономність особистості, право на захист людської гідності, повагу до іншого світогляду та способу життя. Це багаторівневе комунікативне явище, яке сприяє взаєморозумінню, довірі, активізує міжгрупову

та міжособистісну взаємодію. Толерантність виступає як морально-правовий механізм регуляції поведінки людей, важливим є і її взаємозв'язок із особистою духовною свободою, соціальною справедливістю, рівністю, почуттям власної гідності – основними демократичними та гуманістичними цінностями сучасної культури [168].

У наукових розвідках Л. Завірюха особливу увагу звертає на те, що толерантність – «терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки, це повага або визнання рівності інших, відмова від домінування чи насильства» [85].

Виходячи із дослідженого дискурсу, можна визначити, що толерантність – поняття багатоаспектне й може розглядатися не тільки як регулятор міжособистісних, міжнародних та міжконфесійних відносин, як принцип цивільно-правової поведінки, як соціально-політичний імператив людської спільноти, а й як етико-філософська категорія, як культурна норма і моральна цінність.

Трактування толерантності як складного інтегративного утворення у загальній стратегії розвитку особистості знаходимо у М. Андрєєва [2], О. Асмолова [3], І. Беха [11], Н. Бирко [18], Т. Білоус [23], С. Братченка [27], Б. Герщунського [39], О. Дубасенюк [58], Ю. Ірхіної [93], О. Матвієнко [135], О. Скрябіної [190], Л. Шайгерової [196].

Істотне значення у концептуальному плані досліджуваної проблеми мають орієнтири морального виховання молоді, запропоновані класиками педагогічної думки Я. Коменським, Я. Корчаком, А. Макаренком, М. Монтесорі, В. Сухомлинським, К. Ушинським, С. Френе, В. Шаталовим, Р. Штайнером.

Нині проблема толерантності розглядається досить широко з різних позицій: загальні питання педагогіки толерантності (В. Делянченко, О. Докукіна, Л. Завірюха, Ю. Котелянець, Г. Солдатова, Л. Шайгерова); етнічна толерантність (А. Асмолов О. Байбаков, О. Вербовський, О. Грива, Ю. Римаренко, Т. Стефаненко, О. Татарко, В. Тишков); комунікативна

толерантність (В. Бойко, О. Зебрева, А. Зінченко, О. Потебня); технологічні особливості виховання толерантності (С. Герасимов, Л. Лозинська, О. Скрябіна, П. Степанов; формування толерантності засобами гуманітарних освітніх компонентів (Л. Канішевська, Р. Кострубань); досвід виховання толерантності в зарубіжних країнах (А. Джуринський, О. Орловська); проблема виховання молоді на основі принципів толерантної поведінки (Т. Білоус, І. Гриншпун, В. Нечерда, Г. Солдатова, О. Столяренко) [3; 23; 26; 48; 52; 54; 85; 90; 92; 94; 111; 122; 144; 155; 190; 196; 199].

У філософських розвідках М. Бахтіна, М. Бердяєва, Р. Валітової, А. Камю, І. Канта, Л. Лекторського, Дж. Локка, М. Монтесорі, С. Русової та ін. філософська природа толерантності представлена в онтологічному, культурологічному та соціокультурному аспектах.

Так комунікативна інтерпретація проблематики толерантності відображена в працях О. Кононко, О. Костюшиної, І. Луценко, Л. Ніколаєвої, Є. Сарапулової [104;112; 128; 145; 187].

У сучасній педагогічній науці проблему виховання загальної та комунікативної толерантності проаналізовано в працях М. Андрєєва, І. Бега, О. Біди, Т. Білоус, Г. Гайдук, В. Галузьяк, Ю. Гордієнко, О. Гриви, А. Зінченко, Ю. Ірхіної, І. Кривошакко, В. Ляпунової, А. Молчанової, В. Нечерди, А. Скок, І. Сухопарі, Ю. Тодорцевої, С. Толстікової та ін. [2;11; 20; 23; 37; 38; 44; 47; 92; 93; 116; 130; 137; 144; 189; 201; 204; 205].

Тож у психолого-педагогічній літературі толерантність розглядається, з одного боку, як засіб досягнення поставлених виховних та освітніх завдань, з іншого – як одна з цілей процесу виховання.

У сучасному розвиненому суспільстві толерантність постає як моральна якість, що характеризується прийняттям «одним індивідом або суспільством інтересів, переконань, вірувань, звичок інших людей або спільнот. Толерантність виражається в людському прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження різних мотивів, установок, орієнтації, не вдаючись

до насильства, придушення людської гідності, а використовуючи гуманні можливості – діалог, роз'яснення, співпрацю» [7, с. 125].

В. Лекторський спробував визначити сутнісні прояви толерантності, зокрема:

- толерантність як байдужість до існування різних поглядів та практик, оскільки останні є неважливими для головних проблем суспільства;

- толерантність як неможливість взаєморозуміння, тобто повага до іншого, якого особистість не розуміє і з яким не може взаємодіяти;

- толерантність як поблажливість до слабкості інших, яка дещо поєднується з презирством до них;

- толерантність як розширення власного досвіду та критичний діалог [120].

Хочемо не погодитись із думкою науковця, адже якщо толерантність як байдужість має на увазі байдужість до існування різних поглядів та практик, толерантність як неможливість взаєморозуміння не допускає різноманіття поглядів, цінностей і способів поведінки, що визначають спосіб розвитку певної культури, толерантність як поблажливість поєднується з деякою часткою презирства до слабких сторін інших, розширення власного досвіду відбувається в результаті боротьби з іншою системою, а критичний діалог передбачає наявність установки на взаємну зміну позицій, тоді жодна із запропонованих дослідником моделей, на наш погляд, не сприяє вихованню толерантної особистості, оскільки байдужість, визнання неможливості досягти взаєморозуміння, поблажливість, презирство, боротьба, установка на зміну чужої позиції не можуть сприяти створенню психологічно комфортної обстановки для спільної діяльності.

Із точки зору Н. Якси толерантність слід розглядати як певну соціальну якість міжособистісних відносин, що характеризуються установкою на доброзичливе сприйняття «іншого», бажання не лише зрозуміти,

але й, за можливості, перейняти його традиції, культуру, переконання, вірування, інтереси, цінності [225, с. 146].

Л. Завірюха слушно зазначає, що «брак досвіду, культури спілкування, незнання причин міжкультурних і людських розходжень породжують інтолерантність. Єдиним способом протистояти цьому є підвищення культурного та освітнього рівня» [85, с. 79].

Як стверджує К. Уейн, толерантність – це «визнання, повага переконань та поведінки інших людей, передусім тих, які чимось відрізняються від нас» [207, с. 22].

Доповнимо, що толерантне ставлення, у якому виражається міра прийняття людини й терпіння з боку педагога в ситуаціях, коли вона не відповідає вимогам та очікуванням, має поширюватися на всіх учасників освітнього процесу: педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію та ін.

Є. Бистрицький цілком доречно уточнює, що «толерантність – це спосіб поведінки, що спроможний утримати конфліктуючі сторони від актуального насильства, тобто є свідомим творенням ситуації терпимості» [19, с. 149].

Провівши аналіз дефініцій визначення сутності поняття «толерантність», запропонованих науковцями, систематизуємо їх наступним чином:

– толерантність як психофізична переносимість несприятливих впливів, тобто терпимість організму до негативного впливу із зовнішнього середовища;

– толерантність у соціальних відносинах (комунікативна толерантність) як терпиме ставлення до представників інших груп або неприйнятних вчинків співрозмовників;

– толерантність як система цінностей, що включає в себе прийняття унікальності іншої людини, що характеризується світосприйняттям, тобто передбачає, що кожна людина має право на свободу своїх переконань, зовнішнього вигляду, положення, поведінки, цінностей тощо;

– толерантність як особистісна характеристика (сукупність позитивних установок та індивідуальних якостей людини, система особистісних цінностей).

У ракурсі досліджуваної проблеми, дотримуємося думки, що поняття «толерантність» та «терпимість» не можна ототожнювати, адже терпимість – це здатність терпіти, стримуватися, позаяк толерантність – це така стійкість до зовнішнього впливу, за якої людина здатна залишатися собою. Вона добре себе знає, комфортно почувається в навколишньому середовищі, розуміє інших людей, відкрита до діалогу, доброзичливо ставиться до інших поглядів, культур, традицій, володіє високим рівнем емпатії.

Серед основних особистісних чинників, що сприяють вихованню толерантності, І. Жадан пропонує враховувати: сприйняття суспільного життя як позитивного цілого, розуміння необхідності іншого, відмінностей та особливостей; потребу в самовираженні, здатність до відповідальної поведінки, відкритість, почуття власної гідності, прагнення до компромісу, осмислений скептицизм тощо [84, с. 94].

Слід також відзначити три види толерантності, які виокремлено Г. Олпортом: толерантність як система установок, пов'язаних із етичними і расовими відмінностями; конформна толерантність; толерантність як риса характеру [151, с. 12].

При порівняльній характеристиці цих видів толерантності у руслі дослідження варто звернути увагу на толерантність як рису характеру, оскільки вона охоплює більш широке коло соціально-психологічних явищ ніж тільки расові чи міжетнічні проблеми та дозволяє будувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію.

Для цього дослідження важливою постає думка науковця С. Братченка, який визначає низку підходів щодо розуміння сутності поняття «толерантність»: гуманістичний, згідно з яким толерантність розглядається як прояв свідомого, осмисленого та відповідального вибору людини, її власної позиції; особистісний, відповідно до якого психологічною основою толерантності є цінності, смисли та особистісні установки; діалогічний, в основі якого лежить міжособистісна толерантність як особливий спосіб стосунків і міжособистісної взаємодії з іншим та міжособистісний діалог;

диверсифікаційний, відповідно до якого зміст толерантності не зводиться до однієї властивості, а розглядається як складний, багатоаспектний та багатокомпонентний феномен; фасилітативний підхід розглядає толерантність як якість, що розвивається [27].

У світлі досліджуваної проблеми вважаємо, що діяльність освітніх закладів повинна бути спрямована на створення толерантного середовища, яке ґрунтується на гуманістичних, моральних цінностях, є умовою гуманістичної освіти, розвиває та виховує толерантну, відкриту і вільну особистість з адекватною самооцінкою, високорозвиненими механізмами самоідентифікації, що активно засвоює і перетворює навколишній світ та має певні духовні й культурно-історичні цінності.

Значна роль у створенні толерантного середовища належить всьому педагогічному колективу. Багато авторів, досліджуючи проблему фахового становлення педагога, пишуть про толерантність як найважливіший чинник. Важко не погодитися, що педагог, який володіє толерантністю в особистісному і діяльнісному аспектах під час фахової діяльності, не зможе виховати толерантну людину, адже багатство наукових та практичних знань можна передати тільки у толерантному середовищі.

У закладі освіти необхідно створити сприятливий соціально-психологічний клімат як основу толерантного простору. Педагог, який виховує підрастаюче покоління, має володіти почуттям власної гідності, самоповаги, поваги до оточуючих людей незалежно від їх соціального статусу, національності, раси, релігії, культури, адже від його особистісного потенціалу, професійних знань та умінь, переконань, поглядів, світогляду залежить ефективність, продуктивність спілкування і спільної діяльності.

Відзначимо, що головними якостями педагога є його загальнолюдські цінності, духовне багатство і демократизм, емпатія, співпраця та взаємодія; глибоке знання національної культури, її прояв у поведінці; професійна майстерність, засвоєння нових прийомів роботи; психологічна установка на толерантність, етнокультурне спілкування; відношення до суб'єктів

педагогічної взаємодії як вільної спільності однодумців; прагнення до самоаналізу та самовдосконалення.

На нашу думку, виховання толерантності у майбутніх фахівців дошкільної освіти передбачає: толерантне середовище, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу та форм організації їх взаємовідносин, які з одного боку, є базовими складовими етики педагогічної сфери, а з іншого – зразком морального виховання дітей дошкільного віку; культури спілкування на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, співчуття та співпереживання, відчуття партнерства; особистісних якостей, індивідуальних та етнічних проявів особистості [70].

Відзначимо, що особливе місце в психолого-педагогічних дослідженнях займає поняття інтолерантності (нетерпимості), яке ідентифікується вченими як якість особистості, що характеризується негативним, ворожим ставленням до особливостей культури тієї чи іншої соціальної групи, до інших соціальних груп загалом або ж до їх окремих представників (Н. Мондельгауер, Н. Недорезова, Г. Солдатова та ін.). Інтолерантність базується на переконаннях, що твої погляди, спосіб життя стоять вище за інші. Результати інтолерантності можуть проявлятися в широкому діапазоні: від звичайної невічливості, зневажливого ставлення до інших або роздратування – до релігійного переслідування та геноциду.

Ураховуючи науковий досвід О. Садохіна, зауважимо, що до основних форм прояву інтолерантності належать: 1) образи, насмішки, зневага; 2) негативні стереотипи, упередження, забобони, які базуються на негативних рисах та якостях; 3) етноцентризм; 4) дискримінація, що виявляється у позбавленні соціальних благ, обмеження прав людини, штучній ізоляції в суспільстві; 5) расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; 6) ксенофобія у формі етнофобій, мігрантофобій тощо; 7) паплюження релігійних та культурних пам'яток; 8) вигнання, сегрегація, репресії; 9) релігійні переслідування [185, с. 315–316].

Для подальшого застосування у дослідженні доречно систематизувати якості толерантної та інтолерантної особистості у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Якості толерантної / інтолерантної особистості

№ з/п	Якості	Толерантна особистість	Інтолерантна особистість
1	2	3	4
1.	Знання себе	ставиться до себе критично, сама намагається розібратись у своїх проблемах, перевагах та недоліках	помічає у себе лише чесноти, у своїх проблемах звинувачує інших
2.	Захищеність	упевнена в собі; переконана, що з усім упорається; зазвичай почуває себе у безпеці, тому не прагне захищатися від інших	побоюється свого соціального оточення й саму себе: в усьому бачить загрозу
3.	Відповідальність	не перекладає відповідальність на інших, сама відповідає за свої вчинки; у проблемних ситуаціях звинувачує себе, а не оточення	упевнена, що події не залежать від неї, відтак знімає з себе відповідальність за те, що відбувається навколо; має упередження щодо інших людей; уважає, що не вона заподіює зло, а їй шкодять
4.	Потреба у визначенні	сама прагне до роботи, творчості; прагне вирішити свої проблеми; бачить світ у всій його багатоманітності	уважає, що є два типи людей – погані та хороші, «свої» та «чужі»; ставить себе на другий план (тільки не я)
5.	Емпатія	здатна співпереживати, готова надати допомогу людині, яка цього потребує	має обмежені здібності до емпатії, обмежений внутрішній світ
6.	Почуття гумору	здатна посміятися над собою; конструктивно фіксує свої недоліки, не прагнучи до переваги над іншими	не має почуття гумору, похмура, апатична
7.	Авторитаризм	переконана, що краще жити в демократичному вільному суспільстві	уважає за краще жити в авторитарному суспільстві з жорсткою владою, де переважає суспільна ієрархія

Оскільки обов'язковою ознакою толерантності завжди є повага до іншого суб'єкта, прагнення до співпраці, співдружності, можна

припустити, що толерантність завжди передбачає спілкування. Відтак принципово важливим для дослідження є розгляд цього поняття.

Спілкування як процес діяльності є «середовищем виховання толерантності» й привертає пильну увагу дослідників різних галузей наукового знання (Г. Балл, М. Боришевський, Л. Бурлачук, Г. Васянович, С. Вдович, І. Зязюн, В. Кіслов, М. Корольчук, В. Крайнюк, С. Максименко, В. Малахов, Л. Орбан-Лембрик, Я. Радевич-Винницький, Л. Савенкова, В. Семиченко, М. Скиба, Ю. Трофімов, Т. Чмут, І. Ющук та ін.).

Поняття «спілкування» трактується науковцями по-різному:

- як міжсуб'єктна взаємодія між людьми (В. Малахов) [132, с. 259];
- як особливий вид діяльності; процес міжособистісної взаємодії; специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку; обмін думками, уявленнями, ідеями, почуттями і переживаннями (Л. Орбан-Лембрик) [153];
- складний багатоплановий процес установалення та розвитку контактів між людьми, що є наслідком потреби в спільній діяльності й включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння інших (М. Логунова) [121, с. 72].

Більшість дослідників у структурі спілкування виокремлюють три взаємопов'язані функції: комунікативну (обмін інформацією між людьми), інтерактивну (взаємодія між людьми) та перцептивну (сприйняття партнерами під час спілкування один одного й установалення на цій основі взаєморозуміння).

Вивчення та аналіз наукової літератури дає змогу виокремити такі характеристики спілкування: передача інформації від людини до людини; сприйняття один одного; взаємна оцінка партнерами один одного; взаємовплив партнерів; взаємодія суб'єктів спілкування; управління груповою або масовою діяльністю тощо.

Як стверджує польський науковець С. Юліаш «...особливо досвід спілкування між собою представників різних культур є тим зв'язком, у якому «чужий» перестає бути «чужим», а просто стає «іншим» [252, с. 15].

Заслуговує на увагу погляд А. Гжегорчика, який доводить, що досягнення рівноправного діалогу, який має партнерський характер, можливе за умови, коли інтеракція здійснюється за допомогою пізнавальних повідомлень, що є певною формою аргументації, яка розкриває цілі й методи діяльності обох сторін, а також коли є умови для інтелектуальної та взаємної їх критики, і для внесення змін до програм діяльності [40, с. 59].

Повноцінне міжособистісне спілкування – це складний багатокомпонентний процес, який обумовлений одночасним розвитком психіки індивіда в певних взаємопов'язаних напрямках. Головне в ньому – сформувати гуманістичне комунікативне ядро особистості, яке передбачатиме ставлення до будь-якої людини та її поведінки як до найвищої цінності [152, с. 386].

Становлення толерантної особистості можливе тільки за допомогою навичок позитивної взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, формування соціально-психологічної стійкості, соціальної чутливості, розвитку адекватної самооцінки, почуття власної гідності й поваги до досягнень інших, через напрацювання засобів успішної комунікації.

Як влучно зазначають Л. Зданевич та Т. Цегельник, одна з ключових проблем у галузі дошкільної освіти – встановлення позитивних міжособистісних взаємовідносин і навичок спілкування, оскільки ці аспекти забезпечують вільне «входження» вихованця ЗДО у навколишній світ, соціалізацію та життєдіяльність у ньому [89, с. 161].

Отже, вважаємо, що спілкування є процесом взаємозв'язку та взаємодії суб'єктів, у якому відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями, уміннями та навичками, а також результатами діяльності; зв'язок між толерантністю й спілкуванням носить двосторонній характер. Із одного боку, толерантність виступає душевно-духовною основою спілкування. Із іншого – є початком процесу становлення спілкування, що і є кінцевим пунктом толерантності. Звідси виникає логічний взаємозв'язок толерантності та спілкування: взаємодія – толерантність – спілкування – спільність.

Неоднозначність розуміння спілкування ускладнюється проблемою ототожнення дефініцій «спілкування» та «комунікація». Тож у контексті цього дослідження постає необхідність визначитись із сутністю поняття «комунікація».

У низці наукових розвідок знаходимо двозначність поняття комунікація: з одного боку комунікація – це синонім поняття спілкування, а з іншого, вузько психологічного, – одна зі сторін спілкування, що відповідає за інформацію (Г. Андрєєва, Л. Виготський, А. Добрович, В. Кан-Калик, М. Лісіна, С. Поляков, В. Мясичев, І. Кон, О. Леонтьєв та ін.). Це цілком зрозуміло, адже семантично поняття «спілкування» та «комунікація» досить подібні, оскільки означають «спільність», «з'єднання», «повідомлення».

Сучасні дослідники відзначають, що в освітній діяльності поняття «комунікація» охоплює не тільки кількість та якість знань, що передаються, а й якість взаємовідносин, які можуть сприяти або перешкоджати подальшому спілкуванню та розвитку взаєморозуміння.

Дослідження взаємозв'язку толерантності та комунікації знаходимо у Б. Ананьєва, Г. Андрєєвої, О. Бодальова, О. Леонтьєва, В. Кан-Калика, В. Мясичева, І. Палько та інших дослідників. Саме комунікації вони відводять чільне місце у процесі виховання толерантності, оскільки в ній і через неї відбувається привласнення людиною певних ідей, цінностей, формування ставлення до явищ дійсності.

У своїх подальших пошуках ми керувалися науковим розумінням того, що особливе місце комунікація посідає у фаховій діяльності педагогів дошкільної освіти, адже від того, наскільки вміло вони побудують своє спілкування з дітьми, їх батьками, колегами, залежатиме результат їхньої педагогічної діяльності, а також взаємовідносини з суб'єктами освітнього процесу, психологічний клімат у колективі.

Підкреслимо, що здатність до спілкування та комунікації є необхідною умовою забезпечення освітнього процесу в сучасному ЗДО. Відтак у фаховій

педагогічній діяльності вихователя ЗДО комунікація є засобом організації освітньо-виховного процесу, а мовлення – основним інструментом.

Отже, під комунікацією розуміємо взаємодію між людьми, під час якої відбувається обмін думками, інформацією, формується ставлення до отриманої інформації, завдяки чому встановлюється взаєморозуміння.

Наведені міркування дають підстави стверджувати, що у науковій літературі частіше зустрічається термін спілкування, але це не зменшує ролі явища комунікації під час фахової діяльності. Уважаємо, що комунікація є поняттям ширшим, ніж спілкування, а спілкування визначаємо як форму комунікації.

Наше дослідження присвячене вихованню комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики, що вимагає розкриття сутності поняття «педагогічна практика» та її специфіки.

В Українському педагогічному словнику вказується, що педагогічна практика – це «обов'язкова складова освітнього процесу педагогічних інститутів, університетів, педагогічних училищ, інститутів вдосконалення учителів, інститутів післядипломної освіти, яка передбачає професійну підготовку педагогічних кадрів і підвищення їхньої кваліфікації. Педагогічна практика має на меті навчити здобувачів освіти творчо використовувати в педагогічній діяльності науково-теоретичні знання й практичні навички, набуті у процесі вивчення педагогіки, психології, окремих методик і спеціальних дисциплін, застосовувати їх на практиці, а також виховувати у здобувачів освіти інтерес до педагогічної роботи, виробляти практичні педагогічні навички» » [42, с. 252].

У системі підготовки майбутніх фахівців дошкільного профілю педагогічна практика є однією з основних форм їх фахового становлення, що дозволяє синтезувати теоретичні знання та практичний досвід. Оволодіння педагогічною діяльністю й формування готовності до неї можливі лише при взаємопроникненні та взаємозумовленості теоретичної і практичної

підготовки майбутнього вихователя ЗДО: жоден компонент фахових умінь та навичок не можна сформувати лише в аудиторіях.

Відомий педагог К. Ушинський зауважував: «Метод викладання можна вивчити з книги або зі слів викладача, але набути навички застосування цього методу можна тільки за допомогою тривалої та довготривалої практики» [160, с. 3].

У процесі педагогічної практики майбутні фахівці дошкільної освіти осмислюють закономірності й принципи навчання та виховання, оволодівають фаховими вміннями та навичками, досвідом практичної діяльності, усвідомлюють фундаментальні науково-теоретичні основи діяльності вихователя. Її ефективність значним чином залежить від визначення цілей, завдань, принципів, змісту та вмілої організації.

У процесі проходження педагогічної практики здобувач освіти може визначитися з тим, наскільки правильно він вибрав для себе фах, з'ясувати ступінь співвіднесення особистісних якостей із майбутньою професією. Саме в процесі плідної й довготривалої практики виявляються протиріччя між наявним та необхідним запасом знань, що є спонукальним чинником безперервної освіти.

Під час практики педагогічна діяльність майбутніх педагогів дошкільної освіти удосконалюється на основі змістовного фактичного матеріалу, пізнання й результативне освоєння якого можливе тільки на тлі живих вражень та спостережень. Практика допомагає реально формувати в умовах природного педагогічного процесу методичну рефлексію, коли предметом роздумів здобувача освіти стають засоби і методи власної педагогічної діяльності, процеси вироблення та прийняття педагогічних рішень.

У процесі практичної діяльності також поглиблюються, розширюються й зміцнюються теоретичні знання здобувачів освіти, формуються педагогічні вміння, навички та професійно-особистісні якості, розвиваються педагогічне мислення, творча активність і самостійність.

Потенційні можливості педагогічної діяльності на практиці полягають у розвитку таких компетенцій, як-от: здатність спостерігати, діагностувати, формулювати науковий задум, проєктувати наукове дослідження, отримувати, аналізувати й переробляти наукову інформацію, упроваджувати наукові результати в практику, визначати цінність отриманих даних для вимірювання результатів фахової діяльності.

Основна мета педагогічної практики – закріплення та поглиблення знань, отриманих здобувача ми освіти в процесі навчання, оволодіння необхідними вміннями та навичками практичної роботи зі спеціальності. Плануючи організацію педагогічної практики, потрібно орієнтуватися не тільки на виконання програми практики, але, перш за все, підходити до кожного практиканта як до унікальної особистості, дбайливо й обережно, цілеспрямовано та послідовно розкриваючи в ньому сильні особистісні та професійні сторони, допомагаючи компенсувати слабкі.

Ефективність педагогічної практики, її значення в підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти визначається тим, що вона, по-перше, вимагає від здобувача освіти застосування запасу психолого-педагогічних знань, які він вже отримав, а по-друге, сприяє набуттю практичних фахових умінь. Практикант має можливість спостерігати й осмислювати явища, факти та події, пов'язані з його практичною діяльністю як складові частини єдиного педагогічного процесу, розуміючи та усвідомлюючи свою роль у ньому.

До завдань педагогічної практики майбутніх фахівців дошкільної освіти відносимо розвиток професійно-значущих якостей таких, як: особистісно-етичні (почуття обов'язку і громадянську відповідальність, гуманізм, співчуття, чуйність, працьовитість, освітніх компонентівованість тощо); індивідуально-психологічні (культура темпераменту, об'єктивна самооцінка, емоційна чуйність тощо); професійно-педагогічні (любов до дітей, педагогічний такт, працездатність тощо) якості.

У науковій літературі висвітлено окремі теоретичні й практичні аспекти питання підготовки майбутніх фахівців (Т. Атрощенко, К. Богатирьов,

Н. Бойцун, В. Бондар, С. Вершловський, В. Горова, В. Горшков, І. Гушлевська, Б. Дашиєва, І. Зязюн, І. Іванюк, О. Кошолоп, В. Кремень, С. Крисенко, І. Ляшенко, В. Манько, Н. Ничкало, В. Олійник, Є. Пасов, Л. Пуховська, В. Семиченко, С. Сисоєва, О. Смирнова, Ю. Татур, Г. Щедровицький, В. Ямпольський та інші) щодо формування: особистості педагога, розкриття його творчого потенціалу; міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкових класів; концепції інноваційної освіти в професійній підготовці педагогів; методологічних засад фахової підготовки педагогів; особливостей організації та проведення педагогічної практики як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх педагогів; методологічного взаємозв'язку педагогічної науки з практикою; історичного аспекту становлення системи практичної підготовки педагогів; ролі педагогічної практики у підготовці здобувачів освіти до сприйняття, оцінки, реалізації педагогічних нововведень.

У роботах А. Алексюк, Л. Артемової, Ю. Бабанського, Г. Бєленької, І. Богданової, В. Бондаря, І. Зязюна, Н. Лисенко, Л. Мітіної, О. Мороз, Г. Підкурганної, О. Шарова, М. Ярмаченко розкрито зміст, методи, форми, нові технології навчання здобувачів освіти, формування фахових умінь та окремих рис характеру майбутніх педагогів.

Проблеми, що стосуються організації та удосконалення педагогічної практики, вирішували О. Абдулліна, С. Бреус, С. Білоконний, О. Блінова, І. Бочкарьова, Л. Булатова, А. Вільданова, Л. Волобуєва, Н. Горопаха, Т. Грітченко, Ю. Дацько, К. Дурай-Новакова, С. Єлканов, Н. Загрязкіна, С. Кара, В. Ковальчук, М. Козій, Н. Казаков, Н. Казанішена, Л. Кацова, Г. Коджаспірова, Л. Кравець, Г. Кузнєцова, Л. Кулікова, Р. Куліш, О. Лук'яненко, Л. Манчуленко, В. Морозова, О. Мосін, В. Олійник, В. Підгурська, Т. Поніманська, А. Сбруєва, В. Сластьонін, Т. Стрільєвич, Л. Хомич, І. Чорней, О. Щербаков, М. Ярославцева, Р. Гауер (R. Gower), В. Кінні (W. Kinney, Jr.), Д. Філліпс (D. Phillips) та інші. У дослідженнях цих вчених розкрито принципи, методичні підходи до організації педагогічної

практики, умови для її успішного проходження; місце і роль практики у системі фахової підготовки педагога.

У наукових доробках Н. Білоус, О. Богініч, Л. Волобуєвої, Н. Горопахи, Л. Кідіної, О. Кошелівської, Т. Красової, Л. Машкіної, О. Мисик, Л. Павлової, Т. Поніманської, Г. Сухорукової, В. Ядешко, М. Ярославцевої та інших аналізуються особливості практичної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти, зокрема: підготовка майбутніх вихователів на засадах гуманістичної педагогіки, формування їх фахової компетентності, професійної самореалізації; роль педагогічної практики у системі ступеневої підготовки вихователів дітей дошкільного віку тощо.

У світлі нашого дослідження вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на класифікацію функцій педагогічної практики та їх зміст.

Таблиця 1.2

Функції та зміст педагогічної практики

Функція	Зміст
1	2
Адаптаційна	полягає в тому, що практикант не лише знайомиться з освітнім процесом у ЗДО, організацією роботи у ньому, але і пристосовується до умов роботи з дітьми, контактуючи не тільки з ними, а й з іншими суб'єктами освітнього процесу: адміністрацією ЗДО, педагогічним колективом, батьками дошкільників; майбутній фахівець дошкільної галузі усвідомлює власну роль у вихованні, реально уявляє всі труднощі та радості педагогічної діяльності
Навчальна	передбачає удосконалення та розширення теоретичних знань, набуття фахових умінь та навичок, формування педагогічної свідомості, яке з площини ідеальних уявлень переходить в систему реальних установок та поглядів майбутнього вихователя дітей раннього та дошкільного віку
Виховна	забезпечує виховання таких необхідних особистісних якостей майбутнього вихователя ЗДО, як-от: терпіння, урівноваженість, відповідальність, емоційна стійкість тощо; ця функція тісно пов'язана з самовихованням, адже у процесі практичної підготовки майбутній фахівець має можливість реально навчитися любити і розуміти дітей, виробити у себе терпіння, витримку, відповідальність, почуття обов'язку
Розвивальна	знаходиться в тісному взаємозв'язку з попередніми функціями: у процесі практичної діяльності розвиваються такі педагогічні уміння, як-от: здійснювати розвивальне проблемне навчання дошкільників, організовувати його на різних етапах; здійснювати діагностику вихованості основних сфер особистості вихованців, використовувати засоби їх розвитку в освітньому процесі

1	2
Комунікативна	дозволяє встановлювати ділові взаємини з дошкільниками та між ними, із колективом ЗДО, батьками; проявляти до дітей увагу, емпатію, толерантність, вимогливість; здійснювати зворотній зв'язок із вихованцями в процесі освітньо-виховної роботи; бути уважним до них і, у той же час, досить суворим, зберігаючи в будь-якій ситуації діловий тон і педагогічний такт, попереджати й вирішувати конфліктні ситуації між дітьми

Отже, педагогічна практика – це провідний етап фахової підготовки здобувачів освіти, основним завданням якої є поглиблення здобутих у процесі навчання теоретичних знань, формування у практикантів фахових умінь, опанування сучасними методами та формами роботи. Під час педагогічної практики закладаються основи досвіду фахової діяльності й формуються передумови особистісного вдосконалення майбутнього педагога [171].

Разом із цим, дотримуючись логіки наукового пошуку, слід відзначити, що вагомим у вихованні комунікативної толерантності майбутнього педагога дошкільного фаху є перехід із позиції «Я – здобувач освіти» у «Я – вихователь». Ці зміни найбільш помітні безпосередньо у процесі проходження педагогічної практики в ЗДО.

Практиканти здійснюють комплексне вивчення освітнього процесу ЗДО, психолого-педагогічне вивчення особистості дошкільника та дитячого колективу, проводять експериментальне дослідження однієї з актуальних проблем дошкільної педагогіки (у зв'язку з написанням курсової роботи з цієї освітніх компонентів). Це сприяє розвитку у здобувачів освіти творчого дослідницького підходу до майбутньої професії, підвищує інтерес до навчання та педагогічної діяльності [46, с. 6].

Окрім цього, під час проходження педагогічної практики, вони активно включаються в реальний освітній процес ЗДО, взаємодіють та спілкуються з вихованцями, їх батьками та колегами, вирішують педагогічні ситуації. У майбутніх вихователів ЗДО формуються фахові уміння та навички, необхідні

для самостійного вирішення педагогічних завдань, власна фахово-особистісна позиція, індивідуальний стиль педагогічного спілкування.

Слід зауважити, що нормативні основи педагогічної практики як необхідної складової фахової підготовки здобувачів освіти визначені Положенням про організацію практики здобувачів освіти вищих навчальних закладів України (наказ Міністерства освіти України № 93 від 8 квітня 1993 р.), Галузевим стандартом вищої освіти, освітньо-професійною програмою підготовки бакалавра за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, у якій розкрито зміст навчання, визначено вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої та фахової підготовки здобувачів освіти з метою забезпечення ступеневої освіти фахівців [154].

Відповідно до Положення про організацію практики здобувачів освіти вищих навчальних закладів України, а також низки нормативних документів закладів освіти, що регулюють освітній процес (Положення про організацію освітнього процесу у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та її структурних підрозділах; Положення про проведення практики здобувачів освіти Харківського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради та Положення про проведення практики здобувачів освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради) здобувачі освіти проходять навчальну та виробничу практики. Зміст і послідовність практики визначається навчальними планами та програмами. Базами практики є заклади дошкільної освіти.

Проаналізувавши Положення та навчальні плани підготовки майбутніх вихователів ЗДО (2018-2020 рр.) з'ясовано, що цими нормативними документами передбачено такі основні види педагогічної практики, як:

Освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст»:

1. Навчальна практика:

– ознайомлювальна практика (3 семестр);

- практика в групах раннього віку (4 семестр);
- перші дні дитини в школі (7 семестр);
- пробні заняття в ЗДО (з 4 семестру);
- літня педагогічна практика (6 семестр);

2. Виробнича практика:

- зі спеціальності (8 семестр);
- з додаткової спеціалізації (8 семестр).

Освітній ступінь «бакалавр»:

1. Навчальна практика:

- ознайомлювальна практика та практика в групах раннього віку (2 семестр);
- показові та пробні заняття в ЗДО (3-7 семестр);
- педагогічні технології в дошкільній освіті (8 семестр);
- літня практика в ЗДО (4, 6 семестр);
- з додаткової кваліфікації (7 семестр).

2. Виробнича практика:

- переддипломна зі спеціальності (9 семестр).

Звідси доцільно констатувати, що специфікою освітнього процесу закладу освіти є ґрунтовна практична підготовка, яка займає 1/3 від загальної кількості кредитів, розрахованих на освітній процес. Так ознайомлювальну практику та практику в групах раннього віку здобувачі освіти починають проходити вже з другого – третього семестру. Метою цієї практики є спостереження цілісного педагогічного процесу і поступового включення у власну педагогічну діяльність.

Зауважимо, що пробні заняття проводяться після вивчення відповідних розділів педагогіки та методик (із 3 по 7 семестр). Упродовж проходження цієї практики майбутні фахівці дошкільної освіти мають змогу проводити режимні процеси в першу та другу половину дня: харчування, одягання, роздягання, умивання і миття рук, підготовку до сну, підйом дітей, загартовування, прогулянку, спостереження.

Під час переддипломної практики зі спеціальності кожен здобувач дошкільної освіти проводить усі види освітньої роботи з дітьми, згідно із програмою ЗДО, творчо бере участь у перетворенні розвивального середовища, виготовленні необхідних дидактичних посібників, проводить роботу з батьками вихованців, зміст якої погоджує з вихователями своєї групи, активно бере участь у житті та діяльності педагогічного колективу ЗДО.

Отже, у зв'язку із загальною тенденцією головним завданням педагогічної практики у ЗДО на нинішньому етапі є розвиток індивідуальних здібностей здобувачів освіти засобом посилення їх активності, самостійності, і, безперечно, підвищення рівня їх комунікативної толерантності.

Відповідно, педагогічна практика є ефективним освітнім середовищем для втілення виховних можливостей КТ МФДО.

Таким чином, у підрозділі на основі аналізу психолого-педагогічних джерел встановлено, що проаналізовані вище поняття утворюють єдине понятійно-термінологічне поле наукового пошуку. Характеристика сутності базових і похідних понять, які стосуються проблеми дослідження, сприяла глибокому концептуальному осмисленню, визначенню загального й особливого в змісті та структурі понять «КТ МФДО у процесі педагогічної практики», «виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики».

Дотримуючись алгоритму дослідження, доцільно проаналізувати зміст та структуру виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів у наступному підрозділі.

1.2. Зміст і структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів

Виховання комунікативної толерантності як особистісної якості майбутніх фахівців дошкільної освіти викликає закономірний інтерес дослідників, педагогів-практиків, широких кіл громадськості, що обумовлено зростанням соціальних очікувань щодо можливостей сучасних закладів освіти.

Механізм виникнення та прояв комунікативної толерантності пов'язують із явищем емоційного відображення індивідуальних відмінностей, де вирішальну роль відіграє сумісність чи несумісність однойменних якостей у партнерів при спілкуванні – інтелекту з інтелектом, характеру з характером, звичок зі звичками, темпераменту з темпераментом тощо.

Відсутність єдиного тлумачення дефініції «комунікативна толерантність» призводить до того, що дослідники по-різному підходять до його визначення.

Уперше термін «комунікативна толерантність» було запропоновано В. Бойком як наявна у поведінці індивіда позитивна комунікативна установка. Дана експлікація, на думку вченого, характеризувала ставлення особистості до інших, що визначало ступінь прийнятності нею неприємних психічних станів, якостей та вчинків партнерів при взаємодії» [26, с. 396].

Автор стверджує, що несформованість комунікативної толерантності й негативна комунікативна установка можуть виражатися в завуальованій або відкритій жорстокості до інших, схильності до необґрунтованих негативних узагальнень у сфері взаємин та соціальної діяльності тощо [так само, с. 398].

На думку З. Агеєвої, комунікативна толерантність – «ставлення особистості до інших, що дозволяє побачити стійкість стану психіки, здатність до взаємодії з ними» [1, с. 50].

Бетті Е. Рієрдон визначає комунікативну толерантність як одну з найважливіших і дуже інформативних рис людини. Вона є збиральною, оскільки в ній відображаються фактори виховання, досвід спілкування особистості та різні її прояви – культура, цінності, потреби, інтереси, установки, характер, темперамент, звички, особливості мислення [179, с. 63].

Згідно із науковими розвідками А. Скок «комунікативна толерантність є насамперед здатністю індивіда до взаємодії з іншими, пізнанням особистістю себе та іншої людини, толерантними настановами поведінки й спілкування» [189].

На переконання А. Ніколаєвої, «комунікативна толерантність – духовний та фізичний стан індивіда, який координує певний тип його взаємостосунків із партнерами зі спілкування й містить у собі ціннісні характеристики особистості» [145, с. 7].

А. Зінченко слушно зазначає, що «комунікативна толерантність майбутнього педагога» полягає в його терплячому ставленні до людей, стриманості стосовно вияву неприємних психічних станів і поведінки інших осіб в інтерактивному процесі, безконфліктності спілкування з дотриманням ціннісних, етичних та естетичних норм [92].

Із точки зору О. Зебревої, комунікативну толерантність слід розглядати як комплексну особистісну якість, що характеризується сукупністю ціннісних установок особистості, які є показником соціальної рефлексії, рівня комунікабельності, здатності вирішувати деструктивні конфліктні ситуації, успішно адаптуватися до соціального оточення, а також опиратися негативним впливам навколишнього середовища» [90].

В. Бойко вважає комунікативну толерантність характеристикою ставлення особистості до людей, що демонструє ступінь її витриманості щодо неприємних та неадекватних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів при взаємодії.

Так, партнери зі спілкування, маючи відмінності в проявах особистісних характеристик (рівні інтелекту, типі темпераменту, характеру тощо), на рівні емоційного сприйняття дають один одному суб'єктивну оцінку цих якостей, зіставляючи їх зі своїми якостями. Результатом такої оцінки може стати те, що деякі якості та відмінності іншого здаються неприйнятними, засуджуються і не приймаються. У разі подібної негативної реакції індивіда на виявлені відмінності між підструктурами своєї особистості й особистості партнера можна говорити про низький рівень комунікативної толерантності або ж про її відсутність. Якщо ж своєрідність іншої людини не викликає подібних неприємних переживань або залишається зовсім непоміченою, то це може свідчити про прояв комунікативної толерантності.

Отже, щонайменш неприємних та неприйнятних для себе відмінностей знаходить одна людина в іншій, то вищим буде рівень її комунікативної толерантності й менше вона буде засуджувати індивідуальність іншого або дратуватись щодо його відмінних рис.

Ю. Тодорцева під комунікативною толерантністю розуміє професійно важливу якість педагога нового типу, що виявляє свою сутність як здатність сприймати без агресії відмінні від його власних судження, образ життя, характер поведінки, зовнішність та будь-які інші особливості людей, які його оточують у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища, шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товарищескості, співпереживання й психологічного комфорту [204].

Цікавими для дослідження є погляди О. Виноградової, яка виокремила наступні підструктури особистості, що зумовлюють комунікативну толерантність: інтелектуальну, ціннісно-орієнтаційну, етичну, естетичну, емоційну, сенсорну, енергодинамічну, характерологічну, алгоритмічну, функціональну. Відтак характеризуючи будь-яку людину, можна визначити рівень комунікативної толерантності як ситуативну, типологічну, професійну та загальнокомунікативну [32].

Узагальнюючи сучасні уявлення про досліджувану особистісну властивість, Г. Безюлева та Г. Шаламова стверджують, що люди, які володіють високим рівнем комунікативної толерантності, урівноважені й добре сумісні з різними типами людей. Ці якості створюють психологічно комфортні умови для спільної діяльності, досягнення взаєморозуміння в колективі, що сприяє вихованню толерантних відносин [7, с. 41].

Отже, для більш наочного відображення аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження поняття «комунікативної толерантності» варто узагальнити її особливості у вигляді таблиці 1.3.

Особливості комунікативної толерантності

Автори	Зміст			
	Психосоціальна характеристика особистості	Професійна якість особистості	Здатність взаємодії індивіда з іншими людьми	Стійкий стан особистості
А. Скок, 2007			+	
В. Бойко, 1998	+		+	
З. Агєєва, 2012			+	
Ю. Тодорцева, 2004		+		
А. Ніколаєва, 2007				+
А. Зінченко, 2012			+	
С. Толстікова, 2002		+	+	
О. Виноградова, 2002		+		

Виходячи із узагальнених даних таблиці, можна дійти висновку, що комунікативна толерантність розглядається дослідниками у більшості випадків як здатність взаємодії індивіда з іншими людьми, із чим не можемо не погодитися.

Варто зауважити на класифікації, запропонованій В. Бойком. Науковець виокремив наступні види комунікативної толерантності: ситуативна (характеризується стриманим ставленням індивіда до конкретної людини); типологічна (витримане ставлення людини до збірних типів особистостей або груп людей); професійна (проявляється у стриманому ставленні до збірних типів людей, із якими доводиться мати справу за сферою діяльності); загальна комунікативна толерантність (характеризується стриманим ставленням до людей у цілому, тенденції, що обумовлюються життєвим досвідом, установками, властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я людини) [26, с.405].

Отже, можна вважати, що комунікативна толерантність є особистісно формуючим чинником і регулятивним механізмом спілкування, оскільки характеризує процес спілкування зсередини та об'єктивно відображає взаємини суб'єктів через комплекс поведінкових реакцій на основі раціонального усвідомлення їх відносин.

Зазначимо, що комунікативна толерантність передбачає вплив на поведінку партнера під час свідомого управління поведінкою в різних ситуаціях спілкування; уміння знаходити правильні форми спілкування з різними людьми; співвідносити свою поведінку з моральними нормами; виходити у певну ситуацію спілкування; знаходити теми для спілкування; уникати конфліктів у спілкуванні тощо. При побудові стратегії взаємодії у процесі спілкування комунікативна толерантність дозволяє партнерам розуміти, приймати, поділяти мотиви, цілі, установки один одного, тобто процес пізнання іншої особистості будувати на її емоційному сприйнятті, вивченні її мотивів.

Відтак фундаментом взаємодії вихователя та дошкільників є гуманістична позиція педагога, яка передбачає глибокі знання про дитину, закономірності її розвитку. Він повинен дбати про створення розвивального освітнього простору, формувати у вихованців загальнолюдські цінності, не так оцінювати, як визначати та плекати природу дитини-дошкільника.

Особливості комунікативної толерантності фахівця дошкільної освіти важливо розглядати через призму психічного здоров'я, внутрішньої гармонії або дисгармонії, здатності до самоконтролю та самокорекції. Урівноваженість, емоційна стабільність, уміння виходити з психологічних стресів і конфліктних ситуацій самому й допомагати в цьому іншим – це найважливіші якості, що характеризують вихователя з високим рівнем толерантності. Толерантність педагога полягає в умінні розмірковувати, оцінювати, розуміти навколишню дійсність, орієнтуватися в ній у будь-який момент і в будь-якому місці, не втрачаючи самостійності свого мислення.

Толерантний вихователь має володіти глибокими розумовими здібностями, продуктивно мислити та діяти, використовувати диференційований підхід у навчанні й вихованні, враховувати індивідуальні якості та здібності дітей.

Отже, для практичної реалізації ідеї гуманістичної основи толерантності у майбутнього педагога необхідно виробити здатність бачити в іншому таку ж людину, як і він сам; проявляти стосовно іншого доброзичливість на вербальному рівні; дотримуватися такту та етикету; вибудовувати спілкування на рівних.

Саме комунікативна толерантність як основна комунікативна якість особистості, що проявляється у витримці, безконфліктності, стійкості, довірливості, здатності приймати індивідуальні риси оточуючих, є для фахівця дошкільної освіти визначальним засобом збереження власної цілісності та доброзичливості.

Принципово важливим для дослідження при аналізі комунікативної толерантності майбутнього фахівця дошкільної освіти є визначення компонентного складу її структури.

Під структурою комунікативної толерантності ми розуміємо сукупність варіативно стійких компонентів, що зберігаються за різних змін умов життєдіяльності.

В. Бойко зробив спробу визначити основні вміння в структурі комунікативної толерантності, серед яких: приймати індивідуальність іншої людини; оцінювати людей, виходячи з їх Я; долати категоричність своїх оцінок на адресу оточуючих; приховувати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей; не прагнути перевиховувати партнера зі спілкування; підтримувати стосунки з людьми незалежно від їх характеру або звичок; швидко пристосовуватися до нових людей; легко йти на поступки; визнавати свою неправоту; бути стриманим щодо дискомфортних станів оточуючих; не бути злопам'ятним [26, с. 134].

У якості основних «вимірів толерантності», що характеризуються наявністю між ними складних взаємозв'язків та взаємовпливу С. Братченко пропонує використовувати наступні компоненти: особистісний, когнітивний, емоційний, поведінковий, вербальний [27, с. 104–117].

Особистісний компонент толерантності передбачає наявність стійкої ціннісно-сислової особистісної установки та існування різноманітних індивідуальних суджень про навколишній світ, що підкреслюється в Декларації принципів толерантності [50].

Емоційний компонент толерантності включає емпатію, що сприяє формуванню спільності та дозволяє пом'якшити розбіжності, перешкоджаючи їх переростанню в конфліктне протистояння. Крім того, окремим складником означеного компонента може бути емоційна стійкість, яка відображає здатність справлятися з емоційною напругою, що викликана неприємними переживаннями щодо відмінностей між своєю особистістю та особистістю співрозмовника. Розвинена емоційна стійкість і відсутність роздратування дозволяють людині краще усвідомлювати як власні емоційні процеси, так і переживання інших людей.

Поведінковий компонент толерантності відображає найбільшу кількість конкретних умінь та здібностей, оскільки в практичній діяльності реальних міжособистісних і міжкультурних комунікацій демонструє ступінь сприйняття та осмислення відмінностей. До подібних умінь можна віднести не тільки здатність до толерантної комунікації та відстоювання власної точки зору, а й готовність толерантно ставитись до висловлювань інших (сприйняття думок та оцінок інших людей як вираження їх точки зору, має право на існування незалежно від ступеню розбіжності зі своїми власними поглядами). Крім того, до практичних здібностей слід віднести вміння домовлятися, проявляти толерантну поведінку в напружених ситуаціях, зокрема при зіткненні з відмінностями в думках або оцінках.

Вербальний компонент толерантності, на думку С. Братченка, є «поверхневим», «декларативним», оскільки він відображає лише вміння

вимовляти правильні слова, що, безумовно, не показує реального відношення до певного явища дійсності [27, с. 104–117].

Погоджуючись у цілому з науковцем, зазначимо, що, на наш погляд, до структури комунікативної толерантності необхідно включати й діяльнісний компонент, який відображає загальну спрямованість діяльності особистості щодо об'єктів та явищ соціального значення.

Варто зауважити, що Л. Бернадська у структурі толерантності пропонує тріаду компонентів: когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінково-діяльнісний. Когнітивний компонент характеризується знаннями про сутність та змістовні аспекти толерантності, усвідомленням значущості толерантності в суспільстві, гнучкістю й критичністю мислення, визнанням існування іншої точки зору, прогнозуванням можливих шляхів вирішення проблеми. Емоційно-ціннісний компонент передбачає емоції, цінності, потреби та мотиви діяльності, що спрямовані на досягнення взаєморозуміння у процесі міжособистісних відносин. Поведінково-діяльнісний компонент сприяє застосуванню знань та умінь у поведінці й виявляється у довірі, співпраці, здатності до діалогу з іншими; доброзичливості; контролі за ситуацією і поведінкою інших людей; самоконтролі [9].

Розглядаючи толерантність як психосоціальну характеристику особистості, Н. Асташова виділяє в її структурі три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, емоційний та діяльнісний. Оскільки комунікативна толерантність є частковим виявом толерантності особистості, то можна зробити припущення, що комунікативна толерантність структурно складається з тих же компонентів [4, с. 80].

У своєму дослідженні формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки Ю. Тодорцева пропонує тріаду концептуально-ціннісного (система принципів організації педагогічного процесу), особистісно-мотиваційного (характер емоційного ставлення педагога до суб'єктів педагогічної взаємодії) та діялісно-поведінкового

(система педагогічних дій щодо організації, контролю та оцінки якості діяльності учасників освітнього процесу) компонентів [204].

Сучасна дослідниця С. Кара, розглядаючи проблему формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів, виокремлює наступні структурні компоненти: мотиваційний, змістово-операційний та рефлексивний. На її думку «мотиваційний компонент є стрижневим у структурі фахової компетентності та передбачає сформованість духовного світу особистості – потреб, інтересів, прагнень до здійснення педагогічної діяльності на високому науково-методичному рівні, що вимагає застосування фахових знань, умінь і навичок у реальному навчально-виховному процесі. Змістово-операційний компонент передбачає наявність знань (методологічно-філософських, теоретичних, спеціальних), умінь (діагностично-прогностичних, організаційно-регулятивних, контрольних, коригуючих, фахових – гностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних, прикладних) і навичок педагога, його професійно значущих якостей (педагогічний оптимізм, відсутність страху перед дітьми, вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження, наявність таких волевих якостей, як цілеспрямованість, самовладання, рішучість). Рефлексивний компонент професійної компетентності відображає уявлення педагога про себе, особистісні якості та результати діяльності; це також самооцінка, яка формує навички самоаналізу власної діяльності» [95].

О. Грива у структурі толерантності особистості виокремлює наступні складові: когнітивна складова – знання людини, якими вона свідомо оперує (історія та культура народів світу, регіону мешкання людини, основи релігійних знань; гендерні, вікові, етнічні й інші соціальні особливості представників різних груп; процеси, що характеризують сучасність: глобалізація, підвищена конфліктність світу, кризовість соціуму тощо); аксіологічна складова – ціннісні установки, що забезпечують або не забезпечують толерантність особистості (цінність особистості та культури як соціального феномена) паритетні, взаємоповажні відносини;

соціальну відповідальність за свої слова і вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії; інструментальна складова забезпечує вміння особистості (спілкування з представниками інших культур, соціальних груп тощо; контакт, взаємодія з іншими людьми та групами; здійснення комунікації; дія в умовах полікультурності, в умовах гетерогенних груп; полікультурне мислення; здійснення саморегуляції); якісна складова регламентує якості особистості (терпіння; відсутність тривожності; емпатійність; критичність мислення; соціальну гнучкість; соціальну перцепцію; емоційну стабільність; самостійність) [47, с. 10].

У своєму дослідженні «Педагогічні умови формування комунікативної толерантності у старшокласників» структурні компоненти комунікативної толерантності О. Скрябіна розглядає в єдності із мотиваційно-ціннісним ставленням до спілкування: когнітивний (усвідомлення та інтеріоризація ідей толерантної комунікації: ідеї багатовимірності суспільного буття, єдності в різноманітті, абсолютного поваги людини); інструментальний (уміння проєктувати свою взаємодію як толерантне оволодіння сукупністю різноманітних комунікативних умінь, що дозволяють партнерам залишатися комунікативно толерантними стосовно один одного та ситуації); конативний або поведінковий (інтенсивна участь у комунікації, ініціативність, активність і соціальна відповідальність, діалогізація спілкування); емоційний (ставлення особистості до процесу та результатів толерантної комунікації через силу емоцій, коли радість виникає від системи міжособистісних відносин); мотиваційно-ціннісний (ставлення до власної комунікації як до рівноправного діалогу, успіх у якому може бути досягнутий, якщо будуть враховані цілі та інтереси всіх сторін, збережений паритет і повага один до одного). На думку дослідниці, у структурі феномену КТ даний компонент займає чільне місце, виконуючи інтегруючу функцію й забезпечуючи взаємозв'язок інших структурних компонентів [190, с. 33].

Слушним відповідно до теми дослідження є запропонована С. Толстіковою більш розгалужена структура комунікативної толерантності, яка є синтезом наступних підструктур:

- ідентичність (базове уявлення індивідом самого себе та основних життєвих цінностей);
- аксіологічна (сукупність життєвих установок особистості та її мотиваційно-ціннісне ставлення до комунікації як до рівноправного діалогу);
- когнітивна (відображення розумової діяльності індивіда, принципи його розуміння дійсності, звичні для нього стереотипи осмислення проблем та ідей);
- сенсорна (індивідуальна сенсорна організація індивіда й те, який із каналів сприйняття є для нього провідним при взаємодії з навколишньою дійсністю);
- емоційна (стан, у якому здебільшого перебуває індивід: оптимізм / песимізм, збудження / спокій, миролюбність / агресивність тощо);
- характерологічна (вроджені чи набуті стійкі риси особистості);
- соціально-перцептивна (різні варіанти та рівні міжособистісного й групового сприйняття, відображення дійсності);
- конативна (особливості поведінки особистості, її звички, стиль життя, ритуали тощо) [205, с. 27–35].

Натомість, розробляючи теоретичну модель структурної організації професійної толерантності педагога, Г. Гайдук під цілісною системою професійної активності фахівця розуміє єдність когнітивно-інформаційного, емоційно-регуляційного, особистісно-комунікативного, поведінково-нормативного компонентів [37, с. 4].

Спираючись на структуру особистості, О. Максимова синтезувала особливості змістового наповнення компонентів структури толерантної особистості вихователя закладу дошкільної освіти, виокремивши когнітивний,

емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний та поведінковий компоненти [131].

Аналізуючи феномен толерантності, дослідниця Ю. Гордієнко виокремлює мотиваційно-цільовий, змістово-когнітивний, процесуально-комунікативний, рефлексивно-поведінковий компоненти, де мотиваційно-цільовий визначає особистісний зміст діяльності педагога, його критеріями є мотиваційний та цільовий, а показниками – професійна мотивація майбутнього педагога (потреби, інтереси, цінності), мотивація успіху – страху перед невдачею та фахову спрямованість його особистості; змістово-когнітивний – когнітивним критерієм, показниками якого є теоретичні знання про сутність, принципи, функції і межі педагогічної толерантності, ненасилля та права людини і дитини; процесуально-комунікативний – з комунікативним (показник: комунікативна толерантність) та операційний (показник: стиль педагогічного спілкування) критерієм; рефлексивно-поведінковий, – що реалізується у двох напрямках: поведінковий критерій передбачає наявність внутрішніх механізмів особистості педагога задля налагодження безпосередньої толерантної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу, тоді як рефлексивний критерій спрямовує педагога до усвідомлення значущості та ефективності своєї фахової діяльності, критеріями якого є емпатія, адаптивність до агресії, конфліктологічну компетентність та рефлексивної компетентності педагога (рефлексивний критерій) [44].

Аналіз наукової літератури [1; 4; 21; 23; 38; 92; 93; 113; 116] із досліджуваної проблеми приводить нас до розуміння того, що в основі комунікативної толерантності майбутнього вихователя лежить культура гуманної мовленнєвої поведінки особистості. Відповідно, структурні компоненти толерантності сягають витоків гуманного спілкування.

Узагальнивши наявні підходи до структури комунікативної толерантності, докладно проаналізувавши її елементи, виявлені в психолого-педагогічній науковій літературі, та враховуючи власний досвід роботи, нами

виокремлено структурні компоненти комунікативної толерантності майбутнього фахівця дошкільної освіти.

Мотиваційний компонент передбачає емоційно-стійке ставлення до власної комунікації, ставлення до інших як до рівноправних учасників діалогу, успіх у якому може бути досягнутий, якщо будуть враховані інші точки зору, цілі й інтереси усіх сторін, збережений паритет та повага один до одного. Він об'єднує в собі мотиви, потреби, цінності та стосунки, що регулюють толерантну поведінку особистості.

На наш погляд, даний компонент КТ посідає ключову позицію, адже виконує інтегруючий взаємозв'язок усіх інших структурних компонентів комунікативної толерантності.

Когнітивний компонент – це уявлення індивіда про комунікативну толерантність та культуру спілкування, усвідомлення ідеї толерантної комунікації, її відповідність моральним нормам та принципам. Даний компонент відбиває тип мислення кожної конкретної людини: принципи її розуміння навколишньої дійсності, властиві їй стереотипи осмислення ідей, думок, прийняття рішень. Когнітивний компонент – це своєрідне «інформаційне поле», частини якого характеризують особистість із усіма її особливостями, відображають взаємини в освітньому середовищі, специфіку роботи освітнього закладу та предметний зміст навчання.

Емоційний компонент – це відносно стійкі почуття індивіда до різних суб'єктів й процесу толерантної взаємодії з ними, що виражається в емоційно-ціннісній оцінці міжособистісних відносин. Саме від оцінки, за якою завжди стоїть виражена у тій чи іншій мірі емоція, яка є одним із базових проявів психічної діяльності, та від її характеру і буде залежати, чи виявить індивід у взаємодії з іншим толерантність або ж навпаки – інтолерантність; чи зможе обрати найбільш ефективні способи поведінки й взаємодії з оточуючими тощо. Даний компонент характеризує прояв ставлення (витримку, самовладання, сприйняття й оцінку дій інших людей) із точки зору толерантності.

Діяльнісний компонент характеризує поведінку, в основі якої лежить розуміння, співпраця, комунікативні уміння та навички, стриманість щодо іншої точки зору, критики, конструктивна реакція на провокуючі питання, конфліктні ситуації. Він передбачає включення у виховний процес особистісного досвіду здобувача освіти.

Узагальнюючи наукові погляди представників психолого-педагогічних досліджень, доходимо висновку, що *комунікативна толерантність майбутніх фахівців дошкільної освіти* – це інтегративна якість особистості, що підпорядковується завданням, змісту та характеру їх діяльності та проявляється у встановленні ефективних комунікативних взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу, структурними компонентами якої є мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний.

У світлі нашого дослідження розуміємо *виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти* як організований педагогічний процес, який спрямовано на особистісний розвиток здобувачів освіти, удосконалення їх індивідуальних особливостей, що виявляються в умінні будувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаємин, довіри та доброзичливості.

Підсумовуючи, доходимо висновку про необхідність виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів ЗДО у процесі педагогічної практики.

1.3. Критерії та показники вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики

Для досягнення мети цього дослідження, яка полягає у розробці організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, важливо визначити її складники. Варто зауважити, що визначені нами у попередньому розділі компоненти (мотиваційний,

когнітивний, емоційний, діяльнісний) характеризуються певними критеріями та показниками. Визначення й аналіз критеріїв та показників толерантної взаємодії дозволять нам чіткіше дослідити шляхи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

У довідниковій літературі поняття «критерій (*гр.* *kriterion*)» визначено як підставу для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило, мірка; вимоги випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища засіб для судження; принцип або стандарт, за яким можна судити або вирішувати [144].

Аналізуючи наукові дослідження проблеми комунікативної толерантності, ми виявили, що педагоги й психологи пропонують різні підходи до визначення її критеріїв.

У словниках критерій визначають так: «підстава для оцінки, визначення або класифікація чогось» [31]; «мірило оцінювання параметрів, які описуються певними показниками; мірило задля визначення оцінки явища, предмета; ознака, узятя за основу класифікації» [117, с. 60]; «мірило оцінки, судження, необхідна та достатньо умова проявлення або існування якогось явища чи процесу» [194, с. 95].

І. Драч наголошує на тому, що критерій містить якісну ознаку та кількісне наповнення. У першому випадку сутність поняття «критерій» сполучається із сутністю поняття «ознака», у другому – сутність поняття «критерій» синонімічна сутності терміну «міра» [55].

На думку О. Богоніс і Л. Тархан, «критеріями повинні виступати провідні елементи структури досліджуваного явища, які характеризують найбільш суттєві й необхідні прояви в діяльності, дають змогу оцінити наявність кожного компонента досліджуваної якості та за отриманими результатами зробити висновок про її сформованість, простежити динаміку змін, розвиток на різних етапах освітнього процесу й професійної діяльності» [24, с. 155].

Суголосну думку висловлює С. Сисоєва, яка трактує критерії як ознаки, на яких здійснюється оцінка досліджуваного об'єкта, явища, що визначають реальний стан, рівень вихованості об'єкта [188, с. 460].

Отже, під *критеріями вихованості КТ МФДО* будемо розуміти сукупність ознак, на основі яких буде здійснюватися оцінка рівня вихованості визначеного феномена.

Крім того, для нашого дослідження принципово важливим визначити співвіднесення понять «критерії» та «показники» вихованості КТ МФДО.

Зауважимо, що в Енциклопедії освіти визначається, що критерії та показники якості освітньої діяльності є сукупністю ознак, на основі яких здійснюється оцінювання умов, процесу та результату освітньої діяльності, що відповідають поставленим цілям [60, с. 434].

Незважаючи на те, що існують різні погляди науковців щодо визначення цих понять, ми спиралися на дослідження А. Батаршева, який тлумачить поняття «критерій» ширше за змістом, ніж поняття «показник». Учений цілком виправдано стверджує, що показник є складовою критерію: ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію виражені конкретними показниками [6].

Окрім цього, підтвердження нашої позиції ми знайшли у дослідженні А. Реана, який визначає поняття «критерій» як таке, що за сутністю більш ширше, ніж показник, тому можлива ситуація, коли за одним критерієм існує ціла система показників. Водночас критерій і показник тісно взаємопов'язані: науково-обґрунтований вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників, а якість показника залежить від того, наскільки він повно і об'єктивно характеризує прийнятий критерій [178].

Словник української мови констатує, що показник – це «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь» [193].

Відтак Л. Варга визначає такі критерії та відповідні до них показники майбутніх педагогів: ціннісний критерій (знання особливостей сприйняття

особистості в спілкуванні); особистісний критерій (сформованість умінь, навичок та досвіду рефлексії); мовленнєвий критерій (наявність вербальних та невербальних засобів спілкування); інтерактивний (сформованість стилю мовлення, активної позиції суб'єкта фахового спілкування) [29, с. 94].

У дослідженні В. Нечерди обґрунтовано наступні критерії: інтелектуальний – критерій базових знань про світ та процес мислення, те, чим людина свідомо оперує; емоційно-мотиваційний, що має відношення до морального світу індивіда, тих чеснот, які людина формує і культивує в собі, це якості особистості і її ціннісні установки; поведінковий, що визначає активну життєву позицію, адекватну поведінку людини в соціумі, гармонійність у її стосунках із світом. Усі наведені вище критерії «характеризуються низкою показників, які є сутністю певного критерію, конкретними і типовими проявами у поведінці особистості й відображають зміст взаємин: інтелектуальний – сформованість знань про толерантність і важливість толерантних взаємовідносин у суспільстві, про особливості представників різних груп (етнічні, релігійні, соціальні, вікові й т. ін.), про характерні процеси сучасності, як підвищення конфліктності світу, депопуляція, критичність при оцінці подій і явищ та самокритичність, аналізування своїх і чужих учинків; емоційно-мотиваційний – позитивна установка стосовно себе, оточуючих людей, навколишнього світу, значущість міжсуб'єктної взаємодії, повага до форм інаковості у світі, здатність до емпатії, позиція терплячості, довіри, любові; поведінковий – практика толерантної поведінки як моделі взаємовідносин у суспільстві – відсутність стереотипів і упередженості в стосунках, паритетність і взаємоввічливість, уникнення конфронтації» [144].

У дисертаційному дослідженні А. Клеби «Формування інформаційно-комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів» автором виокремлено такі критерії та показники рівнів вихованості інформаційно-комунікативної культури майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти: спонукальний (позитивна мотивація до майбутньої

інформаційно-комунікативної діяльності вихователя ЗДО; усвідомлення цінності інформації й комунікації); пізнавальний (наявність системи теоретичних знань щодо реалізації та контролю організації інформаційно-комунікативної діяльності); технологічний (вміння упроваджувати інформаційно-комунікативні технології у практичній роботі педагога дошкільної освіти); рефлексивний (наявність рефлексивних умінь та адекватної самооцінки щодо вихованості інформаційно-комунікативної культури; цілеспрямованість у досягненні бажаного результату, що стимулює до саморозвитку та самовдосконалення) [100, с. 34].

Значущими для вивчення порушеної в цій дисертації проблеми є критерії вихованості толерантності, визначені І. Кривошапкою: когнітивний (система знань з проблеми, її показників у фаховій діяльності та прагнення до здобуття нових знань щодо педагогіки толерантності, правил та принципів толерантної педагогічної взаємодії); рефлексивний (позитивний емоційний відгук на іншу особистість, її сприятливе сприйняття, відкритість до спілкування, гнучкість у побудові стосунків на засадах взаєморозуміння та взаємоповаги); діяльнісний (уміння й навички виваженого ставлення до оточуючих, адекватного аналізу педагогічних ситуацій, що реалізуються в процесі фахової діяльності) [116].

О. Ясько, у свою чергу, пропонує до розгляду наступні критерії та показники: індивідуальний критерій (бажання підвищити рівень; знання особливостей процесу спілкування; сформованість комунікативних умінь); предметний критерій (наявність інтересу до процесу міжкультурного спілкування; знання особливостей міжкультурного спілкування; уміння обирати засоби спілкування, адекватні ситуації); фахові критерії (наявність інтересу до майбутньої професії; знання особливостей педагогічного спілкування; уміння вирішувати комунікативні завдання в педагогічному процесі) [228, с. 18].

У своєму дослідженні «Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності» І. Сухопара послуговується критеріями

з відповідними показниками, як-от: розуміння сутності толерантності та її значення в житті людини (знання про прояви доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимості; розуміння причин власної поведінки та поведінки інших людей у тих чи інших ситуаціях); здатність до емпатії (мотивація на виявлення доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимості); толерантна поведінка (виявлення доброзичливості, чуйності, співчуття, співпереживання, терпимого ставлення до інших; уміння контролювати власну поведінку) [201].

Із точки зору О. Пищик критерії та показники слід розглядати як-от: «мотиваційний (наявність професійного інтересу та мотивів, прагнення оволодіти усіма комунікативними вміннями і навичками; потреба у постійному самовдосконаленні у сфері фахової комунікації; розуміння важливості та прагнення до адаптивності у фаховій комунікації; прагнення залучатись до комунікативної діяльності); когнітивний (знання про сутність, структуру, функції та стилі спілкування загалом і професійного зокрема; наявність інтелектуальних здібностей; наявність загальнокультурних знань; знання мовленнєвих норм та правил; знання особливостей вербальної та невербальної комунікації; знання механізмів соціальної перцепції; теоретичні й практичні знання із психології); особистісний (емоційні та лідерські якості; цілі, потреби, стимули творчих проявів особистості; здатність до самоаналізу й коригування дій; розвинені емпатія та рефлексія); діяльнісний (володіння технікою спілкування, перцептивними вміннями; уміння оперувати спеціальною лексикою; уміння конструктивно розв'язувати конфлікти; діалогічний стиль взаємодії у комунікативних ситуаціях; ситуативна адаптивність у професійно значущих ситуаціях; уміння ефективної самопрезентації; уміння організувати індивідуальні, групові, колективні форми роботи з педагогами, колегами тощо)» [165, с. 161].

У свою чергу, Л. Кідіна визначає такі критерії та показники як: мотиваційний (інтерес до обраної спеціальності; визначеність у професійному майбутньому; рівень сформованості мотивів і потреб щодо реалізації знань

у фаховій діяльності в системі дошкільної освіти); когнітивний (наявність професійно-педагогічних знань і розвиненість умінь, що забезпечують формування професійної компетентності); емоційно-оцінювальний (здатність здійснювати самоаналіз і самооцінювання, прагнення до самовдосконалення); діяльнісний (компетенції адекватного застосування знань із теоретичних дисциплін на практиці; вміння керувати педагогічним процесом; здатність до саморозвитку власних можливостей) [27].

Отже, критерії та показники тісно взаємопов'язані: науково обґрунтований вибір критерію значною мірою зумовлює правильний вибір системи показників, а якість показника залежить від того, наскільки він повно і об'єктивно характеризує прийнятий критерій.

Аналіз наукових джерел дав змогу на основі інтегрально-аналітичного підходу й урахування визначених складників вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики виокремити наступні критерії оцінювання її рівня: *мотиваційний, знаннєвий, емоційно-ціннісний та рефлексивний*.

Мотиваційний критерій передбачає бажання спілкуватися з іншими, прагнення допомагати встановлювати толерантні стосунки, задоволеність від змісту, характеру взаємодії з іншими тощо.

Зауважимо, що мотивація є провідним фактором регуляції активності особистості у її поведінці та діяльності. Ефективність педагогічної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу залежить, перш за все, від того, чи враховує педагог мотивацію своїх вихованців. У контексті нашого дослідження увага до мотиваційної сфери здобувачів освіти є важливою, оскільки результативність фахової підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти визначається різноманітними мотивами, які спонукають їх до професійної діяльності.

Основними показниками мотиваційного критерію вихованості майбутніх фахівців дошкільної освіти за А. Харківською визначено:

1) усвідомлення майбутніми вихователями ЗДО важливості розвитку комунікативної толерантності для їх майбутньої фахової діяльності

та прагнення до її удосконалення (розуміння здобувачами освіти необхідності впровадження комунікативної толерантності в освітній процес ЗДО; налагодження активної взаємодії та спілкування з дошкільниками, їх батьками, членами педагогічного колективу; прагнення стати вихователем-професіоналом, вихователем-інноватором, вихователем-організатором спілкування);

2) розуміння необхідності виховання комунікативної толерантності як мотивації досягнення успіху;

3) здатність здійснювати рефлексію особистісного фахового саморозвитку та комунікативної діяльності, що передбачає професійне самоудосконалення майбутнього вихователя-професіонала) [214].

Як бачимо, комунікативну толерантність найчастіше описують саме в когнітивній площині, тому вважаємо за потрібне скористатися знаннєвим критерієм, що подібний до когнітивного, але має певні відмінності у світлі досліджуваного явища.

У нашому дослідженні ми виходимо з тих положень, що *знаннєвий критерій* оцінювання рівня вихованості комунікативної толерантності у здобувачів педагогічних закладів освіти виявляється, насамперед, у їх обізнаності з проблемою комунікативної толерантності, розумінням цінності, соціальної норми цивілізованого суспільства, невід'ємного атрибута майбутньої фахової діяльності, усвідомленні її значущості. Значення знань про виховання комунікативної толерантності здобувачів освіти складно переоцінити, адже інформація, яку вони отримують із різних джерел із часом акумулюється у вигляді стійких переконань про характер, поведінку, стереотипів щодо інших. Саме тому нами обрано знаннєвий критерій вихованості КТ МФДО як систему оцінювання показників обізнаності, світоглядних орієнтирів, суджень щодо комунікативної толерантності як соціального феномену. Такі знання нерідко виражають суб'єктивний досвід особистості, який також впливає на загальну поінформованість особистості.

Важливим показником комунікативної толерантності в межах знаннєвого критерію є усвідомлення значущості даного феномену як загальнолюдської гуманістичної цінності.

Відтак повноту знань ми визначаємо як відношення засвоєного майбутніми педагогами дошкільного профілю загального обсягу інформації, запропонованого для засвоєння. Спрямованість на комунікативну толерантну взаємодію здобувачів освіти передбачає усвідомлення значущості толерантної взаємодії як невід'ємної частини виховного процесу в педагогічному закладі освіти.

Емоційно-ціннісний критерій вихованості КТ МФДО ми розглядаємо як сукупність оцінок прагнень, намірів, переконань та установок на толерантні стосунки. Крім цього, даний критерій визначає сформованість емоцій, потреб, мотивів діяльності, що спрямовані на досягнення взаєморозуміння у процесі міжособистісних взаємовідносин. Зазначимо, що при цьому емоції можуть мати альтруїстичний, комунікативний або практико-зорієнтований характер.

Уважаємо, що найбільш яскравими показниками вихованості комунікативної толерантності здобувачів освіти, що можуть виступити у якості індикатора даного критерію, є наступні прояви: 1) бажання спілкуватися з «іншими»; 2) прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних уподобань, етносів, культур тощо; 3) задоволеність від взаємодії з «іншими».

Рефлексивний критерій вихованості КТ МФДО відображає суб'єкт-суб'єктну комунікативну толерантну взаємодію, асертивну поведінку. Сутність асертивної поведінки майбутніх вихователів у процесі толерантної взаємодії розкривається в прояві впевненої соціальної поведінки, у результаті якої мета досягається, але права інших не порушуються.

Цей критерій демонструє, яким чином сформовані діагностичні, прогностичні, організаторські, комунікативні, дослідницькі, рефлексивні вміння, набуття яких забезпечить здатність до виховання комунікативної

толерантності майбутніх вихователів ЗДО. Даний критерій характеризується стійкістю, мобільністю, гнучкістю, якістю, оперативністю та завершеністю.

На наш погляд, кожен критерій КТ характеризується певним ступенем прояву схарактеризованих показників. Визначені критерії можуть бути сформовані у вигляді знань, умінь та навичок майбутніх вихователів ЗДО на різних рівнях. Відтак під *рівнем вихованості комунікативної толерантності здобувачів освіти* будемо розуміти частоту, постійність та помітність прояву даних показників у знаннях, ставленнях, емоційних оцінках, орієнтаціях та їх вчинках.

Зауважимо, що трирівнева структура (високий, середній, низький рівень) є більш звичною й притаманна більшості педагогічних досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Так, Р. Кострубань виокремив високий (творчий), достатній (продуктивний), початковий (низький) рівні сформованості толерантності майбутніх учителів [111, с. 8]. Аналогічного підходу дотримується І. Кривошайка характеризуючи високий, середній та низький рівні вихованості толерантності майбутніх викладачів – студентів магістратури [31].

Нами визначено три рівні вихованості КТ МФДО (низький, середній, високий) та надано їх змістову характеристику.

Низький рівень. На даному рівні вихованості комунікативної толерантності слабо проявляється соціально-професійна активність, здатність до терпимості, взаємодії з іншими людьми. Особистість намагається приховати свої негативні оцінки й переживання з приводу більшості оточуючих, роблячи про них різкі, однозначні висновки. Найчастіше вона досягає своїх цілей на шкоду іншому, не погоджується прийти до компромісу на основі взаємних уступок, байдуже ставиться до проблем оточуючих. Результати даного рівня свідчать про різке обмеження діапазону емоційної чутливості та емпатійного сприйняття, тому особистість стикається з труднощами у встановленні глибоких і тісних емоційно насичених контактів з людьми або взагалі намагається уникати особистих контактів. Респонденти

даного рівня байдужі до дискомфортних станів оточуючих. Їх набір професійно важливих морально-вольових якостей неповний, а сформованість окремих якостей особистості характеризується непостійністю їх проявів, інтолерантністю.

Середній рівень. У респондентів даного рівня відбувається поєднання як толерантних, так й інтолерантних рис. Вони мають досить виражені здібності: більш інтелектуально розвинені, абстрактно мислять, не мають негативних оцінок і переживань з приводу більшості оточуючих, іноді виявляють товариську, природність, невимушеність, увагу до людей, готовність до спільної роботи, активність в усуненні конфліктів. У більшості випадків здобувачі освіти здатні встановлювати глибокі й тісні емоційно насичені контакти з людьми, мають підвищену чутливість до внутрішніх станів інших людей, впевнені у собі, не схильні до випадкових коливань настрою, активні, мають емоційну зрілість, тобто здатні керувати своїми страхами та негативними емоційними станами (гнів, роздратування, обурення тощо). Респонденти на даному рівні вихованості комунікативної толерантності володіють інтуїтивним сприйняттям, розуміють партнера зі спілкування на основі співпереживання, уміють поставити себе на його місце, у конфліктній ситуації приходять до альтернативи, повністю задовольняючи інтереси обох сторін. Навіть у важких ситуаціях вони не втрачають оптимізму, здорового глузду, небайдуже ставляться до переживань та проблем оточуючих, досить швидко згладжують конфлікти.

Високий рівень. Характерний для респондентів, які не мають негативних оцінок та переживань із приводу більшості оточуючих, не схильні робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів у взаєминах з партнерами зі спілкування, мають здатність відповідно ситуації адекватно висловлювати свої почуття, вести себе природньо та розкуто, вільно демонструвати оточуючим свої емоції; здатні до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно насичених контактів. Для них характерні позитивні тенденції ставлення до людей у цілому, зумовлені життєвим досвідом, установками,

властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я. У здобувачів освіти даного рівня адекватна самооцінка своїх досягнень, можливостей та здібностей, вони готові до самостійного прийняття рішень та їх реалізації з позиції загальнолюдських цінностей і моральних норм, часто проявляється здатність до толерантності, взаємодії з іншими, сформовані уміння та навички культури поведінки. Респонденти на даному рівні мають яскраво виражені риси толерантної особистості, не оцінюють людей, виходячи з власного «Я». Вони відкриті, готові прийти на допомогу, дати пораду, вислухати. Високі бали вказують на здатність до співпереживання, схильність до добродушності, легкість у спілкуванні, готовність до співпраці, уважність до людей, сердечну доброту, пристосованість, емоційну стійкість, уміння володіти собою, постійне прагнення до порозуміння, альтруїзм.

Таким чином, процес виховання комунікативної толерантності у майбутніх фахівців дошкільної освіти має цілеспрямований характер у процесі теоретичної й практичної підготовки. Визначення критеріальних засад нашого дослідження дозволило нам здійснити подальший аналіз стану вихованості КТ МФДО в межах констатувального етапу експерименту.

1.4. Сучасний стан вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики

Для перевірки теоретичних засад організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики було проведено пілотажне дослідження щодо виявлення проблем та труднощів в організації та проведенні педагогічної практики майбутніх вихователів ЗДО, із якими зустрічаються здобувачі освіти та викладачі-керівники практики.

У дослідженні брали участь здобувачі освіти 2-4 курсів, які навчалися за спеціальністю 012 Дошкільна освіта та викладачі-керівники педагогічної

практики Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харківського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР, Красноградського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР; Балаклійського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА»; ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

У процесі дослідження було проаналізовано нормативні (наскрізні та робочі програми педагогічної практики) та методичні документи (методичні вказівки з різних видів педпрактики) з метою визначення завдань, комплексу методичних знань, практичних умінь та навичок. Крім того, було розглянуто протоколи засідань методичних об'єднань вихователів ЗДО, а також звітну документацію, яку розробляють та захищають здобувачі освіти (звіт, щоденник із педагогічної практики, звітні матеріали).

Для перевірки теоретичних засад організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики віку була проведена експериментальна робота, яка здійснювалася упродовж 2 років (2018-2020 рр.).

Педагогічний експеримент проведено з метою перевірки ефективності виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики, що забезпечується впровадженням організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО на основі ресурсного підходу:

- діагностику стану вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики;
- стимулювання майбутніх вихователів ЗДО до комунікативної толерантності, інтелектуального розвитку і збагачення мислення, розвитку творчого потенціалу через засвоєння сучасних методів і засобів наукового пізнання;

- розкритті механізмів педагогічної рефлексії, самооцінки, самоаналізу, саморозвитку в процесі виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики;

- коригуванні стану вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Основними етапами педагогічного експерименту щодо перевірки організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики є:

- планування експериментального дослідження;
- організація експерименту;
- проведення експерименту;
- інтерпретація результатів та обробка одержаних даних методами математичної статистики.

Експериментальне дослідження, складалося з констатувального, формувального та контрольного етапів і для нього було розроблено технологічне забезпечення зазначеного процесу, що базувалося на розумінні організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики як сукупності професійно-педагогічних знань, умінь та навичок, індивідуальних властивостей, психолого-педагогічних здібностей, які обумовлюють комунікативну толерантність як своєрідність застосування ним методів та прийомів у процесі професійної підготовки та освітньої діяльності.

Основними завданнями педагогічного експерименту щодо перевірки організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики було:

- розробити дидактичні матеріали, що забезпечують упровадження організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики;

- розробити критеріально-діагностичний апарат для встановлення рівня вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики;
- визначити контингент здобувачів дошкільної освіти для проведення експерименту;
- запровадити заходи щодо реалізації організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі фахової підготовки і під час проходження практики в ЗДО;
- здійснити статистичне оцінювання результатів проведеного експерименту і зробити відповідні висновки.

Констатувальний етап експериментального дослідження було проведено упродовж 2018-2019 рр., його метою було визначення критеріїв, показників та рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики, а також відбір контрольних та експериментальних груп на основі ґрунтовного порівняльного аналізу особливостей підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку на зазначених факультетах та оцінки існуючого стану. На цьому етапі у відповідності з логікою здійснення однофакторного статистичного експерименту вирішувались такі завдання:

- виявити ступінь обізнаності щодо КТ МФДО;
- визначити початковий рівень вихованості КТ МФДО за такими компонентами: мотиваційний, когнітивний, емоційний, діяльнісний.
- уточнити критерії, показники та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх вихователів ЗДО.

Під час вирішення вищезазначених завдань було застосовано такі методи: спостереження та аналіз документації щодо освітньої роботи на факультетах, під час якого вивчено кількісний та якісний склад професорсько-викладацького складу для визначення експертної групи, досліджено реалії фахової педагогічної підготовки майбутніх вихователів ЗДО та основні вимоги до їхньої майбутньої професійної діяльності; опитування та анкетування викладачів, здобувачів освіти та вихователів ЗДО для вивчення існуючого стану й досвіду виховання КТ МФДО у процесі

педагогічної практики та обґрунтування необхідності впровадження розробленої організаційно-методичної моделі системи у процес фахової підготовки майбутніх вихователів; тестування та анкетування для діагностики початкового рівня вихованості КТ МФДО з метою визначення та обґрунтування тотожності експериментальних та контрольної груп.

Формувальний етап експериментального дослідження здійснювався упродовж 2019-2020 рр., його метою була перевірка ефективності розробленої організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, яка безпосередньо була впроваджена у освітній процес закладів освіти – Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Красноградського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР; Балаклійського педагогічного фахового коледжу КЗ «ХГПА» ХОР; ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради»; Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської ради». Апробація розробленої організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики також відбувалася у ЗДО, де здобувачі освіти проходили практику, було проведено комплекс заходів (проблемні лекції, семінари, дискусії, анкетування та опитування здобувачів освіти та ін.).

На формувальному етапі експериментального дослідження розроблялася методика реалізації організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, експериментально визначався комплекс педагогічних етапів, аналізувався хід та результати експерименту. Основні методи етапу: теоретичні (узагальнення, систематизація), емпіричні (спостереження, тестування, анкетування, аналіз продуктів діяльності).

Експериментальна робота проводилася в умовах звичайного освітнього процесу, до нього були залучені здобувачі освіти експериментальних груп, освітній процес яких проводилося згідно із запропонованою організаційно-

методичною моделлю системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики. Під час проведення формувального етапу експерименту обов'язковою умовою для контрольної групи було дотримання традиційної психолого-педагогічної та фахової підготовки.

На цьому етапі експерименту були вирішені такі завдання:

- обговорено методи застосування розробленої організаційно-методичної моделі системи КТ МФДО у процесі педагогічної практики;
- апробовано комплекс науково-методичного матеріалу, спрямованого на розвиток мотиваційного, когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики;
- організовано роботу щодо набуття здобувачами освіти знань та опанування практичними вміннями, що становлять зміст зазначених компонентів організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики та проведено систематичні спостереження за процесом їх вдосконалення.

На третьому етапі (2019-2020 рр.) проведено *контрольний етап* експериментального дослідження, у результаті якого було здійснено систематизацію та узагальнення матеріалів дослідження, оброблено експериментальні дані, визначено логіку викладу матеріалу, сформульовано теоретичні й практичні висновки, оформлено отримані результати.

Розв'язувались такі завдання:

- проаналізовано результати формувального етапу, виміряно та визначено підсумкові рівні вихованості компонентів організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у здобувачів освіти експериментальної та контрольної груп;
- перевірено ефективність упровадження організаційно-методичної моделі системи КТ МФДО у процесі педагогічної практики методами математичної статистики, порівняно рівні вихованості компонентів організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної

толерантності у здобувачів освіти контрольної та експериментальних груп до і після проведення формувального етапу експерименту.

Вимірювання здійснювалось за тими ж критеріями й показниками, що й на констатувальному етапі експериментального дослідження щодо перевірки організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики та за допомогою тих самих методів. На даному етапі було використано такі методи: теоретичні (узагальнення та систематизація матеріалу), методи математичної статистики, комп'ютерної обробки результатів експерименту та наочного їх подання.

Під час проведення експериментальної роботи були обрані здобувачі освіти III курсів спеціальності 012 Дошкільна освіта. Експеримент проводився в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харківському, Балаклійському та Красноградському педагогічних фахових коледжах КЗ «ХГПА» ХОР, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» та базах практики, зокрема: Комунальному закладі «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради», Комунальному закладі «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської ради» упродовж 2018-2020 рр.

До експерименту було залучено 108 здобувачів освіти. Їх розподілили так: одна контрольна група (К – 20 здобувачів освіти) і чотири експериментальні (E_1 – 27 осіб, E_2 – 23 особи, E_3 – 9 осіб та E_4 – 29, дві останні групи (E_3 та E_4 ми об'єднали в одну групу ($E_{3,4}$) для зручності в обрахунку).

Склад вибірки експериментальних груп (E_1 , E_2 , $E_{3,4}$) такий:

– до першої експериментальної групи (E_1) увійшли 27 здобувачів освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

– до другої експериментальної групи (E_2) увійшли 23 здобувачі освіти Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

– до третьої експериментальної групи (E_{3,4}) увійшли 29 здобувачів освіти Харківського та 9 Балаклійського педагогічних фахових коледжів Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Усього в експериментальних групах було задіяно 88 осіб.

До контрольної групи (К) увійшли 20 здобувачів освіти ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Валідність експериментальних груп було доведено методом рангової кореляції. За критерієм Пірсона (χ^2) визначили групи, що мають близькі вихідні значення стосовно вироблених критеріїв та показників вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Згідно з визначеними вище структурними компонентами організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, були визначені *критерії* оцінки вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики: мотиваційний, знанневий, емоційно-ціннісний, рефлексивний. Критерії вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики корелюються з компонентами організаційно-методичної моделі системи виховання цього конструкту.

При вимірюванні *показників* рівня вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики в учасників експерименту було використано методично-діагностичний комплекс.

Такий розподіл взаємозалежних та взаємообумовлених компонентів, критеріїв та показників допомагав здійснити всебічну оцінку змін рівня вихованості у майбутніх вихователів ЗДО комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики (дані рівні детально описано у підрозділі 1.3).

Відповідно до зазначеного вище було визначено методи експериментальної роботи щодо перевірки ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, які репрезентовано в таблиці 1.4.

Методичний інструментарій дослідження ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики

Компоненти	Критерії	Показники	Методика дослідження
1	2	3	4
Мотиваційний	Мотиваційний	Активний словниковий запас, наявність знань, досвіду. Прояв професійного інтересу до діяльності вихователя. Усвідомлення відповідальності за результати комунікативно-педагогічної діяльності та прояви стриманості. Вираження своїх почуттів, емоцій у процесі роботи. Задоволення від пройдених тренінгів та виконаних практичних завдань.	Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва)
Когнітивний	Знаннєвий	Уміння застосовувати теоретичні педагогічні та психологічні поняття на практиці. Взаємодія з колективом та окремою особистістю. Знання і прояви загальнолюдських цінностей, професійних етичних принципів, правил спілкування та поведінки.	Тест «Наскільки Ви толерантні?» Методика діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим)
Емоційний	Емоційно-ціннісний	Уміння володіти собою, керувати своїми емоціями та вчинками. Ухвалення самостійного рішення. Адекватне оцінювання власних сил і здібностей, віра у можливість подолання всіх перешкод. Бажання принести користь.	Методика діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим)

1	2	3	4
Діяльнісний	Рефлексивний	Готовність до самостійного прийняття рішень. Орієнтація на досягнення успіху. Виявлення соціально-професійної активності. Взаємодія з колегами. Здатність до толерантної поведінки. Власний досвід діяльності та досвід інших здобувачів освіти. Адекватне оцінювання результатів своєї діяльності, вміння помічати свої помилки і прагнути їх виправити. Задоволення потреби у професійному та особистісному зростанні та підвищенні рівня своєї комунікативної толерантності.	Методика діагностики комунікативної установки В. Бойка

Відповідно до вимог валідності питання до анкет, тестів та творчих завдань були складені таким чином, щоб забезпечити можливість виявлення у здобувачів освіти усіх компонентів комунікативної толерантності. Також було розроблено достатню кількість питань однакової складності, що забезпечували виконання вимоги надійності.

Зазначимо, що однакове анкетування, тестування в усіх групах, умови їх проведення та оцінювання забезпечували вимогу об'єктивності. Також анкети та тести були роздруковані для кожного здобувача освіти, а на початку був проведений інструктаж, де викладач ознайомлював із процедурою заповнення та пояснював незрозумілі моменти, що забезпечувало виконання вимоги раціональної організації та толерантності. Для визначення рівня вихованості комунікативної толерантності в учасників експериментального дослідження на пілотажному етапі проводилося анкетування та опитування.

Ми вирішили розпочати дослідження наявного рівня вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики із аналізу результатів вищезазначених критеріїв.

Для перевірки мотиваційного критерію ми запроваджували діагностику мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва) (Додаток А). Результати представлено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за діагностикою мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва) (мотиваційний критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	6	22,3	5	21,7	12	31,6	6	30
Середній	12	44,4	11	47,8	13	34,2	7	35
Низький	9	33,3	7	30,5	13	34,2	7	35
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

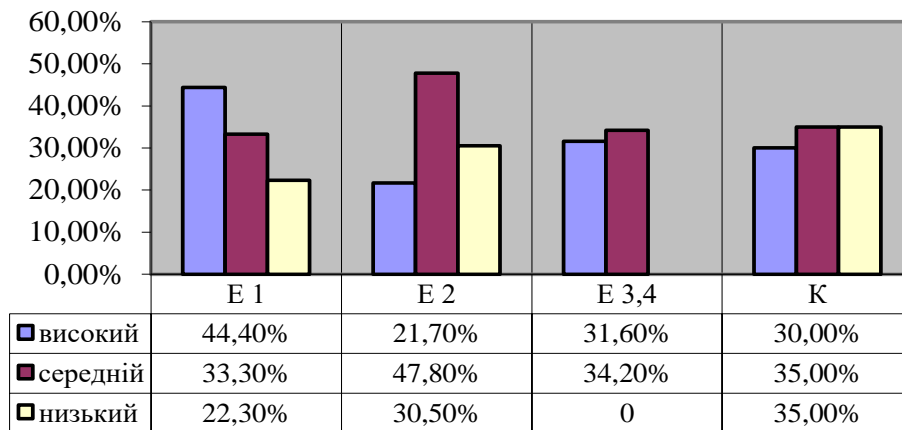

Рис. 1.1. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за діагностикою мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразасва) (мотиваційний критерій)

Підсумовуючи всі бали, отримані в результаті дослідження, ми отримали такі результати:

– в експериментальних групах (E_1 – 22,3%; E_2 – 21,7%; $E_{3,4}$ – 31,6%) – 23 особи набрали більше 64 балів, що становить 21,3% і є показником наявності абсолютної гармонічності комунікативної орієнтації, що ймовірно сприятливо позначається на самопочутті здобувачів освіти. У 36 осіб (E_1 – 33,3%; E_2 – 30,5%; $E_{3,4}$ – 34,2%) цей показник дорівнює 29 балам і менше, що становить 28,03%;

– у контрольній групі 6 осіб набрали більше 64 балів, що становить 30% і є показником наявності абсолютної гармонічності комунікативної орієнтації, що ймовірно сприятливо позначається на самопочутті здобувачів освіти. У 7 здобувачів освіти цей показник дорівнює 29 балам і менше, що становить 35%.

На підставі вищезазначеного можемо свідчити, що в експериментальних і контрольній групах показник мотиваційного критерію приблизно на однаковому рівні.

Для перевірки другого критерію (знаннєвого) ми використовували тест «Наскільки Ви толерантні?» (додаток Б), методику діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю.Макаровим). Мета проведення – виявлення професійної педагогічної толерантності.

На підставі аналізу відповідей на запитання опитувальника дійшли висновку, що у респондентів загалом поверхневі несистематизовані знання з проблеми толерантності й, відповідно, елементарні уявлення про її наповнення. Результати представлено в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за тестом «Наскільки Ви толерантні?», методикою діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим) (знаннєвий критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Е ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Е ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Е _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	6	22,2	6	26,1	11	28,9	6	30
Середній	13	48,2	10	43,5	14	36,8	7	35
Низький	8	29,6	7	30,4	13	34,3	7	35
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Аналіз отриманих результатів став підставою для такого твердження:

– для педагогічного експерименту були обрані групи здобувачів освіти із приблизно однаковим рівнем вихованості знань щодо питання толерантності;

– доцільно послуговуватися запропонованими критеріями оцінювання вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

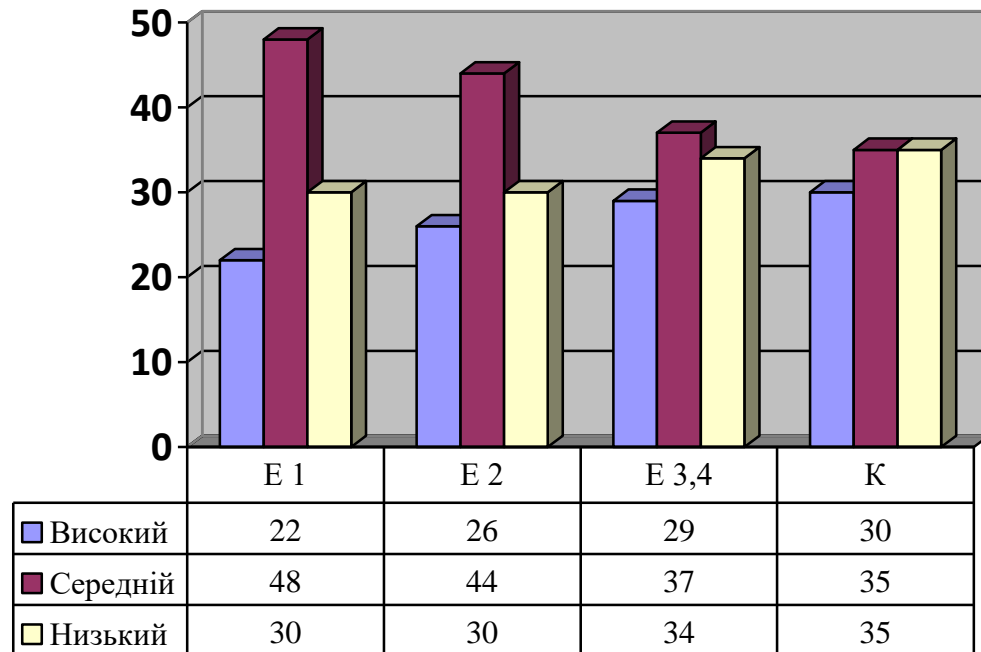

Рис. 1.2. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за анкетною «Наскільки Ви толерантні?», методикою діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим) (знаннявий критерій)

Для перевірки емоційно-ціннісного критерію ми запроваджували методику діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим) (Додаток В). Мета проведення – визначення рівня комунікативної емпатії у здобувачів освіти – майбутніх вихователів ЗДО. Проведеною перевіркою ми досягли результатів, які представлено в таблиці 1.7.

**Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних
та контрольної груп за методикою діагностики рівня емпатії
(за І. Юсуповим) (емоційно-ціннісний критерій)**

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Високий	6	22,2	7	30,4	11	28,9	5	25
Середній	11	40,7	8	34,8	12	31,6	8	49
Низький	10	37,1	8	34,8	15	39,5	7	35
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Результати дослідження стали підставою для висновку, що в експериментальних групах (E₁ – 22,2%; E₂ – 30,4%; E_{3,4} – 28,9%) – 24 особи високого й дуже високого рівня емоційного реагування, що становить 23,1%, та низького рівня (E₁ – 37,1%; E₂ – 34,8%; E_{3,4} – 32,3%) – 33 особи (18,1%) відповідно, але для фахівця дошкільної освіти ці показники вважаються низькими.

У контрольній групі показники вищі, а саме: високий рівень – 5 осіб (25%), низький – 7 осіб (35%).

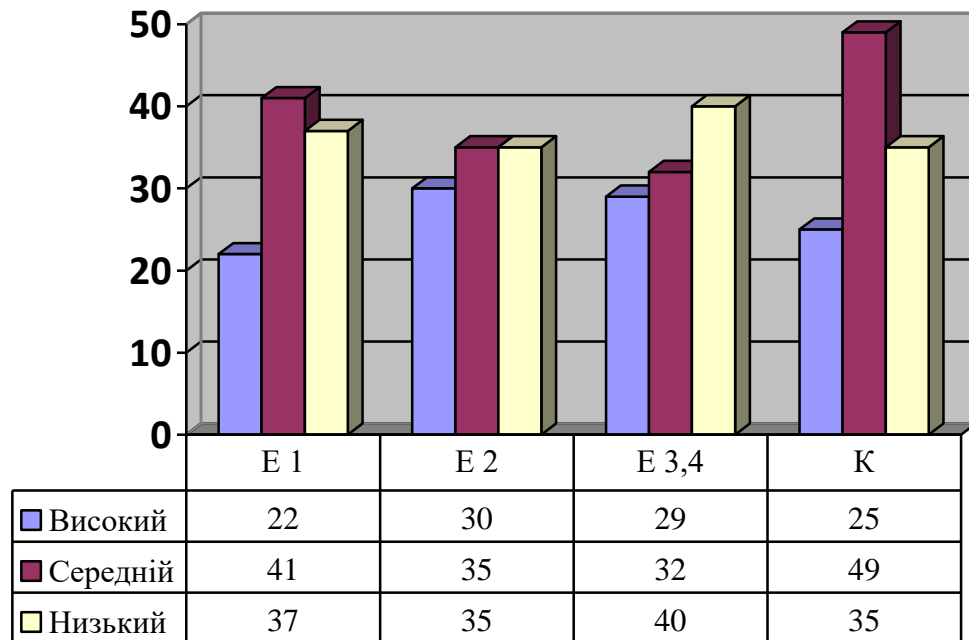

Рис. 1.3. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за методикою діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим) (емоційно-ціннісний критерій)

Для перевірки рефлексивного критерію ми запроваджували методику діагностики комунікативної установки В. Бойка (Додаток Г).

Мета проведення – визначення рівня самоконтролю у спілкуванні здобувачів освіти під час проходження педагогічної практики. Завдяки проведеній перевірці отримали результати, які представили в таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за методикою діагностики комунікативної установки В. Бойка (рефлексивний критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Високий	4	14,8	4	17,4	10	26,4	8	40

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Середній	13	48,1	12	52,2	14	36,8	6	30
Низький	10	37,1	7	30,4	14	36,8	6	30
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Отже, перед проведенням формувального етапу експериментального дослідження ми визначили такі результати:

– в експериментальних групах здібності в межах високого, середнього та низького рівнів комунікативної установки, зокрема: високий рівень здібності до самоуправління та комунікативної установки у спілкуванні (E_1 – 14,8%; E_2 – 17,4%; $E_{3,4}$ – 26,4%) спостерігаємо у 18 осіб, що становить 17,5% досліджуваних; середній (E_1 – 48,1%; E_2 – 52,2%; $E_{3,4}$ – 36,8%) – у 39 осіб, що становить 42,9%; низький (E_1 – 33,3%; E_2 – 33,4%; $E_{3,4}$ – 29%) – у 29 осіб, що становить 37,9%;

– у контрольній групі відповідно: високий рівень здібності до комунікативної установки у спілкуванні спостерігаємо у 8 досліджуваних, що становить 40%; середній – у 6 осіб, що становить 30%; низький – у 6 осіб, що становить 30%.

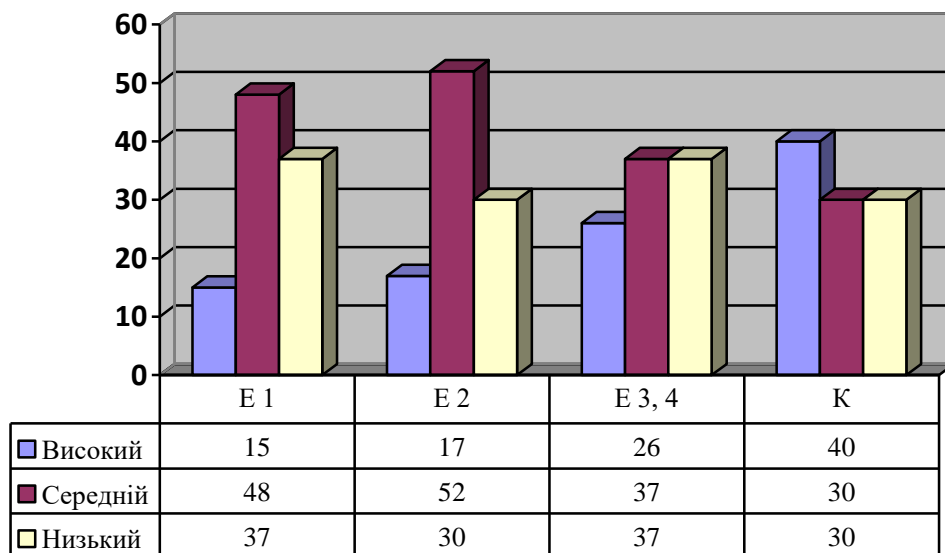

Рис. 1.4. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за методикою діагностики комунікативної установки В. Бойка (рефлексивний критерій)

Порівняння результатів доекспериментального аналізу виховання КТ МФДО у процесі педагогічної експериментальних і контрольної груп наведено в таблиці 1.9 та на рис. 1.5.

Таблиця 1.9

**Узагальнені дані особистісних змін здобувачів освіти
експериментальних та контрольної груп
до проведення формувального етапу експерименту (%)**

Методика	Досліджувані критерії	Рівні	Констатувальний етап дослідження							
			Експериментальні групи, Е						Контроль на група, К	
			Е ₁		Е ₂		Е _{3,4}		К	
			к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва)	Мотиваційний	Високий	6	22,3	5	21,7	12	31,6	6	30
		Середній	12	44,4	11	47,8	13	34,2	7	35
		Низький	9	33,3	7	30,5	13	34,2	7	35
Тест «Наскільки Ви толерантні?», методика діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим)	Знанневий	Високий	6	22,2	6	26,1	11	28,9	6	30
		Середній	13	48,2	10	43,5	14	36,8	7	35
		Низький	8	29,6	7	30,4	13	34,3	7	35
Методика діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим)	Емоційно-ціннісний	Високий	6	22,2	7	30,4	11	28,9	5	25
		Середній	11	40,7	8	34,8	12	31,6	8	49
		Низький	10	37,1	8	34,8	15	39,5	7	35
Методика діагностики комунікативної установки В. Бойка	Рефлексивний	Високий	4	14,8	4	17,4	10	26,4	8	40
		Середній	13	48,1	12	52,2	14	36,8	6	30
		Низький	10	37,1	7	30,4	14	36,8	6	30

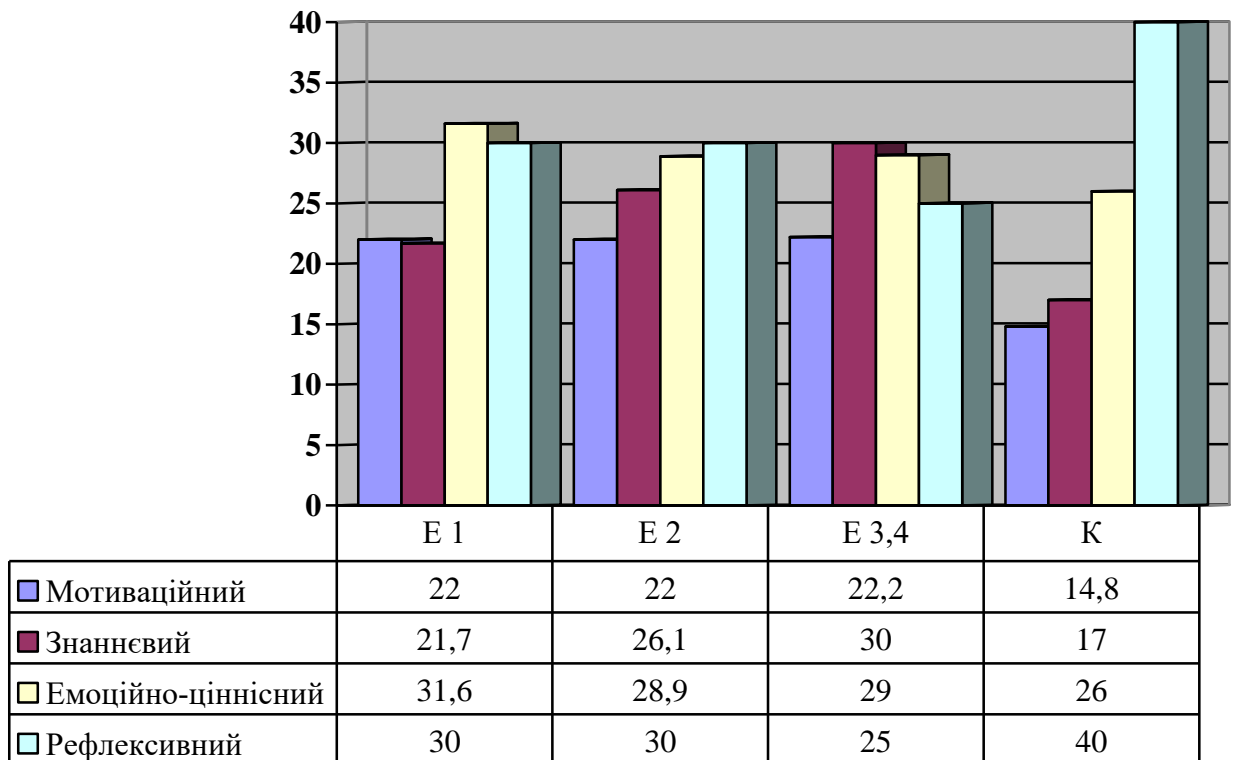

Рис. 1.5. Результати даних здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп до проведення формувального етапу експерименту за високим рівнем

Отже, на підставі аналізу отриманих у результаті проведення системи діагностики щодо перевірки вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики в експериментальних та контрольній групах даних дійшли таких висновків:

– для педагогічного експерименту була обрана вивірена система діагностики, за якою різносторонньо можна перевірити досягнення результату;

– були сформовані групи майбутніх фахівців дошкільної освіти із приблизно однаковим наявним рівнем комунікативної толерантності, а контрольну склали здобувачі освіти з вищими показниками порівняно з експериментальними групами;

– доцільність послуговування запропонованими критеріями та показниками оцінювання рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Висновки до першого розділу

Обґрунтування категоріального апарату дослідження й висвітлення теоретико-методичних засад виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики у науковій літературі дозволяють сформулювати такі висновки:

1. Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу уточнити сутність понять «виховання», «спілкування», «комунікація», «толерантність», «педагогічна практика», вивчити історико-педагогічний та сучасний контекст зазначених понять у науковому просторі.

Важливим для цього етапу дослідження стало визначення ключових понять *«комунікативна толерантність майбутніх фахівців дошкільної освіти»* як інтегративна якість особистості, що підпорядковується завданням, змісту та характеру їх діяльності й проявляється у встановленні ефективних комунікативних взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу, структурними компонентами якої є мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний; *«виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти»*, що трактується як організований педагогічний процес, який спрямовано на особистісний розвиток здобувачів освіти, удосконалення їх індивідуальних особливостей, що виявляються в умінні будувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаємин, довіри та доброзичливості.

2. Проаналізовано внесок сучасних науковців у розв'язання проблеми виховання КТ МФДО. Установлено, що особистість, яка володіє високим рівнем комунікативної толерантності, досить урівноважена, передбачувана у своїх відносинах до партнерів, сумісна з дуже різними людьми. Завдяки цим перевагам створюється психологічно комфортне середовище для спільної діяльності, досягнення синергічного ефекту (задоволення від взаємодії на рівні співробітництва). Відсутність комунікативної толерантності або її низький рівень пояснюються негативними реакціями індивіда на виявлені відмінності

між підструктурами своєї особистості та особистості партнера. Людина зі зниженим рівнем комунікативної толерантності є джерелом негативної емоційної енергії, яку вона переносить на своїх співрозмовників.

Саме комунікативна толерантність як основна комунікативна якість особистості, що проявляється в терпимості, безконфліктності, стійкості, переносимості, довірливості, здатності приймати індивідуальні риси оточуючих людей є для фахівця дошкільної освіти рятівним засобом збереження власної цілісності та доброзичливості.

У структурі КТ МФДО у процесі педагогічної практики *визначено* наступні компоненти: когнітивний (уявлення індивіда про комунікативну толерантність та культуру спілкування, усвідомлення ідеї толерантної комунікації, її відповідність моральним нормам та принципам), мотиваційний (об'єднує в собі мотиви, потреби, цінності та відносини, що регулюють толерантну поведінку особистості), емоційний (відносно стійкі почуття індивіда до різних суб'єктів й процесу толерантної взаємодії з ними, що виражається в емоційно-ціннісній оцінці міжособистісних відносин), діяльнісний (характеризує поведінку, в основі якої лежить розуміння, співпраця, комунікативні уміння та навички, стриманість по відношенню до іншої точки зору, критики, конструктивна реакція на провокуючі питання, конфліктні ситуації).

Доведено, що педагогічна практика є органічною частиною освітнього процесу, що забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх педагогів дошкільного профілю з їх практичною діяльністю у закладі освіти і є провідним етап фахової підготовки здобувачів освіти, основним завданням якої є поглиблення здобутих у процесі навчання теоретичних знань, формування у практикантів фахових умінь, опанування сучасними методами та формами роботи. *Визначено* основні функції педагогічної практики: адаптаційну, навчальну, виховну, розвивальну, комунікативну.

3. З'ясовано критерії та показники вихованості комунікативної толерантності: *мотиваційний* – передбачає бажання спілкуватися з іншими,

прагнення допомагати встановлювати толерантні стосунки, задоволеність від змісту, характеру взаємодії з іншими (показники: усвідомлення майбутніми вихователями ЗДО важливості виховання комунікативної толерантності для їх майбутньої фахової діяльності та прагнення до її удосконалення, розуміння необхідності виховання комунікативної толерантності як мотивації досягнення успіху, здатність здійснювати рефлексію власного фахового особистісного саморозвитку та комунікативної діяльності); *знаннєвий* – система оцінювання показників обізнаності, світоглядних орієнтирів, суджень щодо комунікативної толерантності як соціального феномену (показники: усвідомлення значущості комунікативної толерантності як загальнолюдської гуманістичної цінності); *емоційно-ціннісний* – визначає сформованість емоцій, потреб, мотивів діяльності, що спрямовані на досягнення взаєморозуміння у процесі міжособистісних взаємовідносин (показники: бажання спілкуватися з «іншими», прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних уподобань, етносів, культур тощо, задоволеність від взаємодії з «іншими»); *рефлексивний* – відображає суб'єкт-суб'єктну комунікативну толерантну взаємодію, асертивну поведінку (показники: наявність та реалізація умінь і навичок доброзичливих стосунків, тактика й оптимальні способи толерантної поведінки, які забезпечують успішність позитивної взаємодії).

4. За результатами пілотажного дослідження нами було виокремлено низку проблем і труднощів щодо планування, організації та проведення педагогічної практики майбутніх фахівців дошкільної освіти, що обумовлюють визначення, наукове обґрунтування й упровадження організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Основні результати розділу відображено в таких наукових працях: [64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83].

Список використаних джерел до першого розділу

1. Агеєва З. Комунікативна толерантність як елемент комунікативної компетентності особистості. *Вісник Іванівського державного університету. Серія «Природничі, суспільні науки»*. 2012. № 1. С. 49–53.
2. Андреев М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2009. 217 с.
3. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования. Москва : Издательство МГУ, 1984. 105 с.
4. Астахова Н. А. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений. *Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика)*: сб. научно-методических статей. Москва : МПСУ, 2002. С. 74–83.
5. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [Електронний ресурс]. : URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/>
6. Батаршев А. В. Диагностика профессионально важных качеств. СПб. : Питер, 2007. 192 с.
7. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. Москва : Вербум–М, 2003. 168 с.
8. Береговий Я. А. Актуальні проблеми впровадження толерантності в суспільнодержавну і міжнародну практику. *Педагогіка толерантності*, 2005. № 4. С. 47-59.
9. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: методичні рекомендації. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2007. 104с.
10. Бех І. Моральна педагогіка: правила майстерності. *Дошкільне виховання*. 2010. № 3. С. 2–8.
11. Бех І. Д. Виховання особистості. У двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 278 с.

12. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць*. Київ, 2002. Вип. 3. С. 143–156
13. Бех І. Д. Становлення професіонала в сучасних соціальних умовах. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 2. С. 157–162.
14. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку : становлення фахівця в умовах навчання : монографія. Київ : Світич, 2006. 304 с.
15. Беленька Г. В. Особливості формування професійної компетентності у студентів дошкільного фаху в умовах ступеневої освіти. *Наука і сучасність* : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ : Логос, 2001. Т. 29. С. 26–33.
16. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики. Харків : Вид-во НУА, 2004. 264 с.
17. Белова Л. О. До питання про шляхи оновлення моделі виховання студентства. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 26. С. 290–297.
18. Бирко Н. М. Педагогічна майстерня формування толерантності сучасного громадянина : методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2013. 184 с.
19. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності. *Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби*. Київ : «Політична думка», 1997. С. 147–168.
20. Біда О. А. Підготовка майбутніх учителів до формування толерантності в учнів основної школи. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. праць. Кропивницький : РВВ КДПУ ім. Винниченка, 2017. Вип. 156. С. 25–29.
21. Біда О. А., Гончарук В. А., Гончарук В. В. Толерантність – комплексна, особистісна та професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 9. С. 79–82.
22. Біда О. А., Кузьмінський А. І., Кучай Т. П. Професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі педагогічної

практики. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2018. № 279. С. 317–322

23. Білоус Т. М. Виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. пед наук. Київ, 2004. 18 с.

24. Богоніс О. М. Формування економічної компетентності майбутніх молодших спеціалістів готельного та ресторанного сервісу у професійному коледжі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2018. 322 с.

25. Богуш А. М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання. *Виховання і культура*. 2001. № 1. С. 4–10.

26. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Информационно-издательский дом «ФилинЪ», 1996. 472 с.

27. Братченко С. Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление*. Красноярск, 2003. С. 104–117.

28. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ–Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

29. Варга Л. І. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 302 с.

30. Васильев В. А. Сократ о благе и добродетели. Социально-гуманитарные знания. Москва, 2004. № 1. С. 276–290.

31. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

32. Виноградова Е. Г. Субъектные предпосылки толерантности личности : дисс. ... канд. псих. наук. Сочи, 2002. С. 29–31.

33. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко та ін.; Ін-т змісту і методів навчання. Київ, 1997. 252 с.

34. Вишневський О. Сучасне українське виховання: *Пед. нариси*. Львів, 1996. 156 с.
35. Волинець К. І. Інтеграція змісту загальнопедагогічної підготовки майбутніх вихователів у педагогічних училищах і коледжах України : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 1997. 196 с.
36. Гавриш Н. В. Орієнтація на розвиток суб'єктності студента у процесі підготовки професійно компетентних фахівців з дошкільної освіти. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць Бердян. держ. пед. ун-ту. Бердянськ, 2007. Вип. 3. С. 44–49.
37. Гайдук Г. А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога. автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Луцьк, 2019. 20 с.
38. Галузяк В. М. Толерантність в структурі особистісної зрілості педагога. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*: Серія : Педагогіка і психологія. 2012. Вип. 38. С. 388–394.
39. Герщунский Б. С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования. *Педагогика*. 2003. № 1. С.3–10.
40. Гжегорчик А. Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия. *Вопросы философии*. 1992. № 3. С. 54–71.
41. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: Курс лекцій (електронний підручник). Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». К., 2007. 324 с.
42. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
43. Горват М. В. Генезис феномену толерантності: від філософської категорії до суспільного чинника. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012.
44. Гордієнко Ю. А. Формування педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2017. 21 с.

45. Горленко В. П. Педагогическая практика студентов: новые научные подходы. *Педагогика*. 1996. № 5. С. 63–69.
46. Горопаха Н. М., Поніманська Т. І. Педагогічна практика за вимогами кредитно-модульної системи. Навчальний посібник для здобувачів освіти вищих навчальних закладів напряму підготовки «Дошкільна освіта» Київ : Видавничий Дім «Слово», 2009. 280 с.
47. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ : ПАРАПАН, 2005. 227 с.
48. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Київ, 2008. 33 с.
49. Губа Н., Гладких Ж. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*, 2018. Вип. 32. С. 97–108.
50. Декларація принципів толерантності. Утв. рез. 5.61 генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року. URL: www.tolerance.ru
51. Деленко В. Б. Дефініція «толерантності» як наукова проблема. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 31. С. 28–35.
52. Делянченко В. М. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх соціальних педагогів в системі вищої освіти. URL: [Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Пед. науки](http://www.vsn.lugan.ua). 2012. № 1. С. 157-163.
53. Добровицька О. О. Стан сформованості толерантності у студентів ВНЗ в умовах інтегрованого навчального середовища. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2011. № 3. С. 19–24.
54. Докукіна О. М. Сутність, структура та особливості розвитку толерантності особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. Вип. 9. Кн. I. С. 91–96.

55. Драч І. І. Організаційно-педагогічні умови та засоби компетентнісно орієнтованого управління професійною підготовкою майбутніх фахівців. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2014. Вип. 34 (87). С. 161–168.

56. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади: монографія. Київ : «Дорадо-Друк», 2013. 456 с.

57. Дробижева Л. М. Социальные проблемы межнациональных отношений в постсоветской России. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 2003. 318 с.

58. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка майбутнього вчителя до педагогічної діяльності : монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 2003. 192 с.

59. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад.: Ю. П. Сурмін та інші. Київ : НАДУ, 2010. 820 с., С. 560–561

60. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

61. Євтух М. Б. Основні напрямки реформування вищої освіти в Україні. *Гуманізація навчально-виховного процесу у вищій школі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27-29 верес. 1999 р.). Слов'янськ, 1999. С. 5–8.

62. Євтух М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі* : зб. наук. праць. Рівне : Волинські обереги, 2002. Вип. 3. С. 170–175.

63. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія. Київ : ДАККО, 1999. 303 с.

64. Єфименко Л. М. Аспекти виховного процесу в педагогічному закладі вищої освіти. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти*: матеріали Всеукр.наук.-практ. конф. (22 листопада 2017 р., м. Харків). За заг. ред. Г. Ф. Пономарьової;

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР.
Харків : ФОП Петров В. В. 2017 р. С.114–117.

65. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики. *Психолого-педагогічні та соціальні аспекти вдосконалення якості освіти* : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 22 листопада 2018 р.). Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. м. Харків : ФОП Петров В. В., 2018. С. 97–101.

66. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів. *«Теорія та методика навчання та виховання»* : зб. наук. пр. Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди / за заг. редакцією член-кор. НАПН України А. В. Троцько. Харків, 2017. Вип. 43. 296 с.

67. Єфименко Л. М. Виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industria I: Colección de documentos científicos «ΛΟΓΟΣ» con actas de la Conferencia Internacional Científica y Práctica (Vol. 4), 24 de abril de 2020. Barcelona, España. P. 23–25.*

68. Єфименко Л. М. Виховання толерантності у майбутніх педагогів як основа ефективної комунікативної взаємодії. Журнал «Актуальные научные исследования в современном мире». Вып.12(56). Часть 6. Декабрь 2019 г. Переяслав, 2019. С. 59–63.

69. Єфименко Л. М. Зміст і структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць Вип. 4 (73). Северодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 17–24.

70. Єфименко Л. М. Комунікативна толерантність як особистісно значуща та професійно важлива якість майбутнього педагога дошкільного профілю. *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*

«*International Forum: Problems and Scientific Solutions*» (January 16-18, 2020). Melbourne, Australia : CSIRO Publishing House. P.125–131.

71. Єфименко Л. М. Комуникативна толерантність як провідна умова інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами. *Створення інклюзивного простору закладу освіти в контексті розбудови суспільства рівних можливостей в Україні* : матеріали Усеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 21 листопада 2019 р.). Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ФОП Петров В. В., 2019. С. 75–78.

72. Єфименко Л. М. Особливості взаємозв'язку комуникативної толерантності та емпатії у майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Development of modern technologies and scientific potential of the world* : coll. of scientific papers «ΛΟΓΟΣ»with materials of the International scientific–practical conf., London, July 29, 2019. London : NGO»European Scientific Platform». V.4. p. 62–65.

73. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як засіб виховання комуникативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти. Науковий журнал «*Молодий вчений*». № 6 (70) червень 2019 р. Видавничий дім «Гельветика». Херсон, 2019. С. 81–84.

74. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як засіб виховання комуникативної толерантності фахівців дошкільної освіти. *International scientific and practical conference «Pedagogy in EU countries and Ukraine at the modern stage*» : Conference proceedings, December 21-22, 2018. Baia Mare, Romania : Izdeveniesciba «Baltiya Publishing». P. 121–123.

75. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як провідний компонент у вихованні комуникативної толерантності майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XXI столітті* : зб. наук. роб. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16-17 березня 2018 р.). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С. 71–74.

76. Єфименко Л. М. Структурні компоненти та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільного профілю. Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук» : міжвуз. збірн. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка». Випуск № 32 (серпень, 2020 р.) м. Дрогобич, 2020. С. 165–170.

77. Єфименко Л. М. Теоретичні аспекти виховання комунікативної толерантності у майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Актуальні проблеми реформування дошкільної та початкової освіти України у контексті євроінтеграційних процесів* : зб. тез виступів учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Рівне, 20 березня 2018 р.). Рівне, РВЦ МЕРУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2018. С. 48–50.

78. Єфименко Л. М. Теоретичні засади виховання гуманних почуттів сучасного дошкільника. *Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки* : зб. наук. роб. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 листопада 2018 р., м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С.22–24.

79. Єфименко Л. М. Толерантність як соціально-педагогічне явище сучасної системи освіти. *Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays»* (April 6-8, 2020). Washington, USA : EnDeavours Publisher, 2020. P.93–100.

80. Єфименко Л. М. Умови виховання толерантності дітей дошкільного віку в закладі дошкільної освіти. *Актуальні проблеми дошкільної освіти: матеріали VIII Всеукр.наук.-практ. конф.* м. Харків, КЗ «ХГПА» ХОР, 2019. С. 33–35.

81. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Виховання комунікативної толерантності у студентів педагогічних ЗВО. «*Освіта і доля нації*». *Освіта та її ресурси у подоланні сучасних соціокультурних і політичних викликів* : Матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. (7-8 червня 2019 року). м. Харків : 2019. С. 110–111.

82. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Виховання культури мовлення майбутнього вихователя ЗДО як умова його успішної фахової діяльності. *Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises»* (February 26-28, 2020). Tokyo, Japan : Otsuki Press. P.47–51.

83. Єфименко Л. М., Полякова І. В. Особливості процесу виховання у педагогічних закладах вищої освіти: теоретичний аспект. *Педагогічні науки*. зб. наук. праць. Вип. LXXIX. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 р. С.101–106.

84. Жадан І. В. Політична освіта: соціально–психологічні чинники формування толерантності підростаючого покоління. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2002. № 5 (8).

85. Завірюха Л. А. Оволодіння засадами толерантності в студентському середовищі. *Педагогіка толерантності*. 2003. № 2. С. 76–87.

86. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-1>

87. Закон України «Про дошкільну освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

88. Закон України «Про освіту» URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

89. Зданевич Л. В., Цегельник Т. М. Підготовка майбутніх вихователів до формування позитивних міжособистісних відносин та спілкування дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. *Освітні обрії* : науково-педагогічний журнал. Івано-Франківський інститут післядипломної педагогічної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. № 1 (50). 2020. С. 160–163.

90. Зебрева Е. Н. Коммуникативная толерантность во взаимоотношениях сотрудников как условие благоприятного социально-психологического климата служебного коллектива. *Юридическая психология*. Москва : Юрист, 2007, № 3. С. 22–26.

91. Зимняя И. А. Воспитательная деятельность образовательного учреждения как объект комплексной критериальной оценки. Москва : Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2002. 33 с.

92. Зінченко А. В. Формування комунікативної толерантності здобувачів освіти педагогічних спеціальностей університету в процесі гуманітарної підготовки : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : теорія і методика професійної освіти. Черкаси, 2012. 20 с.

93. Ірхіна Ю. В. Формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи : автореф. ... дис. канд. пед. наук. Одеса, 2011. 20 с.

94. Канішевська Л. В. Аналіз феномена «толерантність» в гуманітарних науках. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 28(1). С. 255–265.

95. Кара С. І. Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2012. 200 с.

96. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: Навч. посіб. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2005. 343 с.

97. Кацова Л. І. Формування професійного інтересу у майбутніх учителів у процесі педагогічної практики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2004. 196 с.

98. Качалова Л. П., Качалов Д. В., Качалов А. В. Личностно-ориентированный подход в образовании: педагогика личности. Пособие к спецк. Шадринск : Изд-во «Шадринский дом печати», 2007. 82 с.

99. Киричук О. В., Гільбух Ю. Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. Київ, 1994. 252 с.

100. Клеба А. І. Формування інформаційно-комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Слов'янськ, 2018. 206 с.

101. Кобзар Б. С. Специфіка управління навчально-виховним процесом в умовах соціально-реабілітаційного центру. *Педагогіка і психологія*. 2001. № 1. С. 73–82.
102. Коджаспірова Г. М. Педагогическая практика. Москва : Академия, 1998. 149 с.
103. Козій М. К. Психолого-педагогічні умови удосконалення педагогічної практики студентів : метод. посіб. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту, 2001. 140 с.
104. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. ... дис. д. психол. наук : 19.00.07 : Київ, 2001. 37 с.
105. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
106. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
107. Концепція Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1721-2010-%D1%80#Text>
108. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
109. Концепція розвитку педагогічної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyiosviti>
110. Корольова Л. М. Педагогічна практика – як інструмент впливу на ефективну підготовку майбутніх учителів початкових класів до розвитку креативних здібностей у молодших школярів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2018. № 1 (15). С. 130–136.

111. Кострубань Р. В. Формування толерантності у майбутніх учителів у процесі гуманітарної підготовки у педагогічних коледжах : дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2016. 327 с.

112. Костюшина Е. В. Коммуникативная толерантность как составляющая профессиональной компетентности будущих педагогов. URL: http://www.tsutmb.ru/nauka/konferencii/2016/plps_16/8/kostushina.pdf

113. Котелянець Ю. С. Формування толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2015. 247 с.

114. Кравченя А. О. Управління якістю професійної підготовки майбутніх учителів інформатики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Старобільськ, 2017. 260 с.

115. Кремень В. Толерантность как императив: национальная идентичность в эпоху глобализации. *День*. № 42–45. С. 6

116. Кривошопка І. В. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук. 2015, 273 с.

117. Крупський Я. В., Михалевич В. М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник. Вінниця : ВНТУ, 2010. 72 с.

118. Кузьминський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. 485 с.

119. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. 2-е вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2005. 400 с.

120. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме. *Вопросы философии*. 1997. №11. С.46–54.

121. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 196 с.

122. Лозинська Л. Ф. Показники толерантності особистості майбутнього лікаря. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій університету «Україна»*. 2011. № 4. С. 101–104.

123. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.
124. Локк Дж. Опыт о веротерпимости. Соч. В 3-х т. Т.3. Москва : Мысль, 1988. 238 с.
125. Локк Д. Розвідка про людське розуміння : у 4-х книгах; [пер. з англ. Н. Бордукова]. Харків : Акта, 2002. С. 152–608.
126. Луговий В. І. Педагогічна освіта в Україні : структура, функціонування, тенденції розвитку. Київ : МАУП, 1994. 196 с.
127. Лук'янченко О. М. Організація педагогічної практики в різних типах педагогічних навчальних закладів України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2004. 221 с.
128. Луценко І. О. Підготовка майбутніх вихователів до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 123–127.
129. Луценко І. О. Основні напрямки підготовки майбутніх вихователів до професійної мовленнєвої комунікації з дошкільниками. Вісн. Київ. міжнар. ун-ту. Київ, 2002. Вип. І. С. 102–109.
130. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 : 13.00.08. Мелітополь, 2017. 490 с.
131. Максимова О. О. Толерантне ставлення вихователя ЗДО до вихованців. *Професиональная подготовка специалистов в условиях непрерывного образования: андрагогический поход*: матер. Міжнар. наук. конф. С. 171–179. URL: www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukacova
132. Малахов В. А. Етика: курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 304 с.
133. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних освітніх компонентів. *Соціалізація*

особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Київ : Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.

134. Марків В. М. Теорія виховання : навчально-методичний посібник. Кривий Ріг : КПІ, 2015. 283 с.

135. Матвієнко О. С. Толерантність : введення у проблему. Вінниця : ВДАУ, 2006. 40 с.

136. Мир начинается с толерантности. Толерантность начинается с меня / составители Г. В. Белоногина, М. В. Бука. Луганск, 2008. 80 с.

137. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

138. Молчанюк О. В. Аспектний аналіз генези походження категорії «цінність». *Теорія і методика професійної освіти* : електрон. наук. фахов. журнал. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. 2017. Вип. 12.

139. Молчанюк О. В. Гармонійна взаємодія людини та природи як основа виховання в особистості ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2019. Вип. 1 (88). С. 98–114.

140. Молчанюк О. В., Яценко В. В. Сучасні суспільні виклики до процесу виховання дитини. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 5(98). С. 149–163.

141. Молчанюк О., Борзик О. Аналіз сутності, структури та функцій освітнього процесу в сучасній педагогічній практиці закладу вищої освіти. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Т.1. Вип.43. 2018. С.275–289.

142. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/2827/>

143. Нечерда В. Б. Виховання толерантності підлітків уразливих категорій. *Нові тенденції і явища у дитячому і молодіжному середовищі в Україні:*

цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри : збірник наукових праць. Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2017.С. 149–157

144. Нечерда В. Б. Педагогічні умови виховання толерантності у старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2014. 332 с.

145. Николаева Л. А. Формирование коммуникативной толерантности студентов – будущих юристов (на примере университетского образования в России и Германии) : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.08. Кемерово, 2007. 20 с.

146. Нікольсон П. Толерантність як моральний ідеал. «Вісник» УрМІОН. 2002. №1. С. 5–9.

147. Новацька У. Організація педагогічних практик студентів математично-природничого відділу вищої педагогічної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Київ, 2002. 22 с.

148. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах [Текст] / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Видавництво «Аконіт», 1998. Т. IV. 941 с.

149. Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2019-2023 роки. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/oblasna-programa-rozvitku-osviti-novij-osvitnij-prostir-kharkivshchini-na-2014-2018-roki/14493-normativni-dokumenti>

150. Олійник О. В. Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти. *Наукові праці. Педагогічні науки*. 2006. Т. 50. Вип. 37. С. 39–42.

151. Олпорт Г. Природа предубеждения. *Век толерантности*. 2003. № 5. С. 11–25.

152. Орбан-Лембрик Л. Особистість у контексті соціально-психологічної парадигми. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні* / за ред. С. Д. Максименка, В. Т. Циби, Ю. Ж. Шайгородського та ін. Київ, 2003.

153. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціально-психологічна характеристика структурно-функціональних компонентів спілкування. Зб. наук. праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. Вип. 14. Ч. І. 254 с. URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/znpfsp/2009_14_1/index.html

154. Організаційні аспекти педагогічної практики «Показові, пробні заняття та інші види діяльності з дітьми дошкільного віку»: навч.-метод. посібник / уклад.: А. І. Чаговець, М. І. Ярославцева, Ю. В. Сирова, Л. М. Єфименко та ін.; за заг. ред. М. В. Роганової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2020. 195 с.

155. Орловська О. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2011. 21 с.

156. Особистісно-професійне вдосконалення майбутнього фахівця з дошкільної освіти в процесі педагогічної практики : методичні настанови / уклад.: Х. А. Шапаренко, С. В. Пехарєва, М. І. Ярославцева, Т. В. Коробова; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2019. 94 с.

157. Павлютенков Є. М. Моделювання педагогічних процесів. Управління школою. 2007. № 10 (166). С. 2–16.

158. Падалка О. Формування педагогічних цінностей майбутніх вихователів у процесі позааудиторної роботи. *Неперервна освіта: теорія і практика*. 2017. Вип. 1–2. С. 71–74

159. Парасюк І. А. Виховання любові до дітей як структурного компонента професійної готовності майбутнього вихователя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2000. 18 с.

160. Педагогическая практика в начальной школе / Г. М. Коджаспирова, Л. В. Борикова, Н. И. Бостанджиева и др. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 272 с.
161. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.
162. Педагогічна практика : метод. реком. Студентам-практикантам / В. М. Гриньова, В. І. Лозова. Харків : ХДПУ, 1995. 44 с.
163. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 363 с.
164. Пернарівська Т. П. Формування у студентів готовності до гармонізації міжособистісних відносин у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2015. 236 с.
165. Пищик О. В. Розвиток комунікативної культури керівників професійно-технічних навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Чернігів, 2019. 290 с.
166. Підготовка вихователя до розвитку особистості дитини в дошкільному віці : монографія / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, З. Н. Борисова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 310 с.
167. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. *Вісник Національної академії державного управління*. 2015. № 3. С. 51–56.
168. Пісоцький В. Еволюція толерантності: від язичництва до християнства. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя*. 1996. Том XVI. Вип. 1. С. 107–111.
169. Положення про організацію практики в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (денна і заочна форми навчання). Умань, 2008. URL: <http://www.udpu.org.ua/files/Naukviddil/Orgpraktuku.pdf>.
170. Положення про організацію практики студентів вищих навчальних закладів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0035-93#Text>

171. Положення про проведення практики здобувачів освіти академії / А. А. Харківська, К. А. Дмитренко, Ю. В. Сирова, К. Г. Ткаченко. Харків : КЗ «ХГПА» ХОР, 2013. 27 с.

172. Положення про проведення практики здобувачів освіти комунального закладу «харківська гуманітарно-педагогічна академія» харківської обласної ради. URL: http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_practica.pdf

173. Положення про проведення практики здобувачів фахової передвищої та вищої освіти харківського педагогічного фахового коледжу комунального закладу «харківська гуманітарно-педагогічна академія» харківської обласної ради. URL: http://www.hgpa.kharkov.com/wp-content/uploads/2019/normatyvni/pologennya_practica_kolledge.pdf

174. Полякова І. В. Дмитренко К. А. Реалізація процесу формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної комунікації під час проходження різних видів педагогічних практик. *Наукові записки кафедри педагогіки* : зб. наук. праць ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. Вип. 43. С. 91–106.

175. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика : монографія. Комунал. заклад «Харків. гуманіт.-пед. акад.» Харків. обл. ради. Харків : Ранок, 2014. 547 с.

176. Попов П. С. Изречения Конфуция, учеников его и других лиц. [пер. с кит]. СПб : Мысль, 1910. 236 с.

177. Потапчук Т. В. Толерантність та педагогіка толерантності: проблеми наукових досліджень. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020, Вип. 22. С. 26–31.

178. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности: учебное пособие. СПб., 2001. 224 с.

179. Риэрдон Б. Э. Толерантность – дорога к миру. Москва : Бонфи, 2001. 301 с.

180. Рівні національної рамки кваліфікацій. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>

181. Роганова М. В. Виховання духовної культури у здобувачів освіти вищих навчальних закладів інноваційного типу. *Гуманізація навчально-виховного процесу*: Збірник наукових праць. Вип. XXXIII / За заг. ред. В. І. Сипченка, Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2006. 232 с.

182. Роганова М. В. Теорія і практика виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів засобами культурологічних освітніх компонентів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2011. 469 с.

183. Розсоха А. П. Антична педагогіка: навчальний посібник для студентів, магістрів, аспірантів. Переяслав-Хмельницький, 2012. 192 с.

184. Руденко Ю. А. Теоретико-методичні засади розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02; 13.00.08. Одеса, 2016. 611 с.

185. Садохин А. П. Культурология. Теория культуры: учеб. пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 365с.

186. Сайко Н. О. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вихователів до соціалізації дітей дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 19 с.

187. Сарапулова Є. Г. Самопізнання та етика спілкування як засоби формування комунікативних вмінь у представників молодого покоління. *Педагогіка толерантності*. 2008. № (45). С. 57–65.

188. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. С. 460.

189. Скок А. Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир. 2007. № 34. С. 79–84.

190. Скрябина О. Б. Педагогические условия формирования коммуникативной толерантности у старшеклассников : дисс. ... канд. пед. наук. Кострома, 2000. 209 с.
191. Словарь античности / Под ред. Г. В. Корблева. Москва, 1997. 568с.
192. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наук. думка, 2000. 680 с.
193. Словник української мови : в 11 томах. Том 7. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1976. 723 с.
194. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 221 с.
195. Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / В. М. Глазиріна, Т. М. Десятов, А. І. Кузьмінський, Л. І. Прокопенко. Черкаси : ЧДУ, 2002. 112 с.
196. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А. Психодіагностика толерантності личности. Москва : Смысл, 2008. 172 с.
197. Соціологія : соціологічний словник / під ред. Є. А. Біленького. Київ, Кондор, 2006. 347 с.
198. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / під. кер. А. М. Богуш. Київ, 2019. 20 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/22/2019-11-22-012doshkilna-B.pdf>
199. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014.
200. Сухомлинська О. В. Виховання як соціальний прогрес : особливості сучасних трансформаційних змін. Шлях освіти. 2004. № 2. С. 2–6.
201. Сухопара І. Г. Формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2016. 378 с.

202. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 786 с.
203. Таргоній І. В. Феномен «толерантність» у психологічних та педагогічних дослідженнях: теоретичні аспекти визначення сутності. *Освітній простір України*: наук. журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника». Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника». 2019. Вип. 15. С. 208–214.
204. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Одеса, 2004. 276 с.
205. Толстикова С. Н. Развитие коммуникативной толерантности у будущих социальных педагогов системы образования : дисс. ... канд. психол. наук. Калуга, 2002. 176 с.
206. Троцько Г. В. Формування соціальної активності студентів у педагогічному університеті [Текст]. Зб. наук. праць Полтав. держ. пед. ун-ту. Сер. Педагогічні науки. Полтава, 2006. Вип. 6. С. 172–179.
207. Уэйн К. Образование и толерантность. *Высшее образование в Европе*. 1997. № 2. С. 14–28.
208. Фельдштейн Д. И. Психология взросления. Москва : Московский психолого-социальный институт : Флинта, 1999. 670 с.
209. Философский словарь. URL: <http://vslovar.ru/slovo/filosofskij-slovar>
210. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
211. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 456 с.
212. Харківська А. А. Системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці : *Міжнародний науковий вісник* : зб. наук. ст. за матеріалами XXVII Міжнар. наук.-практ. конф., 26–29 листопада 2013 р. Вип. 8 (27). Ужгород – Будапешт : ДВНЗ «УжНУ», 2014. С. 31–35.

213. Харківська А. А. Якість освіти в контексті європейського вибору. Наукові записки. Сер. : *Психолого-педагогічні науки* : зб. наук. пр. Держ. ун-ту імені М. Гоголя. Ніжин, 2009. № 2. С. 5–10

214. Харківська А. І. Методологічні підходи до розвитку комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільної освіти в умовах магістратури. *Наукове видання «Гірська школа українських Карпат»*. Івано-Франківськ, 2019. № 21. С. 88–91.

215. Харламов И. Ф. Педагогика: учебное пособие. Изд. 4-е, перер. Москва : Гардарики, 2007. 519 с.

216. Чаговець А. І., Курганнікова О. О. Полікультурне виховання як передумова розвитку духовності дітей дошкільного віку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 1 (94). С. 255–265.

217. Чаговець А. І., Яковенко В. В. Духовність як системоутворюючий фактор трудової культури дітей дошкільного віку. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. Вип. 2 (95). С. 255–265.

218. Чаньшев А. Н. Аристотель. Москва : Мысль, 1987. 297 с.

219. Чередник Л. М. Формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук. Бердянськ, 2020. 523 с.

220. Черезова М. В. Роль виховного простору в реалізації заходів із формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців сфери туризму. *Нові технології навчання* : наук.-метод. зб. Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. 2008. Вип. 54. С. 36–41.

221. Шапаренко Х. А. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів на засадах акмеологічного підходу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. : Харків, 2008. 24 с.

222. Швачко О. В. Толерантність як психолого-соціальний феномен. *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. 2001. № 2. С. 154–170.
223. Шевченко Г. П. Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2015. № 3 (66). С. 288–299.
224. Шевченко І. В. Педагогічні умови організації самостійної іншомовної діяльності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2006.
225. Якса Н. В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу: Навчальний посібник. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 312 с.
226. Ярославцева М. І. Формування професійної самореалізації майбутніх фахівців дошкільних навчальних закладів у процесі педагогічної практики : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. : Переяслав-Хмельницький, 2015. 22 с.
227. Ясько Б. А. Толерантність у сучасному суспільстві. Київ : Наукова думка, 2012. 142 с.
228. Ясько О. М. Формування комунікативної культури майбутніх учителів іноземних мов засобами ресурсу Інтернет : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. : Старобільськ. 2017. 300 с.
229. Яшин Н. Гуманізація освіти як передумова формування толерантності студентів вищих навчальних закладів України. *Освітній простір України*. 2016. Вип. 7. С. 119–125.
230. Almond, B.: Education for tolerance: cultural difference and family values. *J. Moral Educ.* 39(2), 131–143 (2010). URL: <https://doi.org/10.1080/03057241003754849>
231. Bida O. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education / Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai O., Salnyk I., Poliakova I. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020, Volume 12, Issue 1. P. 20–38. ISSN: 2066–7329

232. Chagovets A. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education / A. Chagovets, A. Chychuk, O. Bida, O. Kuchai, I. Salnyk, I. Poliakova. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. Vol. 12. Iss. 1. Pp. 20–38. ISSN: 2066–7329. e-ISSN: 2067–9270

233. Chagovets A. The content of educational process of modern pedagogical higher schools. *Scientific letters of academic society of Michal Baludansky*. Kosice, 2016. № 4 (3). C. 54–57. ISSN: 1338–9432

234. Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai O., Salnyk I., Poliakova I. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020. № 12(1). P. 20–38.

235. Cherednyk Lidiya. The readiness of future primary school teachers for tolerant education of students : the structure, criteria, indicators. International scientific conference Scientific development of New Eastern Europe : Conference Proceedings, Part I, April 6, 2019. Riga, Latvia : Baltija Publishing. P. 80–83.

236. Chong D. (1994). Tolerance and social adjustment to new norms and practices. *Political Behavior*, 16(1), 21–53.

237. Conche M. La tole'rance francaise et la signification universalle? *La tole'rance aujurd'hui*. UNESCO. Paris, 1993. P. 72.

238. Craig, M. A., & Richeson, J. A. (2014). More diverse yet less tolerant? How the increasingly diverse racial landscape affects white Americans' racial attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(6), 750–761.

239. Dunn, K. P., Orellana, S., & Singh, S. (2009). Legislative diversity and social tolerance: How multiparty systems lead to tolerant citizens. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 19(3), 283–312.

240. Evans, G. (2002). In search of tolerance. In A. Park, J. Curtice, K. Thomson, L. Jarvis, & C. Bromley (Eds.), *British social attitudes, 19th annual report* (pp. 213–230). London: Sage.

241. Forst Rainer. *Toleration in Conflict Past and Present (Ideas in Context)* / Rainer Forst-Cambridge University Press, 2013.
242. Forst, R. (2017). Toleration. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Fall 2017 Edn.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/toleration/>.
243. Fullan M. *The new meaning of educational change* (third edition). Toronto, Ontario : Irwin Publishing, 2001. P. 246–247.
244. Gouws A. Political Tolerance and Civil Society: The Case of South Africa. *Politikon // South African Journal of Political Science*. 2003.
245. Kanishevskaya L. Theoretical aspects of the problem of upbringing tolerance in student youth. *Education, Law, Business: Collection of scientific articles*. Cartero Publishing House, Madrid, Spain, 2020. P. 77–81.
246. Kharkivska A. A. Reflection of the personality-oriented approach by the subjects of its implementation in Eastern Europe. L. V. Zdanevych, A. A. Kharkivska, O. M. Popovych, O. S. Bobyrieva, D. Y. Kovrei. *Rev. Tempos Espaços Educ.* 2020. V.13. N. 32. ISSN 2358–1425. e–14967.
247. Kharkivska A. A. The competency-based approach as methodology of professional training of future teachers in the conditions of education informatization. *Проблеми інженерно–педагогічної освіти* : зб. наук. пр. Укр. інж.-пед. акад. Харків : Вид-во УІПА, 2020. № 67. С. 27–35.
248. Larysa V. Zdanevych. Instilling the System of Values in Preschool Children in the Cultural and Educational Space / Larysa V. Zdanevych, Yuliia V. Syrova, Svitlana V. Kolosova, Maryna S. Pyvovarenko, Olha O. Kurhannikova. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. 8 (11B). Pp 5991–5999. ISSN: 2332–3205 (Print), ISSN: 2332–3213 (Online).
249. Miklikowska, M. (2016). Like parent, like child? Development of prejudice and tolerance towards immigrants. *British Journal of Psychology*, 107(1), 95–116.
250. Molchaniuk O. Partial programs in access to the social values: technology that changes preschool education / O. Molchaniuk, O. Babakina, K. Dmytrenko,

A. Kharkivska, O. Kapustina. *Journal of Physics: Conference Series*. 2020. Volume 7. Issue 14. pp. 2461–2470.

251. Rapp, C., & Freitag, M. (2015). Teaching tolerance? Associational diversity and tolerance formation. *Political Studies*, 63(5), 1031–1051.

252. Tarhonii I. V. Pedagogical conditions of education of tolerance in students of pedagogical colleges in out-of-course activities. *Science Rise: 2* (67). Estonia: Science Rise, 2020. P. 27–31.

253. Uliasz S. O kategorii pogranicza kultur. *Pogranicze kultur*. Rzeszów, 1997. S. 9–20.

254. United Nations. (2004). *Tolerance, inter-cultural dialogue, respect for diversity more essential than ever, secretary-general says in message for day to eliminate racial discrimination*.
URL: <https://www.un.org/press/en/2004/sgsm9195.doc.htm>.

255. Von Bergen C., Von Bergen B., Stubblefield C., Bandow D. Authentic tolerance : Between forbearance and acceptance. *Journal of Cultural Diversity*. 2012. Vol. 19. Issue 4. P. 111–131.

256. Zdanevych, L. V., Kharkivska, A. A., Popovych, O. M., Bobyrieva, O. S., & Kovrei, D. Y. (2020). Reflection of the personality-oriented approach by the subjects of its implementation in Eastern Europe. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 13(32), 1–20.

РОЗДІЛ 2.

**ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА
ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ МОДЕЛІ СИСТЕМИ
ВИХОВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

2.1. Теоретичне обґрунтування організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики

Концептуальним положенням дослідження є твердження про те, що ефективність виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики підвищиться завдяки розробці та впровадженню організаційно-методичної моделі системи відповідного процесу.

Аналіз науково-педагогічного дискурсу [20; 24; 35; 37; 42; 58], власний досвід роботи та висновки, отримані у п.п.1.4, засвідчують, що більш чітке бачення цілісності процесу виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики можливе за умови розробки та впровадження спеціально спроектованої організаційно-методичної моделі системи, представленої у вигляді теоретичної моделі.

Зауважимо, що в сучасній педагогічній науці поняття «модель» та «моделювання» є невід'ємним складником наукових досліджень.

У науково-педагогічних розвідках М. Фіцула поняття «модель» трактує як «сміслову» представлену і матеріально реалізовану систему, яка адекватно відображає предмет дослідження (наприклад, моделює оптимізацію структури навчального процесу, управління навчально-виховним процесом тощо), є засобом теоретичного дослідження педагогічних явищ через уявне створення (моделювання) життєвих ситуацій; допомагає пізнати закономірність поведінки людини у різних ситуаціях [53, с. 32].

Розглядаючи процес особистісного самовдосконалення майбутніх фахівців дошкільної освіти у педагогічному закладі освіти, Х. Шапаренко у якості моделі розуміє систему, що дає нову інформацію про об'єкт дослідження та визначає чи спрогнозовує зв'язки та взаємозв'язки цього процесу [60].

Використання моделі необхідне для з'ясування утворення досліджуваного об'єкта, його структури, основних завдань, законів та властивостей виховання й взаємодії з навколишнім світом; щоб навчитися визначати найкращі способи та виховний процес при заданих умовах, цілях та критеріях; прогнозувати наслідки реалізації заданих способів і засобів впливу [41, с. 13].

Практична цінність моделі в педагогічному дослідженні зумовлена переважно її адекватністю вимірюваним сторонам об'єкта, а також тим, наскільки правильно враховано на етапах побудови моделі основні принципи моделювання (наочність, визначеність, об'єктивність), які в багатьох випадках визначають і як можливості й тип моделі, і як її функції в педагогічному дослідженні.

Метод моделювання широко використовується у процесі фахової діяльності педагога, оскільки він сприяє підвищенню ефективності дослідження.

На ідеї моделювання ґрунтується будь-який метод наукового дослідження – як теоретичний, при якому використовуються різноманітні знакові, абстрактні моделі, так і експериментальний, що використовує предметні моделі [64].

Метод моделювання дає можливість створити більш повний і обґрунтований прогноз проблеми дослідження, оптимізувати траєкторію руху до результату. У моделі чітко реалізуються пояснювальна, ілюстративна, інформаційна, проєктивна, оцінювальна, управлінська, розвивальна функції.

Моделювання, як стверджує О. Столяренко, «дозволяє спрогнозувати процес виховання, зорієнтовує педагогів на досягнення кінцевих результатів навчання, забезпечує засвоєння та ефективно використання нових технологій, розвиває системне бачення розв'язання проблем, є дійовим фактором поліпшення якості діяльності освітнього закладу» [48, с. 10].

На думку О. Молчанюк, процес моделювання є однією з найістотніших розумових операцій, що передбачає абстрагування, відбувається на етапі теоретичного осмислення проблем дослідницької діяльності й характеризується відображенням певного об'єкта на іншому, спеціально створеному об'єкті, який називається моделлю [37].

Оскільки в науковій літературі відсутні розробки моделей системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, для теоретичного обґрунтування й створення такої моделі ми вдалися до аналізу моделей, певною мірою дотичних до предмета нашого дослідження.

У своєму дослідженні А. Зінченко пропонує модель формування комунікативної толерантності здобувачів освіти педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки, яка складається з чотирьох етапів: інформаційно-переконувального (припускає трансляцію інформації з питань комунікативної толерантності особистості, переконання здобувачів освіти, що комунікативна толерантність є не тільки загальнолюдською цінністю, а й невід'ємним атрибутом їхньої майбутньої фахової діяльності, використання у процесі викладання освітніх компонентів гуманітарного циклу системи педагогічного ініціації та «емоційного зараження» для стимулювання виховання здобувача ми освіти в собі комунікативної толерантності); аналітико-інтеріоризувального (охоплює аналітичну діяльність здобувачів освіти під час аудиторних та позааудиторних занять щодо інтеріоризації принципів толерантного спілкування); експериментально-практичного (удосконалення вмінь та навичок толерантної взаємодії здобувачів освіти на основі розв'язання у процесі навчання комунікативно насичених педагогічних ситуацій, проблемних завдань та виконання вправ);

конструктивно-мультиплікаційного (інтенсифікує регулятивні вияви толерантності у навчально-професійній взаємодії шляхом «мультиплікування» (примноження) ідей толерантності, витриманих стосунків) [25, с. 246–247].

Погоджуючись у основних рисах із загальною структурою моделі, запропонованої дослідницею, через те, що вона відтворює основні складники педагогічної діяльності, ми вважаємо за потрібне дещо чіткіше визначити етапи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

У дослідженні Ю. Гордієнко репрезентовано модель формування педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи, що ґрунтується на основних положеннях гуманістичної та гуманітарної парадигм освіти, а також на основі системи методологічних підходів (системного, діяльнісного, особистісного, аксіологічного, гуманістичного, компетентнісного та синергетичного). Цілісність моделі утворюють взаємопов'язані теоретико-методологічний, змістовий, методичний та практичний компоненти. Так, основні положення теоретико-методологічного компоненту впливають на зміст (спецкурс «Практика толерантної англійської комунікації», тренінг «Навчаємось педагогічної толерантності», навчальні дисципліни «Методика викладання іноземних мов», «Англійська та американська дитяча література», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)») підготовки з формування педагогічної толерантності шляхом використання відповідних методичних прийомів (дискусія, ділова/рольова гра, мозковий штурм, евристична бесіда, тренінг, вправи гуманістичного спрямування, крос-культурний аналіз, ілюстративні, демонстраційні) та реалізуються у практичних уміннях і навичках (комунікативних, рефлексивних, конфліктологічних, експресивних, емпатійних, ораторських), необхідних для налагодження ефективної інтеракції та створення толерантної атмосфери у реальній професійній діяльності. Етапи формування педагогічної толерантності здобувачів освіти (діагностичний, прогностичний, змістовий, процесуальний, результативний) відображають зміст компонентів розробленої моделі професійної підготовки майбутніх

учителів засобами іноземних мов [9]. Концепція цієї моделі викликає зацікавленість з огляду загальної конструкції.

У структурі моделі підготовки майбутніх учителів до формування толерантності молодших школярів Н. Бирко виокремлює чотири компоненти (цільовий, організаційний, змістово-процесуальний та результативний), що забезпечують досягнення мети й очікуваного результату дослідження – високого рівня готовності майбутніх учителів до формування толерантності молодших школярів. Провідну роль реалізації змістово-процесуального компонента моделі відведено розробці й апробації спецкурсу «Основи педагогіки толерантності», теоретичним підґрунтям якого є концептуальні засади ненасильницької взаємодії суб'єктів освітнього процесу, створення умов для розвитку толерантності молодших школярів у соціумі. До основних завдань спецкурсу віднесено: створення умов для збагачення знань щодо педагогіки толерантності, оволодіння здобувачами освіти вмінь толерантної комунікації з усіма суб'єктами освітньо-виховного процесу; формування у майбутніх педагогів здатності до толерантної взаємодії з дітьми, а також до науково-дослідницької діяльності з питань педагогіки толерантності [9, с. 9].

І. Швець і Н. Кравцова, вивчаючи проблему формування вокально-виконавської культури майбутнього вчителя музичного мистецтва, розробили організаційно-методичну модель системи відповідного процесу, урахувавши при цьому «систему знань про музичне мистецтво, види музичної діяльності, систему загальних та спеціальних умінь і навичок, досвід музично-творчої діяльності та систему логічних прийомів музичного мислення, практичних дій, методів і засобів музичної діяльності» [61, с. 440–454].

Уважаємо, що найбільш ґрунтовною є модель, покладена в основу системи фахової підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності у дітей дошкільного віку, розроблена В. Ляпуновою. Попри те, що вона стосується формування толерантності, а не толерантного напрямку виховання, вона зацікавила нас загальними підходами до конструювання

моделей фахової підготовки педагогів (вихователів, учителів, викладачів) до діяльності, пов'язаної зі становленням толерантної особистості. Ця модель складається з цільового (освітня, розвивальна та виховна мета), змістового (теоретична та практична підготовка за нормативною (філософських, культурологічних і психолого-педагогічних дисциплін) й варіативного (спецкурс «Толерантність та методи її формування у дітей дошкільного віку» та спецкурс з проблем мультикультурного регіону) компонентів. Нею також передбачено такі складники: процесуально-психологічні умови (толерантно-освітнє середовище, мотивація, мультикультурна компетентність, інтеграційні зміни тощо), форми (аудиторна та самостійна робота), методи (діалогової взаємодії, інтерактивності, ігрові), засоби (мистецтво, література, фольклор, спілкування, ЗМІ, навчальні посібники тощо) та результати (сформованість професійної компетентності). Ця модель реалізується в межах мотиваційно-ціннісного, фаховозбагачувального та рефлексивно-самостійного етапів [130, с. 233].

Цілісність моделі формування толерантності, запропонованої Ю. Годорцевою забезпечують цільовий, суб'єкт-об'єктний, факторний (педагогічні умови) та результативний блоки [51, с. 65].

На відміну від розглянутої моделі, вважаємо за доречне включити до моделі виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики структурні компоненти, як-от: зміст, підходи, компоненти, педагогічні умови, критерії та рівні.

Розробляючи модель фахової підготовки майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти, Л. Зданевич тлумачить це поняття як відкриту динамічну інтеграційну систему, що передбачає врахування змісту, завдань, принципів, методів, функцій та технологій професійної підготовки на основі сучасних вимог до фахівців [24, с. 134].

Погоджуючись із науковцем, вважаємо, що об'єктом моделювання виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики є система.

Поняття «система» (від грец. *systema* – утворення) охоплює різні аспекти того чи іншого складного цілісного об'єкта: його побудову, склад, спосіб існування. М. Кісіль «під системою розуміє сукупність організаційної структури, методик, процесів і ресурсів тощо» [28, с. 82–87]. Даний конструкт трактується, як-от:

– порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; продуманий план; заведений, прийнятий порядок; сукупність принципів, які є основою певного вчення/сукупність методів, прийомів здійснення чого-небудь [7, с. 1320–1321];

– значна кількість пов'язаних один з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів тощо), що становлять певне цілісне утворення, єдність; форма, спосіб організації чого-небудь; те, що стало звичним, регулярним [49, с. 628];

– створена або вибрана дослідником єдність характеристик (компонентів, елементів, властивостей, параметрів) досліджуваного об'єкта [52]

– система – комплекс вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємини набувають характеру взаємоспрямування компонентів на одержання фіксованого корисного результату [13, с. 45].

А. Харківська наголошує, що система освіти в кожній конкретній країні пов'язана з її суспільно-культурним середовищем. На сьогодні, коли в розвинених країнах практично розв'язано задачу всезагальної середньої освіти, а вища стала більш необхідною, вказані відношення та залежності посіли одне з провідних місць серед суспільних та державних пріоритетів. Це особливо стосується систем підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, ефективність роботи яких визначає не тільки стан економіки країни, але й перспективи її подальшого процвітання за умов усе більш гострої конкуренції в умовах «глобалізованого» оточення [57].

Слушним, відповідно до теми дослідження, є визначення сутності поняття «системи», надане В. Головенкіним: «Сукупність взаємозалежних

елементів, що функціонують як щось єдине, цілісне, тобто системний об'єкт, що характеризується властивостями цілісності, складності й організованості» [8, с. 23].

Сяо Цзяцзюнь, досліджуючи процес формування слухацької культури підлітків мультимедійними засобами на уроках музики, запропонувала організаційно-методичну модель системи досліджуваного феномену. «Модель розглядається як цілісне, кероване, полікомпонентне, відкрите для зовнішнього середовища утворення, що відображує освітній процес і функціонує в разі узгодження його окремих компонентів. Структура моделі системи складається з наступних дидактичних складових: мети, методологічних підходів, педагогічних принципів та умов, компонентів, критеріїв, навчальних методів, етапів, моніторингу, кінцевого результату, зміст яких структурно представлено відносно проблеми, що досліджується» [50, с. 224].

Із огляду на проаналізоване вище, вважаємо доцільним розробити організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики (див. рис. 2.1).

Організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики розуміється нами як відкрита динамічна інтеграційна система, що складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків (теоретико-методологічний, змістовно-методичний, організаційно-комунікативний і діагностично-оцінювальний). Слід зазначити, що функціонування організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики залежить від організаційно-педагогічних умов. Проаналізуємо зміст кожного з визначених блоків.

Теоретико-методологічний блок складається з мети, методологічних підходів, принципів, функцій.

Основною метою організаційно-методичної моделі системи є виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

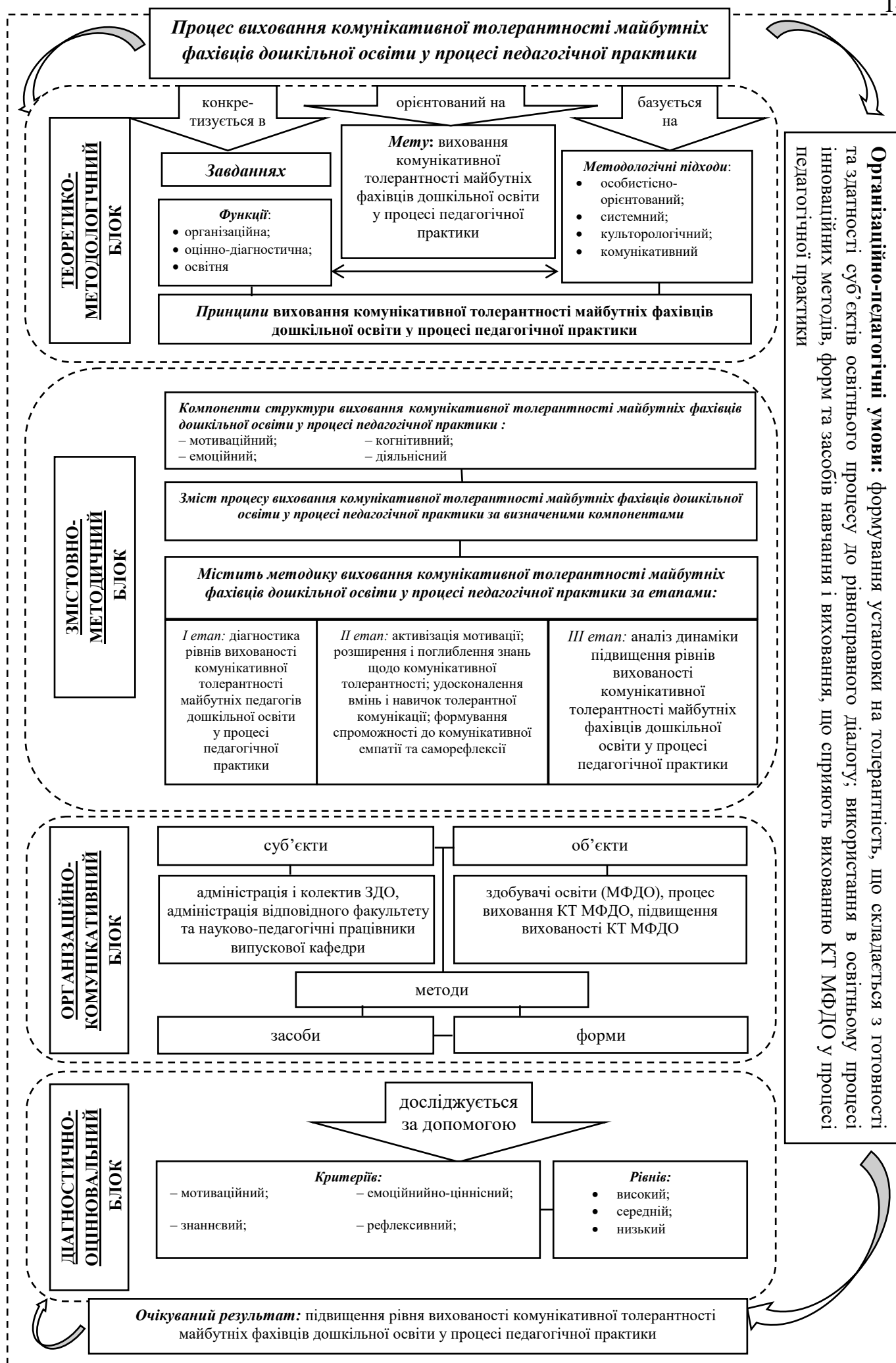

Рис. 2.1. Організаційно-методична модель системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики

Зазначена модель спрямована на вирішення таких завдань:

- 1) підвищення у здобувачів освіти обізнаності щодо толерантної комунікації;
- 2) виховання у здобувачів освіти позитивного ставлення до обраної професії у процесі педагогічної практики;
- 3) розвиток у здобувачів освіти комунікативно-толерантних професійно значущих компетентностей у процесі педагогічної практики.

Підкреслимо, що на сучасному етапі розвитку суспільства підходи до виховання комунікативної толерантності у здобувачів освіти педагогічних закладів освіти пов'язані з пошуком шляхів подолання інтолерантних тенденцій у спілкуванні майбутніх фахівців дошкільної освіти, які відрізняються расовим або етнічним походженням, чи поділяють відмінні світоглядні цінності, переслідують протилежні життєві цілі.

Таким чином, розробляючи організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, доцільно окреслити методологічні підходи, на яких вона ґрунтується, зокрема авторська позиція полягає в тому, що найбільш вагомими для досягнення мети дослідження будуть: особистісно-орієнтовний, системний, культурологічний, комунікативний.

В Українському педагогічному словнику особистісний підхід визначено як «послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і суб'єкта виховної взаємодії. Це – базова ціннісна орієнтація педагога, якою визначається його позиція у взаємодії з кожною дитиною й колективом» [141].

Обґрунтованість використання особистісно-орієнтованого підходу, що передбачає також урахування особистісних якостей майбутнього педагога, знаходимо в наукових доробках сучасних дослідників Г. Балла, І. Беґа, Є. Бондаревської, Г. Васяновича, О. Гриви, Л. Качалової, С. Максименко, О. Пехоти, О. Савченко, О. Сухомлинської, С. Яценко та інших.

На підставі аналізу останніх наукових досліджень з проблеми особистісно-орієнтованого підходу визначено, що у цьому пласті доробків можна виокремити кілька напрямів: розкриття «парадигмальної формули» сучасного гуманістичного підходу (І. Зязюн, С. Подмазін, А. Маслоу); визначення засобів особистісно-орієнтованого навчання й виховання (І. Бех, О. Бондаревська, В. Євдокимов, О. Падалка та ін.); формування творчої особистості майбутнього вчителя (В. Андреєва, Д. Богоявленська, Н. Гузій, В. Кан-Калик, Н. Кічук, В. Моляко).

Так академік І. Бех під особистісно-орієнтованим вихованням розуміє виховання методологічного типу, яке для свого обґрунтування звертається до всього універсалу соціально-гуманітарних наук і спирається на фундаментальні філософські, психологічні ідеї про людину, про виховання й процеси її індивідуально-особистісного розвитку, виховання як ціннісно породжувальний процес [3].

Для О. Савченко особистісно орієнтоване навчання – таке, що ґрунтується на засадах всебічного врахування індивідуальних потреб та можливостей вихованця, глибокої поваги до його особистості, ставлення до нього як до свідомого й відповідального суб'єкта освітньо-виховної взаємодії з педагогом та однолітками [27, с. 626].

Л. Качалова підкреслює, що в основі особистісно-орієнтованого підходу лежать процеси, спрямовані на розкриття особистісного потенціалу та створення умов для самоактуалізації особистості [26, с. 65].

Особистісно-орієнтований підхід у професійній освіті, за визначенням О. Мариновської, «спрямований на розвиток суб'єктності та ґрунтується на прийнятті самоцінності особистості педагога; здійснення особистісно-орієнтованого підходу у підготовці педагогів виявляється за показниками опори на їх суб'єктний досвід, здатності до методичного цілепокладання, діалогічності, рефлексивності, мобільності та варіативності вибору способів навчання; підхід забезпечує становлення / реалізацію індивідуальної траєкторії розвитку суб'єктів педагогічної діяльності [95, с. 130].

Погоджуємося з думкою І. Якіманської, яка стверджує, що в основі особистісно орієнтованого підходу «лежить визнання індивідуальності, самоцінності кожної особистості, її розвитку не як колективного об'єкту, а, перш за все, як індивіда, наділеного своїм неповторним суб'єктивним досвідом» [63, с. 9].

У зв'язку з цим важливо виокремити ознаки особистісно орієнтованого підходу, зокрема: організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії; створення умов для самоактуалізації особистості; її активізація; забезпечення зовнішніх та внутрішніх мотивів здобувачів освіти; отримання задоволення від вирішення навчальних завдань й завдань у співпраці з іншими суб'єктами освіти; забезпечення умов для самооцінювання, саморегуляції та самоактуалізації [так само, с. 34].

Відтак особистісно-орієнтований підхід доцільно враховувати як підґрунтя при розробці моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, що передбачає проблемний, комплексний вплив на особистість МФДО з урахуванням їх індивідуальних, вікових та особистісних особливостей.

Наступним проаналізуємо доцільність використання системного підходу.

Як зазначає у своїй монографії Г. Єльнікова, системний підхід – «це багатоцикловий процес пошуку шляхів досягнення певної мети, для чого створюється певна логічна система. У такому процесі пізнання системний підхід як методологічний принцип перетворюється в систему дослідження як засіб дослідження, тобто положення загальної теорії систем набувають конкретного змісту відповідно до досліджуваного явища, його природи та наукових поглядів дослідника, ситуації в педагогічній науці та інших чинників» [17, с. 5–6].

Зокрема, системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці, як стверджує професор А. Харківська, є важливими чинниками її безперервного розвитку. Впровадження інноваційних методів в освітній

процес сприяє його перетворенню у відповідності до сучасних умов, а також впливає на формування особистості, прищеплюючи їй високоморальні якості та готуючи до життя у мінливому сучасному світі [59, с. 90].

Досліджуючи проблему особистісного самовдосконалення майбутнього фахівця дошкільної освіти Х. Шапаренко розглядає системний підхід як «напрямок методології спеціального наукового пізнання й соціальної практики, підґрунтям якого є дослідження об'єктів як системи». Пов'язує це з тим, що предметом її дослідження є самовдосконалення – складний багатоплановий процес, оскільки стосується водночас діагностики, оцінювання, прогнозування, корекції та розвитку майстерності педагогів і вихованості здобувачів – майбутніх вихователів ЗДО. Методологічна специфіка системного підходу, на думку вченої, полягає в тому, що завдяки йому дослідження зорієнтоване на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і на зведення їх до єдиної теоретичної картини. Системним пізнанням передбачається визначення складу, структури організації елементів; виявлення зовнішніх зв'язків системи та її ролі серед інших; аналіз діалектики структури та функцій системи; визначення закономірностей і тенденцій розвитку системи [60, с. 325].

Слушним для нас є твердження, що «використання системного підходу як теоретико-методологічної основи розвитку комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільної освіти в умовах магістратури передбачає таку необхідність, як-от: розглянути процес виховання КТ МФДО як складну педагогічну систему; визначити особливості та структуру цього процесу; виділити структурні компоненти виховання комунікативної КТ МФДО; теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити організаційно-методичну модель системи КТ МФДО» [28, с. 90].

Отже, уважаємо за необхідне враховувати системний підхід як один із методологічних підходів, що становлять підґрунтя авторської моделі.

Розглядаючи використання культурологічного підходу до організації освітнього процесу в закладі вищої освіти, М. Роганова стверджує, що він

«спрямований на оволодіння основами моральної, політичної, правової, професійної, естетичної, духовної культури, бачення перспектив розвитку різних галузей знань, навичок наукової організації дослідження і впровадження їх у свою майбутню професійно-творчу діяльність, де головним є доцільність, справедливість, гармонія, краса та досконалість» [44, с. 48].

Цінною для дослідження є думка психолога І. Бежа, який тлумачить культурологічний підхід як «цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес прилучення особистості до культури, в ході якого здійснюється передача багатовікового людського досвіду (теоретичного, ціннісного, практичного) від покоління до покоління і розвиток його відповідно до сучасних реалій» [3, с. 48].

У наукових доробках О. Олійника культурологічний підхід визначено як «сукупність теоретико-методологічних положень та організаційно-педагогічних заходів, що спрямовані на створення умов для засвоєння та трансляції педагогічних цінностей і технологій, що забезпечують творчу самореалізацію особистості педагога у фаховій діяльності» [39, с. 39].

Таким чином, виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики на засадах культурологічного підходу передбачає духовну культуру, готовність до змін способу життя, своїх уявлень, світогляду, ставлення до освіти як культурного процесу, де відтворюються культурні зразки життя.

Не менш важливим у світлі дослідження є комунікативний підхід до виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Комунікативний підхід передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію, визначає, розкриває та актуалізує зміст моделі толерантної поведінки. На наш погляд, сучасне поняття сутності комунікативної толерантності базується на визнанні, прийнятті, розумінні та повазі відмінності, а також готовність до діалогу. Тож уважаємо врахування комунікативного підходу до виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики необхідним.

Аналіз наукової літератури [8; 30; 46; 48; 56; 64], узагальнення власного практичного досвіду з виховання КТ МФДО дозволили нам виокремити дві групи принципів, на які ми спиралась у роботі зі здобувачами освіти: загальнонаукові та спеціальні. Їх ми також врахували під час побудови організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики. Але, насамперед, уточнимо це поняття.

У словниках термін «принцип» визначають так: це «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку ...; основний закон якої-небудь точної науки ...; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось» [6, с. 1124], «основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки ...; є джерелом багатьох явищ або висновків, що належать до нього як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний); це внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності» [14, с. 560–561]; «правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду; тобто головні положення, що визначають і підхід до проблеми, і методику одержання емпіричних та наукових фактів, і їхній аналіз» [47, с. 149].

До загальнонаукових принципів дослідження, відповідно до теми роботи, відносимо: науковість, системність, фундаментальність, плановість, об'єктивність, контроль, гуманізація, оптимізація, наступність, детермінованість, демократизація, активна рівновага, інформаційний зв'язок, доброзичливість, конструктивність, цілеспрямованість, адаптованість, системне самовдосконалення тощо.

Нам імponує позиція Л. Руденко, яка визначає наступні принципи розвитку майбутніх фахівців: «культуровідповідності фахового становлення особистості, гуманізації та гуманітаризації професійно-комунікативної підготовки на аксіологічних засадах, суб'єктності здобувача освіти

у навчально-виробничій та фаховій діяльності, саморозвитку особистості в комунікативній діяльності, єдності свідомості та діяльності в комунікативній взаємодії; цілісності його комунікативних функцій» [45].

У своєму дослідженні А. Клеба використовує наступні принципи:

- формування інформаційно-комунікативної культури майбутніх фахівців дошкільної освіти;
- системності, послідовності, проблемності, самостійності та активності;
- індивідуалізації й диференціації навчання;
- відкритості освітнього середовища;
- комунікативності, зворотного зв'язку, комунікації та інтерактивності [29].

Досліджуючи проблему формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, С. Кара послуговується наступними принципами: педагогічної спрямованості цілей, завдань і змісту практики; безперервності її організації; забезпечення комплексного характеру, диференціації та індивідуалізації [95].

На думку І. Кривошопки виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури передбачає використання загальнопедагогічних принципів (гуманізації виховання, демократизації, принцип активності, культуровідповідності, цілеспрямованості, системності і послідовності в організації виховних впливів, органічної єдності змісту професійної підготовки майбутніх викладачів) та спеціальних (індивідуалізації, рефлексивної позиції, створення толерантного середовища, адекватності) [31].

Ураховуючи все зазначене вище, виокремимо принципи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, відтворивши їх у таблиці 2.1.

Принципи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики

Принцип	Зміст
1	2
гуманізації	ставлення до майбутнього вихователя ЗДО як до найвищої цінності в системі людських взаємин, головною нормою яких є гуманність. Гуманізацію освіти можна схарактеризувати як побудову стосунків суб'єктів освітнього процесу на основі зміни стилю педагогічного спілкування від авторитарного до демократичного;
колективізму	орієнтація майбутнього фахівця дошкільної освіти у процесі педагогічної практики на гармонізацію як особистих, так і громадських інтересів;
толерантності й комунікативної спрямованості	визнання продуктивної ролі індивідуалізму в його позитивному гуманістичному сенсі, що передбачає виявлення комунікативної толерантності до інших людей, їхніх поглядів, цінностей, поведінки тощо;
рефлексивності комунікативної діяльності у процесі педагогічної практики	самоаналіз, самооцінювання, самопроектування, самоконтроль, що забезпечує дієвий зворотний зв'язок у відповідності до самоаналізу реальних результатів власної комунікативної діяльності;
системності й наскрізності	готовність майбутніх фахівців дошкільної освіти до педагогічної комунікації у процесі педагогічної практики, що організовується як системний виховний процес, у логічному зв'язку всіх його етапів та спрямовується на гармонійний та різнобічний розвиток особистості;
інтегративності	синтез теоретичних, емпіричних, практичних знань у площині майбутньої фахової діяльності вихователя ЗДО;
комунікативного партнерства, співпраці та діалогічності	орієнтація на суб'єкт-суб'єктні відносини, що проявляються в повазі, довірі до особистості іншого, потребі майбутнього фахівця дошкільної освіти вибудовувати ефективні взаємини під час фахової діяльності.

Визначивши принципи досліджуваного явища, зазначимо, що розроблена організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики виконує наступні функції:

– організаційну (забезпечення реалізації педагогічних умов виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів ЗДО, готовність до толерантної комунікації у процесі педагогічної практики;

– оцінно-діагностичну (діагностика готовності здобувачів освіти до толерантної комунікації у процесі педагогічної практики на різних етапах

експериментальної роботи за допомогою дібраного діагностичного інструментарію;

– освітню (передбачає скоординовану роботу усіх суб'єктів освітньо-виховного процесу, здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу на виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики).

У змістовно-методичному блоці розкривається зміст та особливості досліджуваного процесу через визначені компоненти (мотиваційний, когнітивний, емоційний, діяльнісний), сутність яких детально висвітлено та обґрунтовано у підрозділі 1.2 дисертаційної роботи; надається методика виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики за певними етапами.

Запропонована методика виховання досліджуваного явища передбачає передусім діагностику наявних рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики за визначеними критеріями та показниками; наступний етап – упровадження заходів щодо активізації мотивації, розширення і поглиблення знань, удосконалення вмінь і навичок, формування спроможності до комунікативної емпатії та саморефлексії тощо; третій етап – ґрунтовний аналіз динаміки підвищення рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики засобом застосування спеціально розроблених методів, форм та засобів.

У організаційно-комунікативному блоці визначено: суб'єкти (адміністрація і колектив ЗДО, адміністрація відповідного факультету та науково-педагогічні працівники випускової кафедри) та об'єкти (здобувачі освіти (МФДО); процес виховання КТ МФДО; підвищення вихованості КТ МФДО) освітнього процесу; методи і форми (технології ситуативного моделювання (імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри), дискусії, моральні дилеми, івенти (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методи, скрайбінг, комунікативно-мовленнєві вправи, вправи-криголами (icebreakers), рефлексія (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting та ін.), кейсбук з банку тренінгових програм, педагогічний коучінг, вирішення комунікативно-мовленнєвих ситуацій на практичних, семінарських заняттях

та під час позааудиторної роботи), засоби (друковані, усні, наочні, технічні, художні тощо). Приклади застосування вищенаведених методів, форм та засобів прописано у підрозділі 2.2.

У діагностично-оцінювальному блоці на підставі проведеного теоретичного аналізу досліджень із проблеми виховання комунікативної толерантності та власного досвіду роботи виокремлено критерії, показники й рівні вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики, що обґрунтовані в підрозділі 1.3.

Для подальшого обґрунтування організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики вважаємо за потрібне окреслити організаційно-педагогічні умови, за яких процес її реалізації буде більш результативним.

Педагогічні умови розглядаються як обставини, від яких залежить продуктивність цілісного педагогічного процесу професійної підготовки, що опосередковується активністю його учасників [47].

На думку В. Манько, педагогічні умови – це взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів і зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність освітнього процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [33].

За В. Андрєєвим, педагогічні умови є обставинами процесу навчання, результатом цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей» [1, с. 124].

Організаційно-педагогічні умови більшістю науковців (В. Андрєєв, Г. Вергелес, Б. Дьяченко, Т. Сорочан, П. Торопов, О. Федорова та інші) «розглядаються як спеціальні чинники, що передбачають упорядкування всіх видів зв'язків структурних компонентів системи управління та забезпечують ефективну взаємодію в колективі закладу освіти для якісної реалізації професійної підготовки майбутніх фахівців на різних рівнях управління: стратегічному, тактичному, оперативному» [30, с. 82–83].

І. Драч зауважує, що «організаційно-педагогічні умови забезпечують наукове обґрунтування змісту професійної підготовки, оптимального співвідношення змісту, форм і методів навчання, теорії та практики, урахування індивідуальних потреб і запитів здобувачів освіти» [10].

Вибудовуючи педагогічну модель підготовки майбутніх учителів до виховання толерантності в учнів США та можливість його застосування в реаліях педагогічної практики вчителів України, О. Орловська визначила комплекс організаційно-педагогічних умов для експорту американських напрацювань, як-от: розробка та впровадження нових підходів та рекомендацій щодо формування змістового компонента освітніх програм з фахової підготовки майбутніх учителів старшої школи на основі збільшення кількості годин на вивчення вибіркового дисциплін з проблем виховання толерантності; творчого поєднання змісту, форм і технологій для розвитку особистісно-професійних якостей, моделювання системи необхідних знань, умінь та навичок задля виховання толерантності в учнів старшої школи; впровадження у підготовку інноваційних технологій навчання; вивчення досвіду вчителів-практиків; забезпечення гнучкої взаємодії закладів освіти та інститутів соціалізації; урахування прогресивних ідей зарубіжного досвіду [155, с. 13].

З метою забезпечення ефективного формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики С. Карою розроблено відповідні організаційно-методичні умови, серед яких: удосконалення процесу організації педагогічної практики (визначення змісту діяльності здобувачів освіти, координація злагодженої взаємодії всіх керівників практики – викладачів педагогічного закладу освіти та вчителів школи; дотримання єдиних вимог керівників до оцінки практичної діяльності здобувача освіти); реалізація особистісно-орієнтованого підходу до формування професійної компетентності (створення ситуації успіху, надання педагогічної підтримки практикантам, забезпечення суб'єкт-суб'єктних відносин, розвиток творчої індивідуальності та самостійності);

формування аналітичних умінь майбутніх педагогів у процесі організації науково-дослідної роботи (аналізу та самоаналізу діяльності, адекватної самооцінки) [95].

Досліджуючи процес формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки, Ю. Тодорцева виокремила наступні умови забезпечення цього процесу: оновлення навчальної інформації теорією педагогічної і психологічної толерантності; тренінг умінь аналізу, конструювання й презентації способів розв'язання конфліктних педагогічних ситуацій засобами техніки вчителя-фасілітатора; створення ситуації успіху в освітній діяльності задля запобігання засвоєння студентами негативних педагогічних стереотипів [51].

Визначені дослідницею умови, на наш погляд, не достатньо чіткі й стосуються змістових, організаційних, діяльнісних і мотиваційних аспектів підготовки. Проте ідеї щодо оновлення навчальної інформації та розв'язання педагогічних ситуацій будуть взяті нами при обґрунтуванні та розробці організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Р. Кострубань розглядаючи проблему формування толерантності у майбутніх учителів у процесі гуманітарної підготовки у педагогічних коледжах наголошує, що педагогічні умови «відображають взаємодію гуманізації навчально-виховного процесу, професійної підготовки майбутніх вчителів в педагогічних коледжах, взаємовплив єдиного освітнього простору та новітніх технологій, які впроваджуються в педагогічній науці» [111].

Погоджуючись у основних рисах із розглянутими педагогічними умовами, вважаємо за потрібне дещо удосконалити їх відповідно до досліджуваної проблеми.

Відтак визначено наступні *організаційно-педагогічні умови*: формування установки на толерантність, що передбачає готовність та здатність суб'єктів освітнього процесу до рівноправного діалогу; використання в освітньому

процесі інноваційних методів, форм та засобів навчання і виховання, що сприяють вихованню КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Таким чином, упровадження під час виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики організаційно-методичної моделі системи виховання досліджуваного конструкту передбачає врахування кожного її складника: змісту, завдань, принципів, методів, функцій, підходів, педагогічних умов, компонентів, критеріїв, рівнів та етапів.

Отже, розроблена організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики є сукупністю взаємопов'язаних елементів, що характеризуються цілісністю, динамічністю та взаємозалежністю.

2.2. Упровадження організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики

Ефективність виховання комунікативної толерантності як інтегративної якості майбутніх фахівців дошкільної освіти полягає в оновленні змісту навчального матеріалу, використанні новітніх підходів у процесі педагогічної практики, запровадженні в освітньому процесі інноваційних методів, форм та засобів навчання і виховання, що сприяють вихованню КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

У сучасних педагогічних джерелах науковці висвітлюють проблему виховання толерантності майбутніх педагогів у різних освітніх аспектах, зокрема: розроблення програм із нормативних освітніх компонентів; оновлення змісту й форм самостійної роботи здобувачів освіти; створення експериментальних методик і технологій; упровадження спецкурсів тощо.

Організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики проходила апробацію упродовж 2018-2020 рр. у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, Харківському педагогічному фаховому коледжі

КЗ «ХГПА» ХОР, Красноградському педагогічному фаховому коледжі
КЗ «ХГПА» ХОР, Балаклійському педагогічному фаховому коледжі
КЗ «ХГПА» ХОР, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
а також базах практики – Комунальному закладі «Дошкільний навчальний
заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради», Комунальному закладі
«Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської
ради». Загальна кількість респондентів, охоплених експериментом, – 108 осіб.

Метою формувального етапу педагогічного експерименту була перевірка ефективності розробленої організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, розширення й поглиблення знань, практичних умінь та навичок щодо комунікативної толерантності, активізація мотивації до здійснення толерантної комунікації, емпатії та рефлексії.

Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав дотримання певної послідовності, яка умовно відбивалася у мотиваційному, когнітивному, емоційному й діяльнісному компонентах виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики та здійснювалася у трьох напрямках.

Перший напрям передбачав виховання у здобувачів освіти свідомого позитивного ставлення до виховання толерантності з опорою на особистісні й професійні мотиви; гуманістичної спрямованості особистості майбутнього фахівця дошкільної освіти; стимулювання бажання використовувати отримані знання та вміння у педагогічній діяльності.

На другому напрямі здійснювалося формування у майбутніх фахівців дошкільної освіти уявлень та знань про толерантність як соціокультурне явище, педагогічну сутність цього явища, систему показників толерантності як інтегративної якості вихователя ЗДО, а також про правила та принципи толерантної педагогічної взаємодії.

При цьому авторська позиція полягає у тому, що ми вважаємо перший і другий напрями взаємообумовленими та взаємозалежними.

На третьому напрямі відбувалось закріплення умінь та навичок толерантної поведінки майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.

Зауважимо, що організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики реалізовувалась у процесі вивчення освітніх компонентів фахового та вільного вибору, позааудиторної та науково-дослідної роботи, педагогічної практики та під час використання потенціалу виховної діяльності.

Організація формувального етапу педагогічного експерименту передбачала:

- засвоєння теоретичних знань на лекційних заняттях із освітніх компонентів, як-от: «Вступ до спеціальності», «Дошкільна педагогіка», «Дошкільна лінгводидактика», «Інклюзивна дошкільна освіта», «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти»;

- поглиблення отриманих відповідно до теми дослідження теоретичних знань на практичних і семінарських заняттях, під час виховних годин, самостійної творчої роботи здобувачів освіти та під час проходження різних видів педагогічної практики у ЗДО;

- практичне відпрацювання набутих умінь та навичок у процесі особистісної взаємодії на підставі толерантності, технологій ситуативного моделювання (імітаційних, симуляційних, ділових та навчально-рольових ігор), дискусій, моральних дилем, івентів (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методів, скрайбінгу, комунікативно-мовленнєвих вправ, вправ-криголамів (icebreakers), рефлексії (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting та ін.), банку тренінгових програм, педагогічного коучінгу, вирішення комунікативно-мовленнєвих ситуацій на практичних, семінарських заняттях та під час позааудиторної роботи;

- закріплення та вдосконалення набутих знань, умінь та навичок під час проходження різних видів педагогічної практики у ЗДО.

Під час теоретико-методичної підготовки викладачів до виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики використовувалась низка заходів із обов'язковим урахуванням побажань його учасників, тематика яких передбачала такі запитання:

- Яким має бути толерантний вихователь ЗДО?
- Де закінчуються межі толерантності?
- Чи під силу в сучасних умовах освіти виховати дитину толерантною?
- Толерантність як шлях до Європи.
- Де найбільше можна зустріти прояви нетерпимості?
- Толерантність – це привілей сильних і розумних.
- Умови оптимальної тріади-взаємодії «вихователь–дошкільники–батьки».

Для *мотиваційного* компоненту, під час реалізації першого напрямку дібрано матеріал, роботу з яким було спрямовано на стимулювання мотивації здобувачів освіти до виховання у них комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики.

Оскільки теоретичні знання слугували підґрунтям для ефективності виховання КТ МФДО, особлива увага зверталась на те, щоб здобувачі освіти були зацікавлені лекційним матеріалом, який був пов'язаний із досліджуванним конструктом та усвідомленням його ролі у педагогічній діяльності.

У процесі вивчення такого освітнього компоненту, як «Дошкільна педагогіка» було запропоновано доповнити відповідну робочу навчальну програму авторськими розробками за темами: «Комунікативна толерантність як складник морального виховання дітей дошкільного віку», «Виховання як педагогічний процес», «Виховання толерантних почуттів та толерантної поведінки особистості», «Зміст виховання міжнаціональної толерантності», «Толерантність як моральна цінність».

«Вступ до спеціальності» передбачав вивчення додаткової теми «Комунікативна толерантність у педагогічному спілкуванні вихователя

ЗДО», що була спеціально розроблена для досягнення загальної мети дослідження.

Із метою підвищення *мотиваційного* та *когнітивного* компонентів структури комунікативної толерантності під час вивчення дошкільної лінгводидактики розглядалися теми: «Комунікативна толерантність як важливий складник професійної успішності вихователя ЗДО», «Виховання комунікативної толерантності дошкільників на заняттях з розвитку мовлення», а освітніх компонентів вибіркового циклу «Інклюзивна дошкільна освіта» передбачала вивчення тем «Деонтологія інклюзивної освіти» та «Виховання толерантності в умовах інклюзивної освіти».

Із викладачами зазначених навчальних освітніх компонентів було проведено попередню роботу з ознайомлення їх з метою формування етапу дослідження, надано методичні рекомендації щодо виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики. У свою чергу, для наставників груп здобувачів освіти були проведені заняття «Виховуємо комунікативну толерантність майбутніх вихователів».

Головною метою впровадження спецкурсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» було підвищення рівня КТ МФДО.

За тлумачним словником, «спецкурс – це курс лекцій у закладі освіти, що містить поглиблену розробку спеціальної, окремої теми за програмою, запропонованою викладачем» [38].

Ураховуючи вищенаведене визначення, було розроблено прикладний інтегрований *спецкурс* «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» (Додаток Д), який є освітнім компонентом за вибором здобувача освіти циклу професійної підготовки. Курс за вибором, по-перше, інтегрує в собі зміст кількох освітніх компонентів – психології, педагогіки, філософії, культурології, основ педагогічної майстерності з акцентованим вивченням останньої; по-друге, містить теоретичну й практичну частини,

представлені лекційними заняттями та семінарами-практикумами тренінгового характеру, самостійною роботою майбутніх вихователів ЗДО.

Спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» [22] передбачає цілеспрямоване послідовне виховання толерантної освіченості, толерантної рефлексії та толерантної поведінки майбутніх вихователів ЗДО, а також добір форм, методів і засобів виховання у них комунікативної толерантності.

За допомогою даного спецкурсу вирішувалися такі завдання: ознайомлення здобувачів освіти з базовими категоріями спілкування та конфліктології; відпрацювання навичок ефективної взаємодії; розвиток мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців дошкільної освіти: вироблення вміння спілкуватися, вести гармонійний діалог і досягати успіху в процесі комунікації; формування умінь та навичок командної взаємодії, формування взаємної довіри; підвищення рівня рефлексивності, створення мотивації для подальшого саморозвитку; організація систематичної мовленнєвої діяльності, спрямованої на формування комунікативних умінь в будь-якому вигляді спілкування через систему спеціальних завдань, комунікативно-мовленнєвих вправ, навчально-рольових та ділових ігор, що сприяють вихованню комунікативної толерантності.

Розроблений спецкурс передбачав цілеспрямоване послідовне виховання толерантної освіченості, толерантної рефлексії та толерантної поведінки майбутніх фахівців дошкільної освіти, а також добір форм, методів і засобів виховання у здобувачів освіти комунікативної толерантності в освітньому процесі загалом і педагогічної практики зокрема.

Мета спецкурсу полягала в ознайомленні здобувачів освіти з базовими положеннями теорії спілкування, комунікативної толерантності як необхідної її складової та на підставі цієї інформації сформувавши у них навички ефективної взаємодії під час навчання у закладі освіти та у процесі проходження педагогічної практики.

Вивчення спецкурсу спрямоване на формування таких фахових компетентностей:

- спроможність ефективно планувати та організовувати власну педагогічну діяльність;
- володіти формами, методами та засобами педагогічної діяльності у ЗДО;
- використовувати інноваційні технології навчання, інтерактивні методи навчання;
- здатність до постійного самовдосконалення задля підвищення власного рівня професійно-мовленнєвої компетентності, комунікативної толерантності;
- спроможність організовувати сприятливе комунікативне середовище для взаємодії у системі «практикант – дитина», «практикант – дитячий колектив», «практикант – практикант», «практикант – батьки дітей», «практикант – педагогічний колектив закладу дошкільної освіти»;
- здатність до рефлексії.

Зауважимо, що реалізація спецкурсу відбувалась за такими етапами: визначення основного навчального завдання, настанова на необхідність вивчення матеріалу з курсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти»; оволодіння здобувачами освіти експериментальних груп (ЕГ) необхідними науковими теоретичними знаннями у зв'язку зі змістом програми курсу, аналіз та оцінка досягнутих результатів після його проведення у процесі педагогічної практики.

Для реалізації мети і завдань спецкурсу було обґрунтовано комплекс педагогічних умов: збагачення змісту навчального матеріалу спецкурсу міжпредметними зв'язками з психолого-педагогічних освітніх компонентів; створення толерантного освітнього простору на заняттях спецкурсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» шляхом інтеграції теоретичної, методичної та практичної підготовки майбутніх педагогів дошкільного профілю; творче використання

інноваційних особистісно орієнтованих технологій, активних методів та прийомів формування толерантної педагогічної позиції, стимулювання толерантної поведінки майбутніх вихователів ЗДО як найвищого вияву професійної майстерності.

Із-поміж дидактичних засобів було виокремлено такі: залучення здобувачів освіти до пізнавальної діяльності; включення до освітнього процесу проблемних ситуацій; використання самостійних завдань творчого характеру. Так, із метою удосконалення системи теоретичних знань із питань виховання комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики було детально розглянуто кожен із її елементів, визначено роль та значення комунікативної толерантності у професійній діяльності майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Програма спецкурсу містила два змістовні модулі: «Особливості фахового спілкування в діяльності вихователя ЗДО» та «Комунікативна толерантність як показник професійно-комунікативної компетентності фахівця дошкільної освіти».

Подача лекційного матеріалу часто супроводжувалась *скрайбінгом*. Скрайбінг (з англійської *scribe* – робити ескіз, нарис) – це метод розповіді чи пояснення, який супроводжується графічною ілюстрацією головного змісту сказаного. Основна мета скрайбінгу – допомогти краще опанувати зміст та запам'ятати сенс нової інформації завдяки залученню візуалізації. Ключове завдання цього методу – донести інформацію у максимально зрозумілому і привабливому для здобувача освіти форматі. Тому, для створення образності, більшої наочності залучаються різноманітні типи зображень – малюнки, піктограми, символи, окремі ключові слова (написи, гасла), схеми, діаграми тощо.

Під час реалізації спецкурсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» особлива увага приділялась практичним заняттям та самостійній роботі здобувачів освіти, що дозволяло майбутнім вихователям ЗДО удосконалювати та використовувати у процесі

педагогічної практики засвоєні знання, уміння та навички, а також формувати нові вміння, спрямовані на виховання комунікативної толерантності.

Практичні заняття проводились у формі тренінгів, воркшопів, педагогічної кав'ярні. Наведемо їх тематику: «Роль вербальних та невербальних засобів у спілкуванні», «Розвиток навичок налагодження взаєморозуміння», «Вміння слухати як важлива запорука ефективності толерантного спілкування», «Мовленнєвий етикет вихователя ЗДО», «Значення толерантності в ефективному спілкуванні», «Комунікативна толерантність як показник компетентності педагога», «Попередження конфліктів та основи безконфліктної взаємодії», «Міміка та жести у професійній діяльності вихователя ЗДО». Кожне із занять передбачало виховання комунікативної толерантності здобувачів освіти.

Так, метою воркшопу «Розвиток навичок налагодження взаєморозуміння» було показати значимість толерантності під час взаємодії з іншими, закріпити знання здобувачів освіти про компоненти толерантності, учити розуміти й поважати один одного, удосконалювати вміння толерантного спілкування.

На занятті з теми «Вміння слухати як важлива запорука ефективності толерантного спілкування» майбутнім фахівцям пропонувалося заповнити анкету «Чи вмієте ви слухати?» з метою аналізу своїх умінь слухання та особливості слухання інших. Далі – прослухати інформаційне повідомлення «Засоби активного слухання». Після цього виконувалися вправи, як-от: «Вислухай – поверни» (мета: тренування навичок активного слухання та партнерської взаємодії), «Пожежник» (мета: продемонструвати особливості сприйняття різними людьми однієї й тієї ж інформації у міру своїх вікових, професійних або ж індивідуальних характерологічних особливостей), «Хто лідер?» (мета: тренування навичок активного слухання та партнерської взаємодії). Використовувались вправи рефлексивного характеру, зокрема «Корзина ідей» (кожен здобувач освіти пише

на невеликому аркуші свою думку про заняття, кладе його в корзину; викладач вибірково зачитує враження, проводиться колективне обговорення).

Як зазначалось, важлива роль у процесі організації спецкурсу належала самостійній роботі здобувачів освіти. Серед завдань для самостійного опрацювання такі, як-от: знайти в сучасних періодичних виданнях, довідковій літературі, та, використовуючи мережу «Інтернет», інформацію про комунікативну компетентність та толерантність, проаналізувати її; заповнити умовну таблицю з проблеми сутності понять «комунікативна компетентність» та «комунікативна толерантність», зробити їх порівняльний аналіз; сформулювати основні показники, характерні для вихователів ЗДО, здатних до ефективного здійснення толерантної комунікації; запропонувати способи підвищення рівня толерантної комунікації; скласти візуально-комунікативний портрет толерантного вихователя сучасного ЗДО; створити буклет «Особливості спілкування вихователя з різними категоріями людей», практичний відеоряд «Міміка та жести у професійній діяльності вихователя ЗДО»; підготувати бібліомікс до теми «Уміння самопрезентації вихователя дітей дошкільного віку», ментальну карту з теми «Особливості спілкування та вміння слухати», бібліофреш із теми «Толерантність» (у тому числі дитячі твори), художні тексти та мультиплікаційні фільми, у яких проявляється толерантність, розробити методичні рекомендації для вихователів ЗДО щодо толерантної поведінки у конфліктних ситуаціях в педагогічній діяльності, написання твору-есе тощо. Такі завдання, на нашу думку, сприяли навчанню самостійно працювати з різними джерелами інформації; розвитку творчих здібностей та активізації розумової діяльності здобувачів освіти; формуванню потреби безперервного самостійного поповнення знань, плідно використовувати їх під час навчання та в подальшій фаховій діяльності.

Аналіз підсумків дослідно-експериментальної роботи з майбутніми фахівцями дошкільної освіти показав, що ефективність забезпечується, насамперед, різноманітністю форм та методів організації освітнього процесу,

його орієнтацією як на професійні, так і на особистісно значущі інтереси здобувачів освіти.

З огляду на специфіку проблеми дослідження, важливим є використання інтерактивних методів – способів цілеспрямованої міжособистісної взаємодії викладача та здобувачів освіти у процесі створення оптимальних умов свого розвитку.

Інтеракція, основою якої є толерантність педагога, – це спосіб пізнання, який здійснюється у процесі спільної діяльності суб'єктів навчання, які взаємодіють та обмінюються інформацією між собою, висловлюють власні думки, виражають почуття та відстоюють власну позицію асертивним способом, не ображаючи інших та не завдаючи їм шкоди; разом вирішують проблемні ситуації, намагаються дійти згоди, моделюють способи діяльності, оцінюють поведінку, а не особистісні особливості один одного, працюють у толерантному середовищі ділової співпраці.

Підґрунтям інтерактивного навчання суб'єктів освітнього процесу є діалогічна взаємодія, співробітництво у невеликих групах, активна позиція майбутніх фахівців дошкільної освіти, апелювання до їхнього власного досвіду, реалізація теорії у практичних способах співпраці.

Реалізація другого напрямку передбачала використання таких інтерактивних форм і методів навчання, як-от: технології ситуативного моделювання (імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри), дискусії, моральні дилеми, івенти (work shop, педагогічна кав'ярня), кейс-методи, скрайбінг, комунікативно-мовленнєві вправи, вправи-криголами (icebreakers), рефлексія (правило «трійки», синквейни, «plus–minus–interesting та ін.), кейсбук з банку тренінгових програм, педагогічний коучінг, вирішення комунікативно-мовленнєвих ситуацій на практичних, семінарських заняттях та під час позааудиторної роботи, що сприяли вихованню КТ МФДО, оскільки саме ці методи завдяки активному залученню майбутніх вихователів ЗДО та викладачів до роботи підвищують засвоєння, розуміння та творче застосування знань, умінь та навичок

у вирішенні практичних завдань. Мета застосування інтерактивних методів у процесі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти – активізація пізнавальної діяльності здобувачів освіти, формування у них навичок роботи в команді, власної думки, життєвих і професійних навичок, ефективне засвоєння навчального матеріалу, виховання терпимості до будь-якої точки зору.

Технології ситуативного моделювання передбачають створення цікавих нетрадиційних ситуацій і постановки чітких завдань, виконуючи які здобувачі освіти обов'язково підключають уяву, фантазію, креативне мислення.

До технологій ситуативного моделювання належать такі інтерактивні технології, як: імітаційні, симуляційні, ділові та навчально-рольові ігри, драматизація.

Імітаціями називають процедури з виконанням певних простих відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в межах заданої програми, чітко виконуючи інструкцію. Так здобувачі освіти можуть виконувати дії індивідуально або в групах. На закінчення імітації учасники отримують подібний до передбачуваного результат, але він не завжди однаковий. Дуже важливо, щоб ці результати обговорювалися. Імітаційні ігри розвивають увагу, навички критичного мислення, сприяють застосуванню на практиці вміння вирішувати проблеми.

Для того, щоб провести імітаційну гру необхідно:

1. Обрати тему для імітації.
2. Чітко спланувати все, що необхідно для проведення імітації, продумати участь у ній всіх здобувачів освіти.
3. Надати учасникам максимум інформації, щоб вони могли впевнено виконувати всі процедури і одночасно вчитися.
4. Перед імітацією зробити невеликий вступ.
5. Заздалегідь продумати запитання для підбиття підсумків.

Симуляціями називають створені викладачем ситуації, під час яких учасники копіюють у спрощеному вигляді дії, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, які існують у справжньому економічному, політичному та культурному житті. До них належать судові, парламентські, громадські слухання, збори, дебати тощо. Готуючи здобувачів освіти до симуляції, викладач повинен чітко розподілити ролі, обговорити з кожним виконавцем послідовність його дій, висловів задля дотримання чіткого регламенту, сценарію тощо. Таким чином, симуляції можна назвати «мініатюрною версією реальності» оскільки ця технологія наближена до рольової гри, але істотно відрізняється від неї, бо її метою є не демонстрація поведінки конкретних особистостей, а ілюстрування певних явищ і механізмів.

Підкреслимо, що одним з дієвих засобів виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики є *навчально-рольові ігри*. Вони є потужним засобом виховання та самовиховання особистості, що здійснюють непрямої вплив не тільки на ігровий, а й на реальний світ. Навчально-рольова гра вимагає від учасників прояву здібностей та навичок у несподіваних і мінливих обставинах.

Під час навчально-рольової гри здобувачі освіти виконують ті чи інші ролі й програють близьку до реальної ситуацію. У грі беруть участь слухачі, розподілені на невеликі групи. Кожна група отримує матеріали, в яких представлена та чи інша проблема. Завдання груп – вирішити проблему оптимальним способом. Організація гри, її корекція й узагальнююча оцінка – завдання викладача закладу освіти [11, с. 96–106].

Навчально-рольові ігри, що використовуються на заняттях, стверджує М. Євтух, «розвивають не тільки знання в майбутніх фахівців, активізують та загострюють сприймання матеріалу, надають змогу програвати конкретні педагогічні ситуації, формують уміння встановлювати контакти, проявляти ставлення до вихованців, але й поновлювати, поглиблювати зміст і технології

професійного навчання здобувачів освіти, спрямованого на виховання толерантності» [16, с. 172].

Зауважимо, що навчально-рольова гра відрізнялася від аналізу ситуації запровадженням елементів театралізації, моделюванням реальних умов майбутньої педагогічної діяльності, програванням тієї чи іншої ролі (вихователя ЗДО, директора, дитини, її батьків тощо). Це допомагало здобувачам освіти відчутти свої сильні та слабкі сторони у процесі спілкування.

У навчально-рольовій грі легше вийти за звичні рамки стереотипів поведінки, віднайти та активно послуговуватися новими елементами спілкування. Із цією метою в процесі програвання різних педагогічних ситуацій кожному здобувачеві освіти були запропоновані обставини, роль та дії, найменш характерні для стилю, яким він уже володіє.

Також було проведено гру «Шість капелюхів» [62], мета якої – розглянути одну і ту ж проблемну ситуацію з шести незалежних одна від одної точок зору, допомогти здобувачам освіти зрозуміти, що будь-яку ситуацію можна проаналізувати без осуду, знаходячи в ній сильні сторони й розуміння позиції сторін. Це дозволяє сформувати найбільш повне уявлення про предмет дискусії та на логічному й емоційному рівнях оцінити переваги і недоліки. Алгоритм проведення: створюється проблемна ситуація (питання, текст), що не повинна мати однозначної відповіді або рішення. Здобувачі освіти розподіляються на шість груп. Кожна обирає собі один капелюх (за жеребкуванням або за бажанням).

Капелюх певного кольору передбачав уключення відповідного режиму мислення, якому має слідувати здобувач освіти чи команда під час аргументації своєї позиції у процесі дискусійної гри:

- білий – фокусування уваги на інформації (аналіз відомих фактів та цифр, а також оцінка того, яких відомостей не вистачає та з яких джерел їх можна отримати);

- жовтий – дослідження можливих успіхів, пошук переваг та оптимістичний прогноз події/ідеї/ситуації, яка розглядається;
- чорний – оцінка ситуації з точки зору наявності недоліків, ризиків та загроз її розвитку;
- червоний – увага до емоцій, відчуттів та інтуїції. Не вдаючись у подробиці та міркування, на цьому етапі висловлюються всі інтуїтивні здогадки;
- зелений – пошук альтернатив, генерація ідей, модифікація вже наявних напрацювань;
- синій – управління процесом дискусії, підбиття підсумків і обговорення користі та ефективності методу в конкретних умовах.

Здобувачам освіти пропонувалась наступна ситуація: казка «Курочка Ряба». Майбутнім фахівцям дошкільної освіти пропонувалося розповісти казку по-новому, в залежності від кольору капелюхів.

Білий – ділове мовлення, багато термінів, точних фактів. Наприклад, «Курка на прізвисько Ряба народилася в 2016 році і вже через 6 місяців набула репродуктивну здатність. Господарі курки – дід на ім'я Петренко Степан Глібович та його дружина Петренко Лідія Семенівна ...».

Жовтий – у казці мало бути багато епітетів, порівнянь. Мова повинна бути художньою, образною.

Чорний – цілком можливо запропонувати скласти казку жахів або написати сценарій для екранізації у жанрі трилера.

Червоний – чуттєва казка. Це може бути казка у віршованій формі.

Зелений – креатив. Казка повинна мати найнесподіванішу кінцівку. Можна запропонувати розповісти казку з використанням жаргону, або представити її в жанрі пантоміми.

Синій – нейтральний. Учасники цієї групи входять у роль експертів.

Після обговорення цієї гри було зроблено висновок, що будь-яку ситуацію можна проаналізувати без осуду; знаходити в ній позитивні моменти.

Наступним методом, що сприяв підвищенню когнітивного компонента були *комунікативно-мовленнєві вправи*, що передбачали роботу з діалогами, художнім текстом. Схема роботи в цьому напрямі відбувалася поетапно: спочатку читання й аналіз відповідного діалогу, пізніше – діалоги, у яких було пропущено репліки педагога або партнера по спілкуванню, таким чином відбувалося формування продуктивних умінь діалогічної толерантної комунікації. Стосовно використання художніх творів, майбутнім вихователям ЗДО пропонувалися твори В. Сухомлинського («Красиві слова і красиве діло», «Покинута кошения», «Сьома дочка», «Чорні руки», «Що посієш, те й пожнеш», «Горбатенька дівчинка» тощо) (Додаток Е), де необхідно було знайти толерантні формули або фрази, пояснити їх доцільність використання у тій чи іншій ситуації.

Комунікативно-мовленнєва вправа «Дієта для толерантних» спрямовувалася на формування у здобувачів освіти уміння аналізувати поведінку особистості з позиції толерантності. Підготовчі матеріали: аркуш з написаною дієтою для злих людей, олівці та фломастери. Інструктор повідомляв про розроблену психологами дієту для толерантних людей, до якої злі, неввічливі люди додали зайві слова, і запропонував відновити дієту толерантності. «Дієта для злих людей»: понеділок – розмовляючи з людьми, не дивіться їм в очі, не вітайтеся з усіма, вівторок – нав'язуйте всім свою волю, середа – зробіть погану для когось справу так, щоб ніхто не здогадався, що зло йде від вас, четвер – не виявляйте до іншого такого ставлення, яке ви не хочете виявляти до себе, п'ятниця – намагайтеся погано виглядати, говорити з усіма голосно і грубо, субота – запишіть п'ять поганих якостей, що характеризують вас і вашого ворога, неділя – знайдіть три приводи, щоб сказати оточуючим: «Ви – погані!». Експерти оцінювали роботу кожного залежно від оперативності встановлення контакту з групою на початку організації вправи, чіткості інструктажу, здатності розподіляти увагу під керівництвом виконання вправи, виявлення педагогічного такту під час узагальнення результатів виконання.

У свою чергу, комунікативно-мовленнєва вправа «Віночок комунікативної толерантності» була зорієнтована на розвиток у майбутніх фахівців дошкільної освіти уміння узагальнювати конкретні прояви комунікативної толерантності. Для її проведення необхідні намальований віночок з кольоровими стрічками, фломастери. Здобувачам освіти пропонувалося написати на стрічках намальованого українського віночка якості людини, які розкривають поняття комунікативної толерантності (терпимість, об'єктивність, оригінальність, впевненість у собі, гуманність, повага до себе та інших тощо).

Щодо формування *емоційного* компонента організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики у позааудиторний час для здобувачів освіти експериментальної групи були впроваджені *комунікативні тренінги* [19].

У процесі проведення комунікативних тренінгів у позааудиторний час основні зусилля спрямовувались на поглиблення комунікативної емпатії, афіліації, атракції, рефлексії та посилення емоційної стійкості у процесі виховання комунікативної толерантності під час педагогічної практики; досягнення повної взаємоповаги, довіри та взаємопорозуміння між усіма учасниками групи, що повинно було сприяти процесам саморозкриття й самоусвідомлення.

Наприклад, метою комунікативного тренінгу «Толерантність як основа взаємодії між людьми» було надати спеціальні знання про толерантність: сформувати ціннісні установки на толерантне спілкування та навички толерантної поведінки, прийняття іншої людини, розуміння важливості передачі емоційних зв'язків, досвіду, терпимості й поваги через самопізнання, взаємопізнання, взаємодію; розвивати адекватну самооцінку, вміння аналізувати, приймати рішення, обирати правильну позицію; виховувати спостережливість, уважність до інших людей; чуйність, терпимість та небайдужість; створити комфортний психологічний клімат у колективі.

Так, під час використання алітерації здобувачі освіти добирали слова, пов'язані зі змістом поняття «толерантність»:

Т – терплячий, товариський, тактовний

О – обережний, об'єктивний, оригінальний, особливий

Л – лояльний, лагідний, легкий у спілкуванні

Е – енергійний, елегантний, ефективний

Р – рівний, розсудливий, рівнозначний, рівноправний

А – активний, акуратний, авторитетний

Н – надійний, найдорожчий, ненав'язливий

Т – терплячий, толерантний, товариський

Н – необхідний людям, ніжний, незалежний

І – інтелігентний, ідеальний, ідейний

С – співпереживаючий, співчуваючий, сприймаючий свободу думок і дій іншого, страждаючий

Т – тактовний, товариський, терплячий.

Зокрема, була використана вправа ««... , проте ти...». Кожен із учасників підписував свій аркуш (сердечко) і писав на ньому один свій недолік, потім передавав його іншим учасникам. Вони писали на його аркуші «..., проте ти ...» і далі – позитивну якість цієї людини; будь-яку (у тебе дуже гарні очі, ти краще за всіх розповідаєш анекдоти тощо). Наприкінці виконання завдання кожному учаснику повертався його аркуш. Кожен передавав сердечко і говорив про свої враження.

Підбиття підсумків комунікативного тренінгу відбувалося з допомогою методу «ДРІД»:

Д – досвід (що робили, що пам'ятаєте?)

Р – рефлексія (які відчуття, реакція?)

І – інформація (яку інформацію одержали, які висновки зробили?)

Д – дії (як ви будете діяти в майбутньому).

Зауважимо, що під час позааудиторної роботи також проводилися тренінги, круглі столи, виховні години, до яких було залучено соціально-

психологічну службу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради за наступною тематикою: «Толерантність як запорука людяності», «Толерантність як риса сучасної людини», «Толерантність – необхідна умова функціонування сучасного суспільства», «Толерантність врятує світ», «Толерантність. Позитивне значення толерантності у формуванні цілісної особистості молодшої людини» та інші.

Важливими, на наш погляд, у вихованні КТ МФДО у процесі педагогічної практики були *методи дискусії та моральних дилем*. В основі цих методів – спільне обговорення спірних питань. Дискусія передбачає обговорення певної проблеми і пошук шляхів її усунення або розв'язання й вимагає не просто пошуку відповіді, а представлення вмотивованого висновку, чіткого та логічного формулювання власних думок і тверджень. Щоб дискусія була ефективною необхідно:

- чітко визначити правила дискусії, бажано залучити до формулювання правил самих учасників – здобувачів освіти; вони можуть внести свої рекомендації та окреслити обмеження для полегшення виконання правил;

- коректно сформулювати проблему обговорення, чітко розділити альтернативні твердження (визначити тезу й антитезу), окреслити зміст понять, які будуть обговорюватися, попередивши при цьому, що змінювати їх впродовж дискусії не можна;

- домовитися з учасниками дискусії про те, що їхні твердження, які будуть наведені впродовж обговорення, мають бути аргументованими й обґрунтованими;

- обрати серед учасників дискусії головуючого, який буде втручатися, якщо обговорення піде не за планом, відійде від запланованої лінії або будуть застосовані некоректні чи безпідставні твердження;

- намагатися залучити всіх здобувачів освіти до обговорення проблеми, дати можливість вільно висловитися усім учасникам дискусії;

– обов'язково підбити підсумки обговорення та сформулювати висновок.

У рамках спецкурсу здобувачам освіти було запропоновано обговорення таких дискусійних питань: «Чи потрібні толерантності межі?», «Хамство: вияв агресії чи спосіб самоствердження?», «У чому полягає унікальність професії вихователя ЗДО?», «Оцінка толерантності мого закладу освіти». Ми стимулювали здобувачів освіти до логічного та аргументованого висловлення своїх поглядів, у процесі обговорення сприяли формуванню їх установки на суб'єкт-суб'єктну взаємодію, співпрацю, взаємоповагу та взаєморозуміння один до одного.

Використання методу дилем полягало в колективному обговоренні здобувачами освіти моральних дилем. До кожної дилеми розроблялися питання, відповідно до яких будувалося обговорення з обґрунтуванням усіх «за» та «проти». Моральні дилеми завжди породжують суперечку в колективі, де кожен наводить свої докази, що дає можливість у майбутньому зробити правильний вибір у життєвих ситуаціях.

Під час роботи з моральними дилемами важливим було дотримання низки принципів, а саме:

- урахування суб'єктивного досвіду майбутніх фахівців дошкільної освіти та наявної у них системи ціннісно-сміслових орієнтацій;
- суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системах «викладач–здобувач освіти», «здобувач освіти–здобувач освіти» у процесі роботи з моральною дилемою;
- толерантності та поваги до думки кожного суб'єкта освітнього процесу під час вирішення моральних дилем;
- урахування емоційного стану майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі роботи з моральною дилемою. Приклади питань наведено у Додатку 3.

Методу дилем відповідає метод самовиховання – *рефлексія*, що означає процес роздумів здобувачів освіти про те, що відбувається в їх власній свідомості. Рефлексія передбачає не тільки пізнання особистістю самої себе

в певній ситуації або в певний період, а й з'ясування відношення до себе оточуючих, а також вироблення уявлень про зміни, які можуть статися.

Зокрема рефлексія може здійснюватися за правилом «трійки», де майбутнім вихователям ЗДО пропонується назвати три моменти, які їм найбільше сподобались під час тренінгу, два методи, які вони будуть використовувати в роботі, та одну річ у спілкуванні з дітьми, від якої вони відмовляться назавжди.

Для проведення рефлексії, аналізу та синтезу отриманої інформації використовується синквейн (сенкан), який складається з 5-ти рядків.

1. Перший рядок синквейна – заголовок, тема, що складаються з одного слова (зазвичай іменник, що означає предмет або дію, про яку йдеться).

2. Другий рядок – два слова. Прикметники. Це опис ознак предмета або його властивостей, що розкривають тему синквейна.

3. Третій рядок, зазвичай, складається з трьох дієслів або дієприслівників, що описують дії предмета.

4. Четвертий рядок – це словосполучення чи речення, яке складається з декількох слів, які відображають ставлення автора синквейна до того, про що йдеться в тексті.

5. П'ятий рядок – останній. Одне слово – іменник для вираження своїх почуттів, асоціацій, пов'язаних з предметом, про який йдеться в синквейні, тобто це приватний вислів автора до теми, або повторення суті, синонім.

За допомогою цього прийому здобувачі освіти колективно створили вірш, що складався з п'яти рядків, який описував поняття «толерантність»:

Толерантність.

Поважаюча, доброзичлива.

Розуміти, приймати, допомагати.

Толерантність – це джерело миру, а відсутність толерантності – це джерело безладдя і негараздів.

Людяність.

Зокрема, налаштовуючи майбутніх фахівців дошкільної освіти на здійснення рефлексії, їм пропонувалося починати висловлювання так: «Я знаю, що...», «Я розумію...», «Я знаю, як зробити...», «Я можу...», «Я прагну...», «Я відчуваю, що мені потрібно...», «Я хочу досягти...» тощо.

Досить дієвим виявився метод «*Plus – Minus – Interesting*», який використовувався на стадії рефлексії як усно, так і письмово, в залежності від наявності часу. Його сутність полягає у тому, що здобувачам освіти пропонується заповнити таблицю з трьох граф. У графу «П» – «плюс» записується все, що сподобалося на занятті, інформація та форми роботи, які викликали позитивні емоції, або на думку здобувача освіти можуть бути йому корисні для досягнення якихось цілей. У графу «М» – «мінус» записується все, що не сподобалося на занятті, здалося нудним, викликало неприязнь, залишилося незрозумілим, чи інформація, яка, на його думку, виявилася для нього не потрібною з точки зору вирішення життєвих ситуацій. У графу «Ц» – «цікаво» здобувачі освіти вписують всі цікаві факти, про які дізналися на занятті і що б ще хотілося дізнатися з даної проблеми, питання до викладача. Ми використовували таблицю у вигляді вікна, оскільки дивлячись у вікно, можемо побачити багато різного: і доброго, і негативного, і цікавого (Додаток З). Ця вправа дозволяє викладачеві поглянути на заняття очима здобувачів освіти, проаналізувати його з точки зору цінності для кожного з них. У даному випадку інформація не тільки більш активно сприймається, а й систематизується та оцінюється.

Для створення позитивної атмосфери в аудиторії, усунення комунікативного бар'єру, створення довірливої атмосфери, запобігання зародженню конкуренції, оцінки емоційного стану здобувачів освіти і, за необхідності, його корекції під час виховних годин використовувалися *вправи-криголами* (icebreakers), зокрема: «Пошук подібностей», «Анонімне інтерв'ю», «Особистий момент», «Знаки зодіаку», «Чарівний ящик»; *вправи-криголами* для онлайн-занять, як-от: «Дві істини та одна неправда», «Приховані таланти», «Моя буква», «Машина часу» (Додаток К).

Діяльнісний компонент дослідження передбачав застосування умінь, засобів, методів та прийомів толерантної комунікації, організації толерантного середовища; уміння добирати та застосовувати дидактичний матеріал толерантного змісту, залучаючи дітей дошкільного віку до виховної взаємодії, оцінювати власну роль у процесі толерантного виховання, аналізувати власну діяльність, виявляти гнучкість при виборі засобів виховного впливу тощо.

Крім всього, ми залучали здобувачів освіти до написання тез із досліджуваної проблеми, як-от: «Виховання толерантних взаємовідносин дошкільників – вимога часу», «Професіоналізм педагога в дошкільній освіті», «Специфіка професійно-мовленнєвого спілкування майбутнього вихователя», «Комунікативна толерантність вихователя дошкільного закладу», «Самостійна робота як одна з основних складових процесу професійного зростання майбутніх вихователів під час педагогічної практики», «Виховний потенціал толерантної комунікації під час підготовки майбутніх педагогів дошкільної освіти», «Етика педагогічного спілкування вихователя в закладі дошкільної освіти», «Формування ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ у процесі педагогічної практики», «Виховання культури мовлення майбутнього вихователя ЗДО як умова його успішної фахової діяльності», «Підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності на засадах толерантності», «Впровадження ідей толерантності в освітній процес», «Толерантність як професійно-важлива якість педагога інклюзивної освіти». Відповідно до зазначеної вище тематики здобувачі освіти брали участь у конференціях різного рівня, готували відповідні доповіді.

Ці завдання реалізовувалися в межах третього напрямку педагогічного експерименту, у процесі педагогічної практики здобувачів освіти.

Грунтовний аналіз першоджерел та особистого педагогічного досвіду підтвердили припущення, що найбільші педагогічні можливості для виховання КТ МФДО закладаються під час проходження здобувачами освіти педагогічної практики, де створено умови, максимально наближені до професійної педагогічної діяльності.

В організаційно-методичній моделі системи виховання КТ МФДО педагогічна практика виконувала низку функцій: навчальну – актуалізація, поглиблення та застосування теоретичних знань основ виховання комунікативної толерантності, здатність до толерантної комунікації; розвивальну – становлення педагогічного мислення майбутніх фахівців дошкільної освіти, особливо його критичності та емпатійності; виховну – формування гуманістичного світогляду майбутніх вихователів ЗДО, орієнтації на керування ціннісними освітніми орієнтирами при плануванні та організації освітнього процесу; становлення толерантних позицій майбутніх фахівців дошкільної освіти як установки на толерантну комунікацію.

Зазначимо, що педагогічна практика здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта організовується в рамках освітнього процесу закладу освіти і передбачає залучення усіх майбутніх фахівців дошкільної освіти з першого по випускний курс в систематичну педагогічну діяльність.

Практична підготовка здійснюється завдяки системі різних видів практики, тривалість і термін проведення яких визначається навчальним планом підготовки фахівців із дошкільної освіти.

Зміст усіх видів практики визначається у програмах педагогічної практики. Усі види педагогічної практики пов'язані між собою і забезпечують особистісно-орієнтований комплексний безперервний процес підготовки майбутнього фахівця дошкільної освіти.

Формувальний етап педагогічного дослідження охоплював такі види практики:

– освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст»: пробні заняття в ЗДО (з 4 семестру); літня педагогічна практика (6 семестр);

– освітній ступінь «бакалавр»: показові та пробні заняття в ЗДО (3-7 семестр); літня практика в ЗДО (4, 6 семестр).

Метою практики було закріплення знань, здобутих у процесі вивчення теоретичних курсів, формування професійних вмінь та навичок під час безпосередньої роботи з дітьми дошкільного віку в ролі вихователя.

Завдання практики передбачали:

- формування фахових умінь та практичних навичок календарно-тематичного планування та самостійної організації освітнього процесу з дітьми дошкільного віку;

- формування професійно-значущих якостей особистості педагога дошкільного профілю;

- набуття досвіду взаємодії з вихователем групи та дитячим колективом;

- оволодіння вміннями професійної рефлексії (самопостереження, самопізнання, самоаналіз, самооцінка);

- виховання навичок самооцінки та самоконтролю [40].

Для здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта підготовка до літньої практики проводилась у спеціально відведений тиждень після закінчення екзаменаційної сесії. Цей вид практики покликаний дати майбутнім педагогам дошкільного профілю усвідомлення рівня їх готовності до «Літньої практики в ЗДО» та доповнити їх методичну базу. Зокрема у цей період здобувачі освіти добирали художні тексти, дидактичні та рухливі ігри, наочність тощо з метою виховання комунікативної толерантності у дітей дошкільного віку.

Даний вид практики передбачав консультації: викладачів психології, педагогіки та окремих методик, під час яких вони практично опрацьовували зі здобувачами освіти матеріал, необхідний для роботи в літній оздоровчий період, інструктивні матеріали з охорони життя та здоров'я дошкільників, обговорювали, погоджували перспективне та календарне планування освітньо-виховної роботи з дітьми, яке потім затверджувалося безпосередньо керівником ЗДО.

У закладах дошкільної освіти (базах практики) – Комунальному закладі «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської ради» та Комунальному закладі «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради» – здобувачі освіти провели ранкові зустрічі «Давайте дружити», «Ми спілкуємося толерантно», «Приємно зустрітися» та ін.; ігри-драматизації «Рукавичка», «Коза-дереза», бесіди «Розкажи про себе», «За що людей поважають?», «Подорож до країни ввічливості та доброти», «Як уникнути сварки?» та ін.; рухливі ігри «Передай гарний настрій», «Я знаю багато імен» тощо; дидактичні ігри «Мої добрі вчинки», «Як чемно відповідати», «Дошкільнята – ввічливі малята», «Оціни вчинок», консультації на педагогічних радах, ділові ігри, педагогічний коучинг, скрайбінг, мовленнєво-комунікативні вправи, День толерантності та інші.

Виходячи з логіки організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики майбутніх фахівців дошкільної освіти, завдання останньої полягало у розв'язанні низки завдань, що сприяло підвищенню рівня вихованості зазначеного конструкту в межах *діяльнісного* компоненту. Наведемо приклади:

1. Проаналізуйте художню літературу для дітей дошкільного віку щодо можливості її використання для реалізації ідей толерантного виховання.

2. Здійсніть спостереження ранкової зустрічі у ЗДО. Визначте, які прийоми та засоби толерантної комунікації використовує вихователь. Чи є в його діяльності прояви інтолерантності або байдужості?

3. Проведіть спостереження заняття. Визначте, які прийоми та засоби толерантної комунікації використовує вихователь. Обговоріть з керівником практики та одногрупниками можливі варіанти впровадження комунікативної толерантності на заняттях у ЗДО.

4. Розробіть наочний матеріал із виховання комунікативної толерантності та поясніть доцільність його використання в освітньому процесі ЗДО.

5. Організуйте ранкову зустріч із дошкільниками в контексті виховання комунікативної толерантності. Проаналізуйте помилки, яких припустилися, та запропонуйте шляхи їх усунення.

6. Змодельуйте заняття ознайомлення з художнім твором толерантного змісту. Поясніть алгоритм Вашої роботи з його вивчення та доцільність використання.

7. Організуйте ярмарок книг, які виховують толерантність.

8. Змодельуйте гру-заняття з метою вирішення проблем міжособистісної взаємодії в казкових ситуаціях тощо.

9. Сплануйте бесіду на морально-етичні теми з дітьми дошкільного віку.

10. Сплануйте та проведіть бесіду з дошкільниками після перегляду мультиплікаційного фільму з метою виховання толерантності.

Виконання цих завдань сприяло організованості, творчості, наполегливості, вихованню толерантного ставлення до оточуючих, установки на прийняття іншого, терплячості та поваги, розуміння важливості передачі емоційних зв'язків.

За допомогою методу скрайбінгу, який ми використовували на заняттях, вже здобувачі освіти демонстрували дітям дошкільного віку казки морального спрямування, як-от: «Ріпка», «Мавпа та цукерка», «Гуси-лебеді», «Гидке каченя».

Практикантами розроблено спеціальні заходи з надання консультативної та практичної допомоги батькам з питання толерантного виховання дітей дошкільного віку; підвищення їх правової та педагогічної культури (папки-пересувки, пам'ятки-рекомендації з виховання комунікативної толерантності).

Із нагоди Міжнародного дня толерантності, майбутніми фахівцями дошкільної освіти було заплановано та проведено День толерантності у ЗДО. Мета: розвиток почуття єдності, взаємоповаги та взаєморозуміння між дошкільниками, їх батьками, вихователями. Упродовж дня були

проведені тематичні заняття, що передбачали конкурс малюнків, бесіди, розгляд ілюстрацій, перегляд мультиплікаційних фільмів, вирішення проблемних ситуацій. Діти старших груп виконували роль волонтерів і збирали побажання батьків та педагогів про мир, дружбу, толерантність. Усі ці добрі слова, написані на вирізаних із паперу долоньках, на прогулянці діти випустили в небо з повітряними кульками з надією, що їх вітання рознесуться по світу й зігріють чийсь серця. Найменші вихованці ЗДО прикрасили «сонечко добра», а діти старших і середніх груп об'єдналися під час народних ігор, дізнаючись обряди і традиції різних країн. Надвечір у музичній залі ЗДО було проведено круглий стіл для батьків дітей середньої групи «Мама, тато, я – толерантна сім'я», де дорослі обговорювали та аналізували питання виховання толерантності, брали участь у спільній творчій діяльності. День толерантності закінчувався рефлексією для всіх учасників цього свята.

На педагогічних радах у ЗДО здобувачі освіти мали змогу провести консультації для вихователів, як-от: «Сім'я як партнер педагогів у вихованні комунікативної толерантності дитини», «Як спілкуватися з батьками, щоб уникнути конфліктів», «Ефективне спілкування з батьками вихованців», «Комунікативна толерантність і дилеми самоідентифікації вихователя ЗДО».

Крім того, здобувачі освіти спільно провели *педагогічний коучінг* для вихователів «Особливості толерантного спілкування», *ділову гру* «Вихователь року». Мета: сприяти усвідомленню своєї неповторності, осмисленому ранжуванню своїх якостей, виховання оптимістичного налаштування. Учасники визначали, що для них є важливим в особистій, сімейній та професійній сферах. Практикантам пропонувалося уявити, що невдовзі буде відбуватися щорічний конкурс «Вихователь року». Його переможець отримає нагороду у розмірі двох окладів. Їх запитували, чому саме вони можуть перемогти. Було запропоновано записати по 3-5 цінностей на кожну зі сфер діяльності; описати себе, як компетентну особистість та вихователя ЗДО, гідного довіри у вихованні дошкільників. Таким чином,

учасник озвучував свої переваги, як вихователя ЗДО, що, на його думку, мали забезпечити перемогу у конкурсі, експерти (інші учасники), які визначали трьох переможців, при цьому аргументуючи свій вибір.

У період літньої педагогічної практики ми провели комунікативно-мовленнєву вправу «Без маски», до якої було залучено як здобувачів освіти, так і вихователів ЗДО. Мета вправи: зняття емоційної та поведінкової замкнутості; формування навичок самоаналізу, саморозуміння і самокритики; виявлення особистісних пріоритетних педагогічних сподівань. Кожному учаснику давалась картка з написаною фразою, яка не мала закінчення. Без будь-якої попередньої підготовки він повинен був продовжити і завершити фразу. Висловлювання мало бути щирим. У разі якщо інші члени групи відчували фальш, учаснику довелося брати ще одну картку. Приблизний зміст карток: «Особливо мені подобається, коли люди, що оточують мене ...», «Іноді люди не розуміють мене, тому що я ...», «Вірю, що я ...», «Мені буває соромно, коли я ...», «Особливо мене дратує те, що я ...», «Чого мені іноді по-справжньому хочеться, так це ...» тощо. Після закінчення завдання підводились підсумки та обговорювались особисті враження. Регламент вправи – 10-20 хвилин.

Усе це сприяло поглибленню інтересу здобувачів освіти до майбутньої фахової діяльності, удосконаленню вмінь взаємодіяти, співпрацювати, вступати в діалогічне спілкування.

У процесі формувального етапу педагогічного дослідження з метою підвищення діяльнісного компонента ми довели позитивну роль педагогічної практики у вихованні КТ МФДО, завдяки чому, здобувачі освіти намагались знайти свій педагогічний стиль, діяти неординарно, прогнозувати наслідки педагогічних учинків, використовувати комунікативну толерантність у процесі взаємодії з дошкільниками, їх батьками, вихователями.

Отже, наведені форми та методи організації формувального етапу педагогічного експерименту щодо виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики розвивали важливі індивідуальні та фахові

характеристики майбутніх вихователів, сприяли вихованню комунікативної толерантності, усвідомленню її цінності, оволодінню шляхами здійснення ефективної комунікації. Використані навчально-методичні матеріали дають змогу констатувати про взаємозв'язок та взаємодоповнюваність кожного з компонентів організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Результати перевірки ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики розкрито в наступному підрозділі.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Заключним етапом експериментального дослідження з перевірки організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики стали:

- перевірка ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики;
- підведення підсумків та інтерпретація результатів експериментальної роботи.

Для цього після констатувального й формувального етапів експериментальної роботи за розробленою організаційно-методичною моделлю системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, було проведено повторну діагностику рівня вихованості зазначеного конструкту в експериментальних і контрольній групах та проведено контрольні зрізи.

При здійсненні аналізу ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики ми послуговувалися критеріями оцінювання рівнів, обґрунтованими у підрозділі 1.3.

Основне завдання полягало у виявленні змін рівня вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики із подальшим порівнянням та зіставленням результатів експериментального дослідження.

Як і на констатувальному етапі експерименту, для повторної діагностики ми запроваджували основну, запропоновану систему діагностичних методик організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Отримані дані було відображено у зведених таблицях та оброблено методами математичної статистики.

На підставі аналізу отриманих результатів можемо простежити динаміку змін, що відображають просування майбутніх педагогів дошкільної освіти до підвищення рівня їх вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики.

Перевірку змін вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики ми також розпочали з мотиваційного критерію, із запровадженням тієї ж методики, що і в перший раз. Результати подано в таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за діагностикою мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва) після проведення формувального етапу експерименту (мотиваційний критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Високий	11	40,7	11	47,8	17	44,7	11	55

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Середній	12	44,5	7	30,5	14	36,8	5	25
Низький	4	14,8	5	21,7	7	18,5	4	20
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Проаналізувавши показники вихованості мотиваційного критерію після проведення експериментального дослідження, ми отримали такі результати:

– в експериментальних групах (E_1 – 40,7%; E_2 – 47,8%; $E_{3,4}$ – 44,7%) 39 осіб набрали 64 і більше балів, це становить 37,7%, що є показником високого рівня загальної гармонійності комунікативних орієнтацій. Цей результат після проведення формувального етапу дослідження є вищим, аніж на констатувальному етапі. Це є показником підвищення рівня комунікативної установки у здобувачів освіти експериментальних груп, бо формувальний етап експериментального дослідження в цих групах проводився за авторською методикою. 16 здобувачів освіти (E_1 – 14,8%; E_2 – 21,7%; $E_{3,4}$ – 18,5%) набрали 29 балів і менше, що становить 14,8%.

Отже, після проведення формувального етапу експериментального дослідження в експериментальних групах відсоток комунікативної установки підвищився до 37,7%, а відсоток здобувачів освіти із негативною комунікативною установкою навпаки знизився до 14,8 %;

– у контрольній групі показники майже не змінилися: високий рівень підвищився до 55% (11 осіб), а низький знизився до 20% (4 особи).

Вищенаведені дані наочно демонструє діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп за діагностикою мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва) після проведення формувального етапу експерименту (рис. 2.2.)

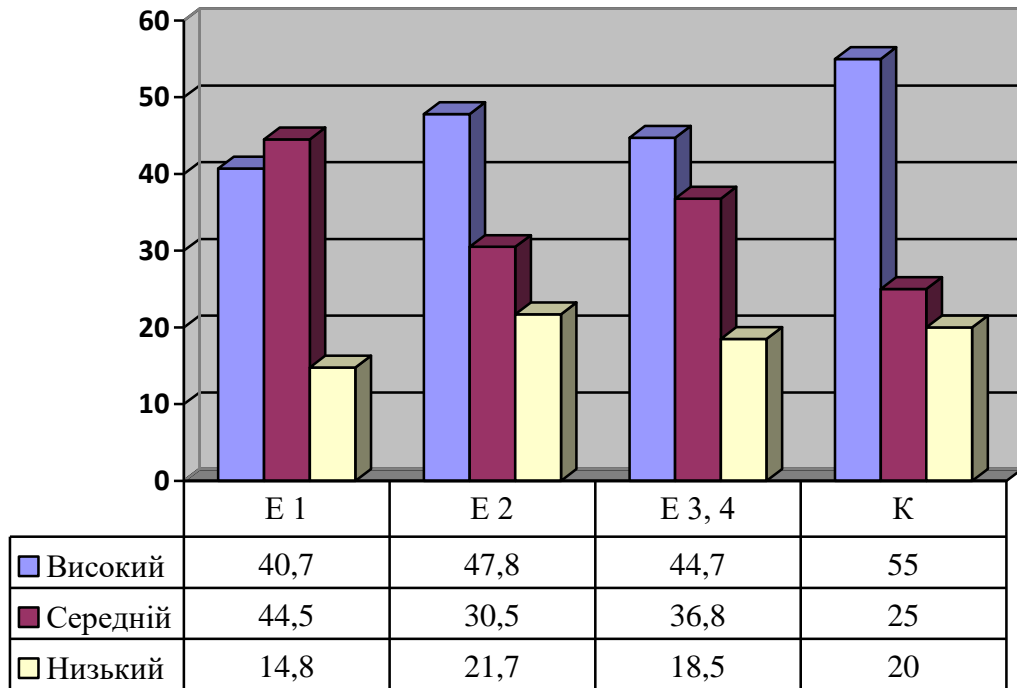

Рис. 2.2. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп за діагностикою мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразаєва) після проведення формувального етапу експерименту (мотиваційний критерій)

Другий критерій (знаннєвий) ми також перевіряли за допомогою анкети «Наскільки Ви толерантні?» (для визначення здатності приймати будь-яку ідею, з розумінням ставитися до неочікуваного вчинку) та методики діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим), за допомогою якої було виявлено рівень сформованості професійної педагогічної толерантності у здобувачів освіти до дітей, а також дозволило більш глибоко дослідити структуру педагогічної толерантності. Результати експериментальної роботи відображені в табл. 2.3.

**Дані рівневого розподілу здобувачів освіти
експериментальних та контрольної груп за анкетною «Наскільки
Ви толерантні?» та методикою діагностики професійної педагогічної
толерантності (За Ю. Макаровим) після проведення формувального етапу
експерименту (знаннєвий критерій)**

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградськи й педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно- педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	12	44,4	10	43,5	15	39,5	6	30
Середній	10	37,1	8	34,8	15	39,5	7	35
Низький	5	18,5	5	21,7	8	21	7	35
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

На підставі аналізу отриманих у результаті контрольного зрізу даних дійшли таких висновків:

- показники високого рівня підвищились у всіх групах, у контрольній – на незначний відсоток;
- найвищий показник зафіксовано в першій експериментальній групі – 13 осіб (E₁ – 44,4%), можливо, тому, що в ній формувальний етап експерименту з організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики проводився безпосередньо авторкою. Наведені в таблиці 2.3 експериментальні дані контрольного етапу експерименту дослідження наочно подано на рис. 2.3.

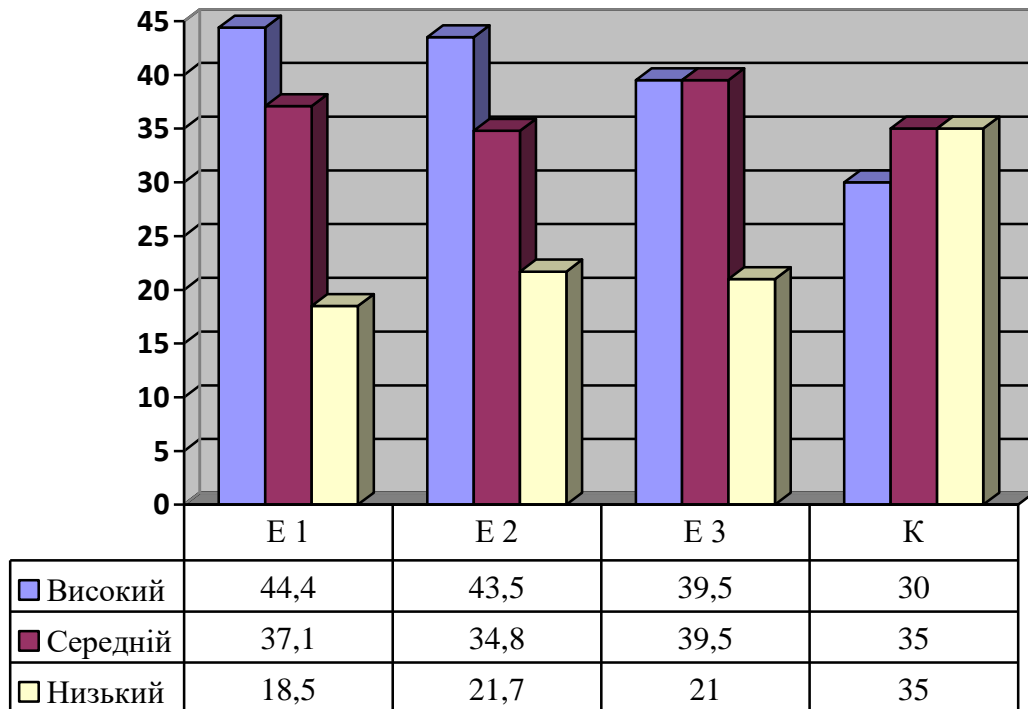

Рис. 2.3. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп за адаптованою анкетною після проведення формувального етапу експерименту (знаннєвий критерій)

Третій критерій (емоційно-ціннісний) перевіряли за методикою діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим), як і на констатувальному етапі експериментального дослідження. Було виявлено ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей. Кожен респондент оцінював, якою мірою він погоджується або не погоджується з запропонованим твердженням, обираючи такі варіанти відповідей: «не знаю», «ніколи» або «ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди» або «так». Результати експериментальної роботи відображені в табл. 2.4 свідчать, що під час контрольного етапу педагогічного експерименту рівні емпатії зазначеної готовності в майбутніх фахівців дошкільної освіти експериментальних груп зазнали істотних змін, на відміну від здобувачів освіти контрольної групи, де вони виявились незначними.

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за методикою діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим) після проведення формувального етапу експерименту (емоційно-ціннісний критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	13	48,1	10	43,5	20	52,6	4	20
Середній	10	37,1	10	43,5	10	26,3	7	35
Низький	4	14,8	3	13	8	21,1	9	45
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Дослідженням доведено, що в експериментальних групах після проведення формувального етапу експериментального дослідження (E₁ – 48,1%; E₂ – 43,5%; E_{3,4} – 52,6%) 43 особи із високим рівнем емпатійності та урівноваженістю емоційного реагування, що становить 39,8%, та з низьким рівнем (E₁ – 14,8%; E₂ – 13%; E_{3,4} – 21,1%) 15 осіб, що становить відповідно 13,9%. Варто зазначити, що показники змінилися на кращі, особливо у 3,4 експериментальних групах (E_{3,4}), у якій формувальний етап проводився безпосередньо авторкою.

У контрольній групі показники також підвищилися, але не набагато: до 20% (4 особи) відповідно, низький не набагато збільшився до 45% (9 осіб). Для наочності відтворимо дані у рис. 2.4.

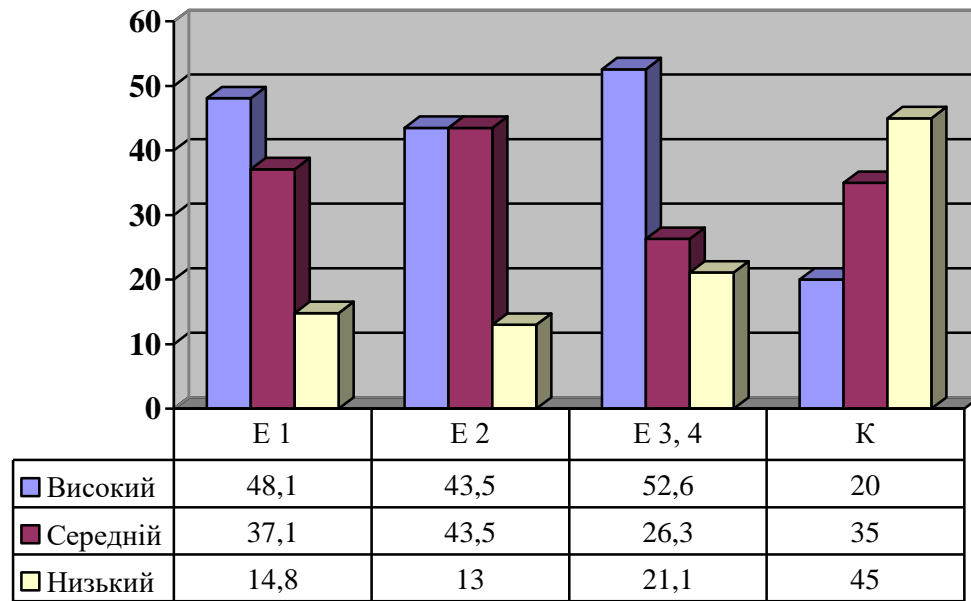

Рис. 2.4. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп за методикою діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим) після проведення формувального етапу експерименту (емоційно-ціннісний критерій)

Для перевірки четвертого (рефлексивного) критерію ми також, як і на констатувальному етапі експериментального дослідження, запроваджували методику діагностики комунікативної установки В. Бойка. Порівняльна характеристика дає підстави стверджувати, що в експериментальних групах спостерігається більш інтенсивна позитивна динаміка стану комунікативної установки у здобувачів освіти, необхідної для виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики. Результати подано в табл. 2.5.

Дані рівневого розподілу здобувачів освіти експериментальних та контрольної груп за методикою діагностики комунікативної установки В. Бойка після проведення формувального етапу експерименту (рефлексивний критерій)

Рівень	КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₁)		Красноградський педагогічний фаховий коледж Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E ₂)		Харківський та Балаклійський педагогічні фахові коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (E _{3,4})		ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (К)	
	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
Високий	15	55,6	10	43,5	17	44,7	5	25
Середній	10	37	9	39,1	13	34,2	10	50
Низький	2	7,4	4	17,4	8	21,1	5	25
Разом	27	100	23	100	38	100	20	100

Отже, після проведення формувального етапу експериментального дослідження здібності до самоуправління у спілкуванні ми отримали такі дані:

– в експериментальних групах ці здібності зафіксовано в межах високого, середнього та низького рівнів комунікативної установки, самоуправління у спілкуванні. Високий рівень здібностей до комунікативної установки та самоуправління у спілкуванні (E₁ – 55,6%; E₂ – 43,5%; E_{3,4} – 44,7%) спостерігали у 42 осіб досліджуваних, що становить 38,9%, середній (E₁ – 37%; E₂ – 39,1%; E_{3,4} – 34,2%) – у 32 осіб, що становить 31%, а низький (E₁ – 7,4%; E₂ – 17,4%; E_{3,4} – 21,1%) – у 14 осіб, що становить 12,9%. Порівнявши результати до і після проведення експериментального дослідження відзначаємо той факт, що відсоток високого рівня в цих групах збільшився до 38,9%, а відсоток осіб із низькими здібностями до самоуправління

у спілкуванні, навпаки, зменшився до 12,9%. Це є покращенням показників в експериментальних групах, де проводився формувальний етап експериментального дослідження з метою перевірки ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики;

– у контрольній групі високий рівень здібності до комунікативної установки, самоуправління у спілкуванні підвищився до 25% у 5 досліджуваних, середній – 10 осіб, що становить 50%, а низький – у 5 осіб, що становить 25%. Зазначимо, що показники змінилися несуттєво, однак бачимо однакові відсотки на високому й середньому рівнях здібностей до комунікативної установки та самоуправління у спілкуванні здобувачів освіти контрольної групи. Наочно це демонструє діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп після проведення формувального етапу експерименту відповідно до показників рефлексивного критерію (рис. 2.5.)

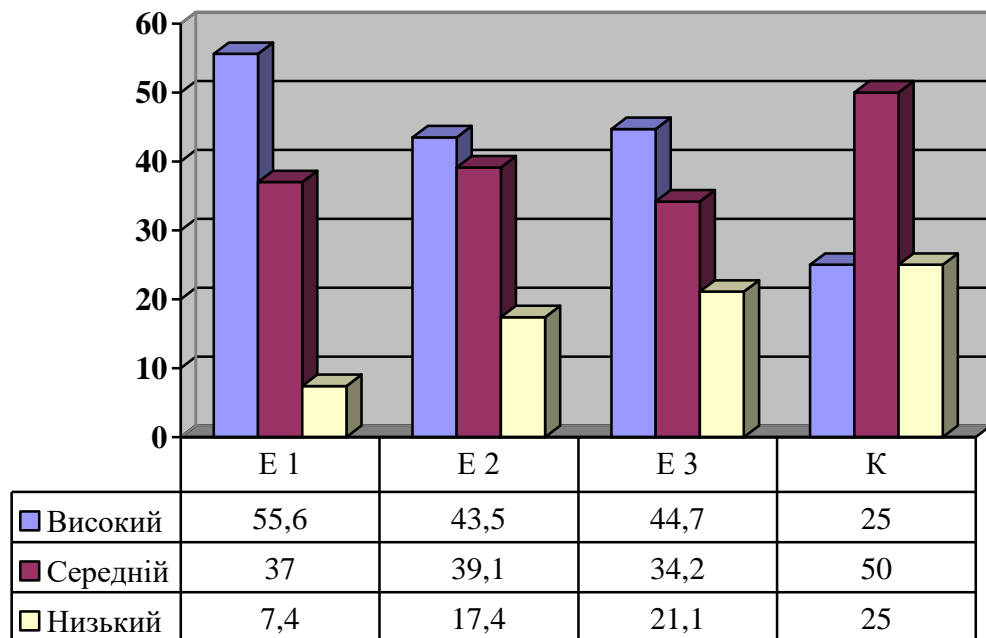

Рис. 2.5. Діаграма рівневого розподілу даних здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп за методикою діагностики комунікативної установки у спілкуванні (за В. Бойком) після проведення формувального етапу експерименту (рефлексивний критерій)

Із метою підтвердження несуттєвої різниці між кількістю здобувачів освіти із різними рівнями вихованості визначених критеріїв було проведено зіставлення за критерієм Пірсона χ^2 , що дало можливість порівняти емпіричні розподіли однієї ознаки в кількох незалежних вибірках. Зазначимо, що критерій χ^2 (хі-квадрат) належить до непараметричних статистичних критеріїв, що дає можливість послуговуватись ним у педагогічних дослідженнях, оскільки непараметричні критерії придатні для оперування з даними, обчисленнями за допомогою шкали найменувань за трьома рівнями: високий, достатній, початковий. Тож запровадженням методики χ^2 передбачалася перевірка нульової та альтернативної гіпотез, зокрема, висувалась нульова гіпотеза (H_0) про те, що характеристики в експериментальних даних експериментальних і контрольних вибірках співпадають, і альтернативна гіпотеза (H_1) – про те, що характеристики в експериментальних і контрольних вибірках не співпадають, що спричинено експериментальним фактором.

Послуговуючись критерієм ми дотримувались таких вимог: експериментальна й контрольна вибірки є випадковими; вибірки незалежні, і члени кожної між собою незалежні.

Розрахунки значення статистики критерію $\chi^2_{\text{експерт}}$ здійснювались за формулою (2.1):

$$\chi_{\text{експерт}}^2 = \frac{1}{n_1 \cdot n_2} \cdot \sum_{i=1}^c \frac{(n_1 o_{2i} - n_2 o_{1i})^2}{o_{1i} + o_{2i}} \quad (2.1)$$

n_1 – кількість здобувачів освіти у першій вибірці;

n_2 – кількість здобувачів освіти у другій вибірці;

o_{1i} – кількість здобувачів освіти, у яких зафіксовано певний рівень вихованості в першій вибірці;

o_{2i} – кількість здобувачів освіти, у яких зафіксовано певний рівень вихованості у другій вибірці.

На основі порівняння значення статистики критерію $\chi^2_{\text{експерт}}$ з критичним значенням статистики $\chi_{i-\alpha}$, що визначається за таблицею «Критичне значення

статистики» і має розподіл χ^2 , доходимо висновку про прийняття гіпотези H_0 або її відхилення та прийняття гіпотези H_1 .

На цьому етапі експериментального дослідження висунемо гіпотезу H_0 про те, що характеристики контрольної та експериментальних груп співпадають, тобто контрольна та експериментальні масиви на початок експерименту (на констатувальному етапі) були однорідними за рівнем вихованості визначених критеріїв вихованості комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти у процесі педагогічної практики.

Відповідно для $\alpha = 0,05$ та числа ступеня свободи рівному $v=c-1=3-1=2$ віднаходимо критерій χ_{α} . Отже, при проведенні розрахунків для α та числа ступеня свободи рівному була доведена однорідність контрольної та експериментальних груп за всіма визначеними раніше критеріями. Отже, $\chi^2_{\text{експер}} < \chi^2$, на підставі отриманого результату підтверджуємо вірогідність нульової гіпотези (H_0) про те, що характеристики експериментальних і контрольної груп співпадають. Контрольна та експериментальні групи за рівнями вихованості комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики на початок експерименту є однорідними.

Аналіз результатів експериментальної роботи проводився з урахуванням результатів констатувального етапу. Для порівняння емпіричних даних було знову проведено узагальнення результатів за кожним критерієм і перевірено статистичну вірогідність результатів дослідження за критерієм χ^2 . Із імовірністю 0,95 підтверджено, що є істотна позитивна відмінність у рівнях вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики експериментальних груп E_2 порівняно з учасниками експериментальних E_1 та контрольної групи.

Результати, отримані після впровадження організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики відповідно до визначених педагогічних умов, стали показником суттєвих змін емпіричних частот для експериментальних груп у порівнянні з контрольною.

Підрахунки емпіричного значення критерію χ^2 за представленою вище формулою 1 дорівнюють $7,0 > 5,99$ для E_1 і К; $5,3 > 4,99$ для E_2 і К; $5,7 > 4,99$ для $E_{3,4}$ і К. Отже, гіпотеза H_0 відкидається та приймається гіпотеза H_1 , за якої емпіричні розподіли рівнів вихованості після проведення формувального експерименту відрізняються між собою та спричинені впливом експериментального фактора.

Емпіричні значення критерію χ^2 для досягнутих рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики після проведення експерименту обчислювались відповідно до таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Результати вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики
здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп
у процесі педагогічної практики за рівнями
після проведення формувального етапу експерименту (%)**

Рівні	Групи	E_1 (27 осіб)	E_2 (23 особи)	$E_{3,4}$ (38 осіб)	К (20 осіб)
Мотиваційний критерій					
	високий	40,7	47,8	44,7	55
	середній	44,5	30,5	36,8	25
	низький	14,8	21,7	18,5	20
Знанневий критерій					
	високий	44,4	43,5	39,5	30
	середній	37,1	34,8	39,5	35
	низький	18,5	21,7	21	35
Емоційно-ціннісний критерій					
	високий	48,1	43,5	52,6	20
	середній	37,1	43,5	26,3	35
	низький	14,8	13	21,1	45
Рефлексивний критерій					
	високий	55,6	43,5	44,7	25
	середній	37	39,1	34,2	50
	низький	7,4	17,4	21,1	25

Отже, на підставі отриманих даних підтверджується вірогідність H_1 гіпотези про те, що характеристики контрольної та експериментальних груп після проведення експерименту відрізняються між собою та спричинені впливом експериментального фактора.

Результати, отримані після реалізації організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, стали показником суттєвих змін емпіричних даних для експериментальних груп під час формування зазначених критеріїв (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Узагальнені дані особистісних змін здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп після проведення формувального етапу експерименту (%)

Методика	Досліджувані критерії	Рівні	Контрольний етап дослідження							
			Експериментальні групи						Контрольна група	
			E ₁		E ₂		E _{3,4}		К	
			к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%	к-ть осіб	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Діагностика мотиваційних орієнтацій в міжособистісних комунікаціях (І. Ладанов, В. Уразасва)	Мотиваційний	Високий	11	40,7	11	47,8	17	44,7	11	55
		Середній	12	44,5	7	30,5	14	36,8	5	25
		Низький	4	14,8	5	21,7	7	18,5	4	20
Анкета «Що таке толерантність?», методикою діагностики професійної педагогічної толерантності (за Ю. Макаровим)	Знанневий	Високий	12	44,4	10	43,5	15	39,5	6	30
		Середній	10	37,1	8	34,8	15	39,5	7	35
		Низький	5	18,5	5	21,7	8	21	7	35
Методика діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим)	Емоційно-ціннісний	Високий	13	48,1	10	43,5	20	52,6	4	20
		Середній	10	37,1	10	43,5	10	26,3	7	35
		Низький	4	14,8	3	13	8	21,1	9	45

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Методика діагностики комунікативної установки В. Бойка	Рефлексивний	Високий	15	55,6	10	43,5	17	44,7	5	25
		Середній	10	37	9	39,1	13	34,2	10	50
		Низький	2	7,4	4	17,4	8	21,1	5	25

Досягнутий результат $\chi^2_{\text{експер}}$, що дорівнює $0,09 < 5,99$ для E_1 і К; $7,9 < 5,99$ для E_2 і К; $11,6 < 5,99$ для E_3 і К, знову підтверджується гіпотезою H_1 : емпіричні розподіли рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики після проведення формувального етапу експериментального дослідження відрізняються між собою та спричинені впливом експериментального фактора.

Отже, вірогідність відмінностей характеристик експериментальних груп після проведення експерименту з формування рефлексивного критерію комунікативної толерантності складають 95%. Динаміка наочно відтворена в діаграмах (рис. 2.6., 2.7., 2.8).

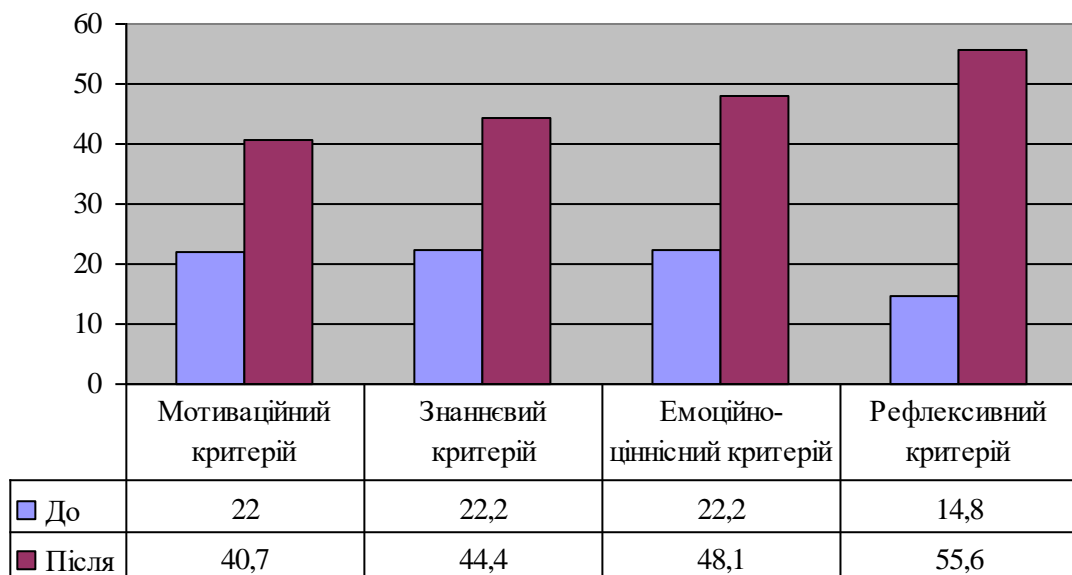

Рис. 2.6. Динаміка високого рівня вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики здобувачів освіти першої експериментальної групи (E_1)

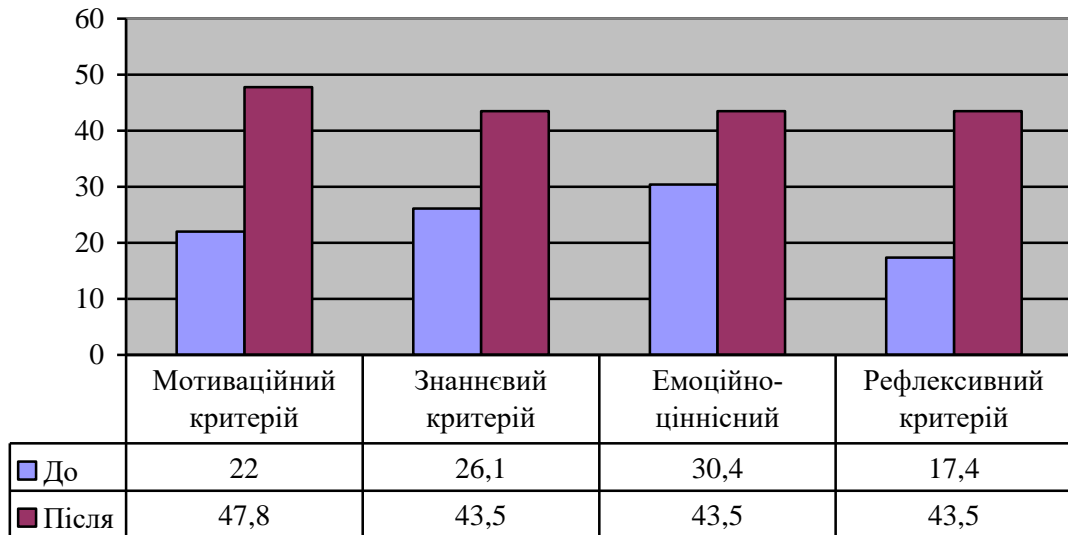

Рис. 2.7. Динаміка високого рівня вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики здобувачів освіти другої експериментальної групи (E₂)

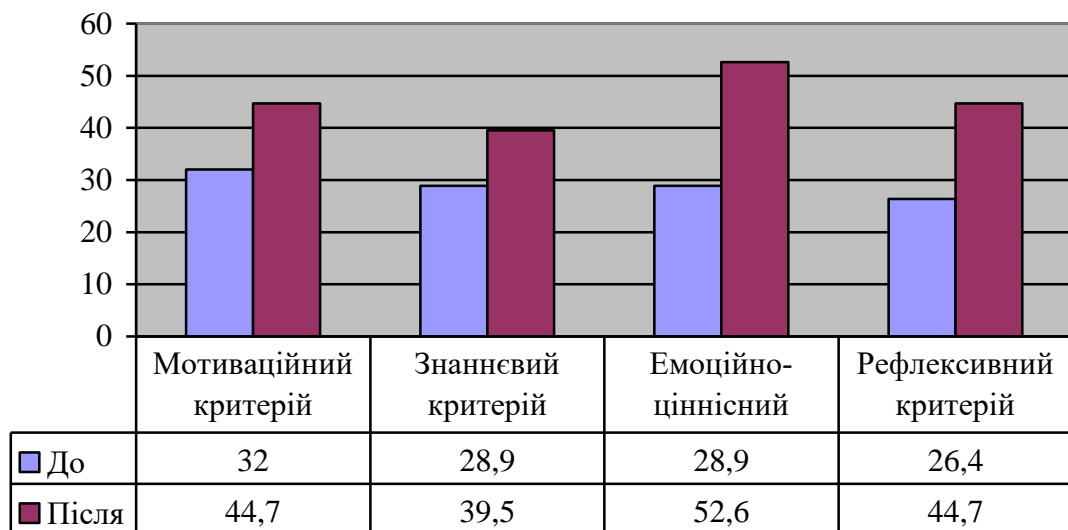

Рис. 2.8. Динаміка високого рівня вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики здобувачів освіти третьої експериментальної групи (E_{3,4})

Динаміку високого рівня вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики здобувачів освіти контрольної групи представлено на рис. 2.9.

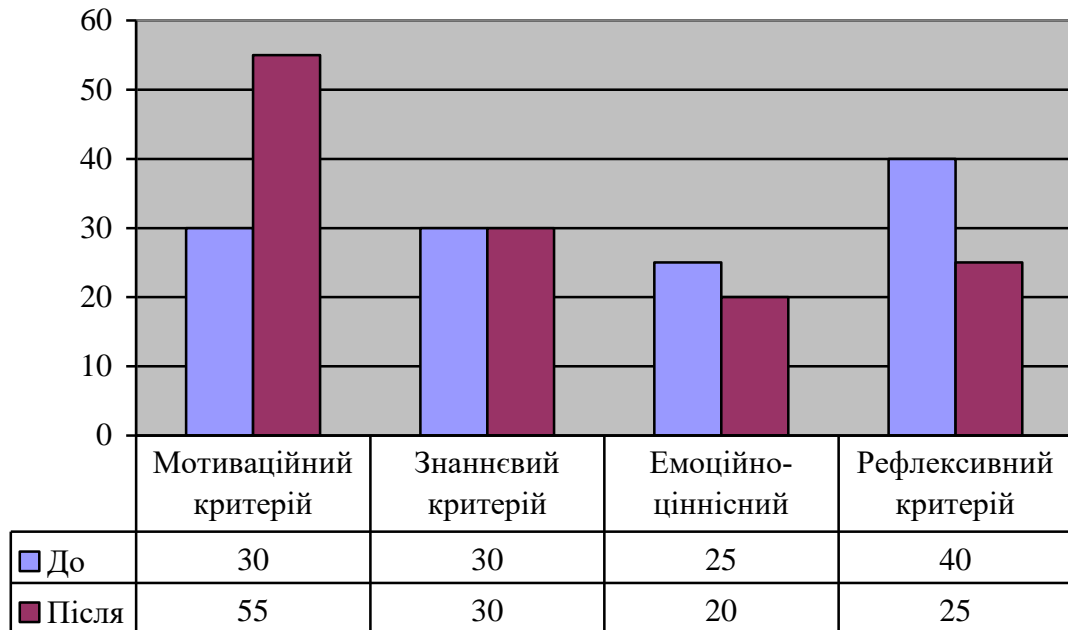

Рис. 2.9. Динаміка високого рівня вихованості комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики здобувачів освіти контрольної групи (К)

На підставі порівняння $\chi^2_{\text{емп}}$ з $\chi^2_{\text{кр}}$ дійшли таких висновків: оскільки початкові показники стану вихованості досліджуваної комунікативної толерантності до проведення експерименту в контрольній та експериментальних масивах співпадають, а кінцеві (після закінчення експерименту) відрізняються, можемо стверджувати, що зміни були спричинені саме запровадженням теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики відповідно до умов її реалізації.

Можемо констатувати, що згідно з отриманими даними:

- показники після контрольного етапу дослідження відрізняються між собою;
- в експериментальних групах значно збільшилась кількість здобувачів освіти із високим та середнім рівнем досліджуваної проблеми та суттєво зменшилась із низьким;
- у контрольній групі позитивна динаміка була менш вираженою у порівнянні з показниками експериментальних груп.

Отримавши результати діагностики вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики до і після проведення формувального етапу експериментального дослідження в експериментальних і контрольній групах й проаналізувавши їх, ми побудували діаграму за даними, що є показником співвідношення рівнів вихованості комунікативної толерантності у здобувачів освіти цих груп.

Результати обчислень $T_{\text{експерт}}$ такі:

- E_1 і K – 14,9;
- E_2 і K – 29,5;
- E_3 і K – 10,7.

На основі порівняння $T_{\text{експерт}}$ з $X_{\text{і-а}}$ дійшли висновку про прийняття альтернативної гіпотези H_1 , за якої емпіричні розподіли рівнів вихованості після проведення формувального експерименту відрізняються між собою та спричинені впливом експериментального фактору. Співвідношення результатів вихованості комунікативної толерантності здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп після проведення формувального етапу експерименту відтворено в діаграмі (рис. 2.10).

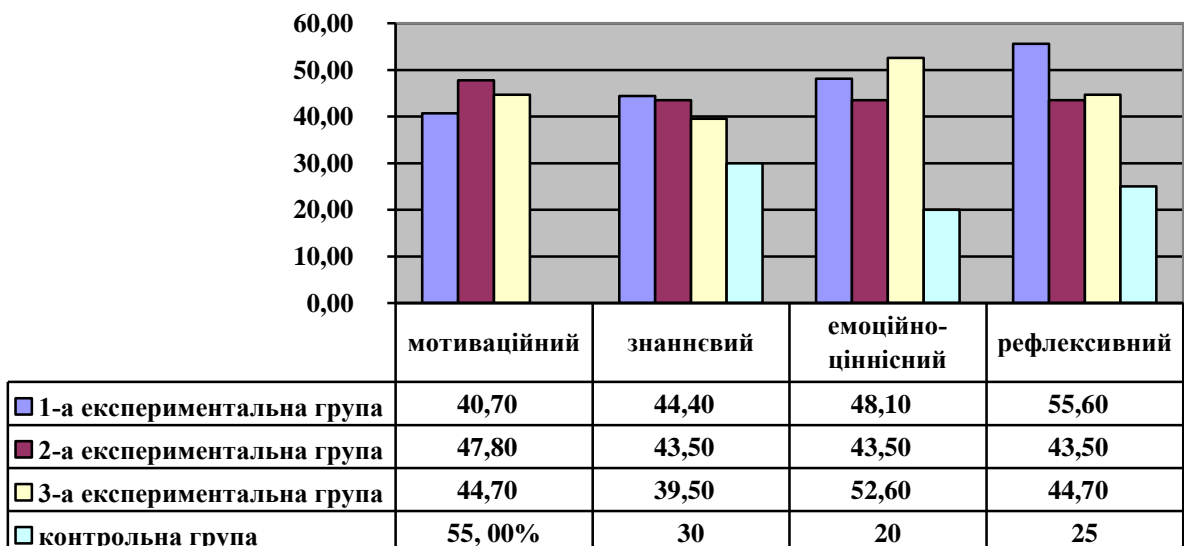

Рис. 2.10. Співвідношення результатів вихованості комунікативної толерантності здобувачів освіти експериментальних і контрольної груп після проведення формувального етапу експерименту

На підставі результатів обчислень можемо прийняти рішення про те, що різниця в експериментальних даних у контрольній та експериментальних групах зумовлена експериментальним фактором, отже, свідчимо про ефективність розробленої організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики та педагогічних умов її реалізації. Варто зазначити, що вищі результати зафіксовані у першій експериментальній групі (E_1), бо формувальний етап експериментального дослідження зі здобувачами освіти проводився безпосередньо авторкою, а в інших експериментальних групах – за авторською методикою.

Експериментально доведено, що розроблена організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики сприяє підвищенню відповідного рівня. За результатами експериментального дослідження дійшли висновку про доцільність упровадження організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю концептуальних положень, логіко-системним аналізом джерельної бази; кількісним та якісним аналізом одержаних даних щодо ефективності розробленої організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики, відтворюваністю результатів й репрезентативністю експериментальних даних, отриманих за методами математичної статистики.

Висновки до другого розділу

1. *Досліджено* науково-педагогічну літературу, у якій застосовувалося моделювання у процесі фахової підготовки майбутніх педагогів. Теоретичний аналіз надав змогу конкретизувати сутність понять «модель», «система», «організаційно-методична модель системи». На основі зазначеного вище

аналізу науково-педагогічних джерел щодо уточнення необхідних дефініцій дослідження нами було *розроблено* організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО. Упровадження цієї моделі системи виховання досліджуваного конструкту передбачало врахування кожного її складника: змісту, завдань, принципів, методів, функцій, підходів, педагогічних умов, компонентів, критеріїв, рівнів та етапів.

У процесі вивчення освітніх компонентів фахового та вільного вибору, позааудиторної та науково-дослідної роботи, педагогічної практики та під час використання потенціалу виховної діяльності *реалізовано* організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики.

2. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав дотримання певної послідовності, яка умовно відбивалася у мотиваційному, когнітивному, емоційному й діяльнісному компонентах виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики та здійснювалася у трьох напрямках.

Організаційно-методичною моделлю системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики було передбачено такі етапи: 1) поглиблення знань здобувачів освіти з виховання комунікативної толерантності на заняттях із освітніх компонентів «Дошкільна педагогіка», «Дошкільна лінгводидактика», «Інклюзивна дошкільна освіта», спецкурсу «Професійно-мовленнєва компетентність фахівця дошкільної освіти» із запровадженням ігрових, активних, інтерактивних методів на лекційних, семінарських, практичних заняттях і в самостійній роботі з певних освітніх компонентів; 2) проведення у позанавчальний час комунікативних тренінгів для здобувачів освіти експериментальних груп; 3) перегляд та оновлення програм педагогічної практики 4) доповнення завдань педагогічної практики для здобувачів освіти експериментальних груп завданнями комунікативного характеру; 5) укладання кейсбуку з банку тренінгових програм щодо реалізації організаційно-методичної моделі виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики експериментальних груп.

3. Здійснено повторне вимірювання тих показників, що й під час вхідної експрес-діагностики, порівняльний аналіз виявлених змін та інтерпретація результатів дослідження з метою оцінювання ефективності організаційно-методичної моделі системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики на контрольному етапі експериментальної роботи.

На основі порівняння $T_{\text{експерт}}$ з X_{i-A} обґрунтовано прийняття альтернативної гіпотези H_1 , за якої емпіричні розподіли рівнів вихованості комунікативної толерантності після проведення формувального експерименту відрізняються між собою та спричинені впливом експериментального фактора.

Валідність даних експериментальних груп було доведено методом рангової кореляції. Найбільше покращання результатів відбулося у першій експериментальній групі (E_1) у результаті того, що формувальний етап експериментального дослідження зі здобувачами освіти цієї групи проводився безпосередньо авторкою, а в інших експериментальних групах – за авторською методикою.

Експериментально доведено, що розроблена організаційно-методична модель системи вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики сприяє підвищенню рівнів вихованості у них комунікативної толерантності.

Основні положення розділу викладено в публікаціях автора: [18; 19; 20; 21; 22; 23].

Список використаних джерел до другого розділу

1. Андреев В. И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития. Казань : Центр инновационных технологий, 2000. 568 с.
2. Банк інноваційних педагогічних технологій / автор-упорядник Л. В. Галіцина. Київ : Шкільний світ, 2012. 104 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
3. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць*. Київ, 2002. Випуск 3. С. 143–156.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. У двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003 278 с.
5. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Информационно-издательский дом «ФилинЪ», 1996. 472 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
8. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: Курс лекцій (електронний підручник). Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2007. 324 с.
9. Гордієнко Ю. А. Формування педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2017. 21 с.
10. Драч І. І. Організаційно-педагогічні умови та засоби компетентісно орієнтованого управління професійною підготовкою майбутніх фахівців. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 34 (87). С. 161–168;

11. Дубасенюк О. А. Спецкурс з андрагогіки як засіб професійного й особистісного становлення майбутніх магістрів. *Андрагогічний вісник*. 2014. Вип. 5. С. 96–106.

12. Дубинина В. Ранняя педагогическая практика: только плюсы. *Народное образование*. 2001. №8. С. 193–197.

13. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем. Посібник. Полтава, 2010. 129 с.

14. Енциклопедичний словник з державного управління / Уклад.: Ю. П. Сурмін та інші; Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

15. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008.

16. Євтух М. Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб. наук. праць. Рівне : *Волинські обереги*, 2002. Вип. 3. С. 170–175.

17. Єльнікова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні : монографія. Київ : ДАККО, 1999. 303 с.

18. Єфименко Л. М. Зміст і структура виховання комунікативної толерантності у майбутніх вихователів. *Духовність особистості* : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць Вип. 4 (73). Северодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 17–24.

19. Єфименко Л. М. Кейсбук з банку тренінгових програм : практичний посіб. Харків : ННЦ ХГПА, 2019. 56 с.

20. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як засіб виховання комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. № 6 (70) червень 2019 р. Видавничий дім «Гельветика».

21. Єфименко Л. М. Педагогічна практика як провідний компонент у вихованні комунікативної толерантності майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук*

у XXI столітті: зб. наук. роб. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16-17 березня 2018 р.). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. С. 71–74.

22. Єфименко Л. М. Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти : спец. курс / Л. М. Єфименко. Харків : ННЦ ХГПА, 2019. 50 с.

23. Єфименко Л. М. Структурні компоненти та рівні вихованості комунікативної толерантності майбутніх педагогів дошкільного профілю. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук»* : міжвуз. збірн. наук. праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка». Вип. № 32 (серпень, 2020 р.). Дрогобич, 2020. С. 165–170.

24. Зданевич Л. В. Модель професійної підготовки майбутніх вихователів ДНЗ до роботи з дезадаптованими дошкільниками. Теорія і практика професійної майстерності в умовах цілежиттєвого навчання: монографія. Житомир : Вид-во Рута, 2016. С. 136–154.

25. Зінченко А. Модель формування комунікативної толерантності здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей університетів у процесі гуманітарної підготовки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. № 3, 2011.

26. Качалова Л. П., Качалов Д. В., Качалов А. В. Личностно-ориентированный подход в образовании: педагогика личности. Пособие к спецк. Шадринск : Изд-во «Шадринский дом печати», 2007. 82 с.

27. Кідіна Л. М. Педагогічна модель формування професійної компетентності майбутніх вихователів ДНЗ у процесі педагогічної практики. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*: зб. наук. праць. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2011. №15 (226). С. 272–279.

28. Кісіль М. В. Оцінка якості вищої освіти. *Вища освіта України*. 2005. № 4 (14). С. 82–87.

29. Клеба А. І. Формування інформаційно-комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Слов'янськ, 2018. 206 с.

30. Кравченя А. О. Управління якістю професійної підготовки майбутніх учителів інформатики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 : Старобільськ, 2017. 260 с.

31. Кривошапка І. В. Виховання толерантності майбутніх викладачів вищої школи в умовах магістратури : дис. ... канд. пед. наук. 2015, 273 с.

32. Крупський Я. В., Михалевич В. М. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій: словник. Вінниця : ВНТУ, 2010. 72 с.

33. Манько В. М. Дидактичні умови формування у здобувачів вищої освіти професійнопізнавального інтересу до спеціальних освітніх компонентів. *Соціалізація особистості*: зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. Київ : Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.

34. Машкіна Л. А. Організаційно-методичні засади проведення педагогічної практики в процесі ступеневої підготовки фахівців зі спеціальності «Дошкільне виховання» [Електронний ресурс]. Дошкільна освіта. 2004. № 3. URL: <http://www.lips.zp.ua/states/254.html>

35. Машкіна Л. А. Педагогічна практика в системі ступеневої підготовки вихователів дітей дошкільного віку : навч. програма та метод. реком. щодо її реалізації. Хмельницький : Вид-во ХГПІ, 2002. 58 с.

36. Машовець М. А. Підготовка студентів до співпраці з батьками дітей дошкільного віку. Київ : Логос, 2000. 128 с.

37. Молчанюк О. В. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі виховання в майбутніх учителів біології ціннісного ставлення до природи. 2018.

38. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Видавництво «Аконіт», 1998. Т. IV. 941 с.

39. Олійник О. В. Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти. *Наукові праці. Педагогічні науки*. 2006. Т. 50. Випуск 37. С. 39–42.

40. Організаційні аспекти педагогічної практики «Показові, пробні заняття та інші види діяльності з дітьми дошкільного віку»: навч.-метод. посібник / уклад.: А. І. Чаговець, М. І. Ярославцева, Ю. В. Сирова, Л. М. Єфименко та ін.; за заг. ред. М. В. Роганової; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно–педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків, 2020. 195 с.

41. Павлютенков Є. М. Моделювання педагогічних процесів. *Управління школою*. 2007. № 10 (166). С. 2–16.

42. Пономарьова Г. Ф. Діагностика забезпечення якості освіти у педагогічному ВНЗ: метод. посіб. / А. А. Харківська, Л. О. Петриченко, Л. В. Кондрацька, О. І. Расказова, С. І. Рябокінь, В. С. Ульянова Т. С. Нестеренко, А. Г. Чала, І. В. Белікова; за заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків, 2015. 222 с.

43. Реан А. А. Практическая психодиагностика личности: учебное пособие. СПб., 2001. 224 с.

44. Роганова М. В. Теорія і практика виховання духовної культури здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів засобами культурологічних освітніх компонентів: дис. ... д. пед. наук: 13.00.07 : Луганськ, 2011. 469 с.

45. Руденко Ю. А. Теоретико-методичні засади розвитку виразного мовлення майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. пед. наук : 13.00.02; 13.00.08 : Одеса, 2016. 611 с.

46. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. Педагогічний експеримент у наукових дослідженнях неперервної професійної освіти : навч.-метод. посіб. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. С. 460.

47. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 364 с.

48. Столяренко О. В., Столяренко О. В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця : навч.-метод. посіб. Вінниця : ТОВ «Нілан–ЛТД», 2015. 196 с.

49. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 786 с.

50. Сяо Цзяцзюнь. Організаційно-методична модель формування слухацької культури підлітків мультимедійними засобами на уроках музики. *Педагогічні науки* : зб. наукових праць. Вип. 139. 2018. С. 224–231.

51. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Одеса, 2004. 276 с.

52. Философский словарь. URL: <http://vslovare.ru/slovo/filosofskii-slovar>

53. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2010. 456 с.

54. Харківська А. А. Літня педагогічна практика в системі професійної підготовки майбутніх педагогів. *Обрії* : часоп. Івано-Франків. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників. 2016. № 1(42). С. 97–103.

55. Харківська А. А. Організація та контроль проходження практики майбутніми педагогами в закладах освіти. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського. № 2 (61), травень 2018 р. С. 294–300.

56. Харківська А. А. Системний підхід та інновації в сучасній педагогічній науці : *Міжнародний науковий вісник* : зб. наук. ст. за матеріалами XXVII Міжнар. наук.-практ. конф., 26-29 листопада 2013 року. Вип. 8 (27). Ужгород – Будапешт : ДВНЗ «УжНУ», 2014. С. 31–35.

57. Харківська А. А. Якість освіти в контексті європейського вибору. *Наукові записки* : зб. наук. пр. Ніжин. держ. ун-ту імені М. Гоголя. Ніжин, 2009. № 2. С. 5–10.

58. Харківська А. І. Дослідження результативності впровадження моделі системи розвитку комунікативної культури майбутніх вихователів

закладів дошкільної освіти в умовах магістратури. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. Харків: УПА, 2020. Вип. 66. С. 106–114.

59. Харківська А. І. Методологічні підходи до розвитку комунікативної культури майбутніх вихователів дошкільної освіти в умовах магістратури. *Наукове видання «Гірська школа українських Карпат»*. Івано-Франківськ, 2019. № 21. С. 88–91.

60. Шапаренко Х. А. Модель особистісного самовдосконалення майбутнього педагога дошкільної освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 61. С. 323–326.

61. Швець І., Кравцова Н. Організаційно-методична модель формування вокально-виконавської культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. Т.19. № 4. 2019.* С. 440–454.

62. Шість капелюхів: прийом-гра для розвитку критичного мислення.
URL: <https://naurok.com.ua/post/shist-kapelyuhiv-priyom-gra-dlya-rozvitku-kritichnogo-mislennya>

63. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения. *Вопросы психологии*. 1995. № 2. 1995.

64. Ярмаченко М. Д. Основні педагогічні категорії. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 5–11.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі подано теоретико-методологічне обґрунтування виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики. Виходячи з узагальненого наукового досвіду стосовно проблеми дослідження і результатів експериментальної роботи, розроблена та обґрунтована організаційно-методична модель системи моделі цього конструкту. Емпіричні та статистичні результати засвідчують ефективність вирішення поставлених завдань і дали підстави для формулювання наступних висновків:

1. Ґрунтовний аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу визначити понятійно-термінологічне поле дослідження, *уточнено* сутність понять «виховання», «спілкування», «комунікація», «толерантність», «комунікативна толерантність», «педагогічна практика». *Визначено* ключові поняття дослідження: *КТ МФДО* – це інтегративна якість особистості, що підпорядковується завданням, змісту та характеру їх діяльності й проявляється у встановленні ефективних комунікативних взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу, структурними компонентами якої є мотиваційний, когнітивний, емоційний та діяльнісний; *виховання КТ МФДО* – організований педагогічний процес, який спрямовано на особистісний розвиток здобувачів освіти, удосконалення їх індивідуальних особливостей, що виявляються в умінні будувати педагогічне спілкування на рівні діалогу, рівноправних взаємин, довіри та доброзичливості.

2. *Установлено*, що виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики базується на науково обґрунтованих підходах (особистісно-орієнтованому, системному, культурологічному та комунікативному). *Розроблено* критерії, показники та рівні вихованості комунікативної толерантності: мотиваційний (усвідомлення майбутніми вихователями ЗДО важливості виховання комунікативної толерантності для їх майбутньої фахової діяльності та прагнення до її удосконалення, розуміння необхідності виховання комунікативної толерантності як мотивації досягнення успіху, здатність здійснювати рефлексію

власного фахового особистісного саморозвитку та комунікативної діяльності); знаннєвий (усвідомлення значущості комунікативної толерантності як загальнолюдської гуманістичної цінності); емоційно-ціннісний (бажання спілкуватися з «іншими», прагнення допомагати встановленню толерантних стосунків між представниками різних уподобань, етносів, культур тощо, задоволеність від взаємодії з «іншими»); рефлексивний (наявність та реалізація умінь та навичок доброзичливих стосунків, тактика й оптимальні способи толерантної поведінки, які забезпечують успішність позитивної взаємодії). Відповідно до цих критеріїв, комунікативна толерантність виявляється на трьох рівнях: високому, середньому та низькому.

3. *Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено* організаційно-методичну модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики. При цьому визначено, що організаційно-методична модель системи виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики – це відкрита динамічна інтеграційна система, що складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків (теоретико-методологічний, змістовно-методичний, організаційно-комунікативний і діагностично-оцінювальний), кожен із яких залежить від обґрунтованих організаційно-педагогічних умов.

Складники організаційно-методичної моделі згруповано в чотири блоки: теоретико-методологічний – мета, завдання, методологічні підходи, функції та основні принципи; змістовно-методичний – зміст процесу виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики за мотиваційним, когнітивним, емоційним, діяльнісним компонентами, методика виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики за трьома етапами; організаційно-комунікативний – суб'єкти, об'єкти, методи, форми та засоби виховання КТ МФДО у процесі педагогічної практики; діагностично-оцінювальний – критерії та їх показники, рівні.

Організаційно-методичною моделлю системи виховання КТ МФДО було передбачено: засвоєння теоретичних знань на лекційних заняттях; поглиблення отриманих відповідно до теми дослідження теоретичних знань на практичних

і семінарських заняттях, під час виховних годин, самостійної творчої роботи здобувачів освіти та під час проходження різних видів педагогічної практики у ЗДО; практичне відпрацювання набутих умінь та навичок у процесі особистісної взаємодії на підставі толерантності, технологій ситуативного моделювання, дискусій, моральних дилем, івентів, кейс-методів, скрайбінгу, комунікативно-мовленнєвих вправ, вправ-криголамів, рефлексії, банку тренінгових програм, педагогічного коучінгу, вирішення комунікативно-мовленнєвих ситуацій на практичних, семінарських заняттях та під час позааудиторної роботи; закріплення та вдосконалення набутих знань, умінь та навичок під час проходження різних видів педагогічної практики у ЗДО.

4. Результатом експериментальної роботи стало визначення та порівняння рівнів вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики у здобувачів освіти ЕГ та КГ до та після впровадження організаційно-методичної моделі системи досліджуваного конструкту.

Валідність даних експериментальних груп було доведено методом рангової кореляції. Найбільше покращення результатів відбулося у першій експериментальній групі (E_1) у результаті того, що формувальний етап експериментального дослідження зі здобувачами освіти цієї групи проводився безпосередньо авторкою, а в інших експериментальних групах – за авторською методикою.

Експериментально доведено, що розроблена організаційно-методична модель системи вихованості КТ МФДО у процесі педагогічної практики сприяє підвищенню рівнів вихованості у них комунікативної толерантності.

Таким чином, є всі підстави вважати, що поставлені завдання виконано, а мету – досягнуто.

Водночас проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої проблеми і свідчить про необхідність її подальшої розробки за такими перспективними напрямками, як: виховання комунікативної толерантності майбутніх вихователів ЗДО в умовах інклюзивного освітнього простору; виховання КТ МФДО засобами художньо-мовленнєвої діяльності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика мотиваційних орієнтацій у міжособистісних комунікаціях (за І. Ладановим, В. Уразєвою)

Призначення. Методика спрямована на визначення основних комунікативних орієнтацій та їх гармонійності у процесі формального спілкування.

Інструкція. Шановні здобувачі освіти! Просимо Вас відповісти на запитання опитувальника. Вам необхідно обрати один із варіантів відповідей на запропоновані твердження:

- а) саме так;
- б) майже так;
- в) здається, так;
- г) може бути, так.

У процесі роботи намагайтеся спиратися на свій досвід спілкування з партнерами з ділового спілкування.

Опитувальник

1. Мій партнер реагує щодо предмету обговорення різнобічно, урахувуючи і мою точку зору.
2. Мій партнер вважає мене гідним поваги.
3. Коли обговорюються різні точки зору, ми обговорюємо з партнером суть справи. Дрібниці нас не хвилюють.
4. Я впевнений, що партнер розуміє мої наміри з приводу створення довірливих стосунків із ним.
5. Мій партнер завжди гідно оцінює мої висловлювання.
6. Мій партнер відчуває, коли під час бесіди треба слухати, а коли говорити.
7. Я впевнений, що при обговоренні конфліктної ситуації веду себе стримано.

8. Я відчуваю, що партнер може зацікавитися предметом мого повідомлення.

9. Мені подобається проводити час у бесідах із партнером.

10. Коли ми з партнером досягаємо згоди, то добре знаємо, що кожному з нас робити.

11. Якщо обставини потребують, то мій партнер готовий продовжити обговорення проблеми до її з'ясування.

12. Я намагаюся толерантно ставитись до прохань мого партнера.

13. Обидва, мій партнер і я, намагаємося догодити один одному.

14. Мій партнер, зазвичай, говорить чітко, без зайвих слів.

15. Після обговорення з партнером різних точок зору я відчуваю, що це для мене корисно.

16. Коли я засмучений, то занадто різко висловлююся.

17. Я намагаюся щиро зрозуміти намір мого партнера.

18. Я цілком можу розраховувати на щирість мого партнера.

19. Я вважаю, що теплі взаємини залежать від зусиль обох партнерів.

20. Після будь-якої сварки з партнером ми, зазвичай, намагаємося бути один до одного більш уважними.

Обробка та інтерпретація результатів

Результати визначаються за допомогою ключа.

Ключ:

- орієнтація на прийняття партнера: 2, 5, 9, 12, 14, 18, 20;
- орієнтація на адекватність сприйняття й розуміння партнера: 1, 4, 6, 8, 11, 15, 19;
- орієнтація на досягнення компромісу: 3, 7, 10, 13, 16, 17, 21.

Діапазон кожної зі шкал коливається від 7 до 28 балів.

Кількісна значимість відповідей (у балах) визначається так:

а) саме так – 4 бали;

б) майже так – 3 бали;

в) здається, так – 2 бали;

г) може бути, так – 1 бал.

Про ступінь виразності кожної зі шкал можна робити висновок на підставі таких показників:

21 б. і більше – висока;

8-20 б. – середня;

7 б. і менше – низька.

Загальний сумарний показник, яким характеризується абсолютна гармонійність комунікативних орієнтації, дорівнює 84 балам.

Рівні загальної гармонійності комунікативних орієнтації можуть бути представлені в такому вигляді:

64 б. і більше – високий рівень;

30-63 б. – середній рівень;

29 б. і менше – низький рівень.

Дякуємо за співпрацю!

Тест «Наскільки Ви толерантні?»

Інструкція. Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на запитання тесту. Вам необхідно обрати один із варіантів відповідей на запропоновані твердження:

1. Ви вважаєте, що у Вас виникла цікава ідея, але її не підтримали. Це Вас засмутить?

а) так; б) ні.

2. Друзі пропонують розпочати гру. Чому Ви віддасте перевагу?

а) щоб у ній брали участь ті, хто грає добре;

б) щоб грали й ті, хто навіть не знає правила.

3. Чи зможете Ви спокійно сприйняти погану для Вас новину?

а) так; б) ні.

4. Чи дратують Вас люди, які з'являються в громадських місцях у нетверезому вигляді?

а) якщо вони поведуться пристойно, це мене взагалі не цікавить;

б) мені завжди були неприємними люди, які не вміють себе контролювати.

5. Чи легко Ви знайдете контакт із людьми іншої професії, матеріального стану, іншими звичками?

а) ні, це мені важко було б зробити;

б) так, бо я не звертаю на це увагу.

6. Над Вами пожартували. Як Ви на це відреагуєте?

а) мені не подобаються ані жарти, ані жартівники;

б) хоча цей жарт може бути неприємним, відповім тим самим.

7. Чи згодні Ви з тим, що багато людей «знаходяться не на своєму місці» і «роблять не свою справу»?

а) так; б) ні.

8. У компанії Ви з товаришем (подругою), який стає об'єктом загальної уваги, відвертаючи її від Вас. Як Ви на це відреагуєте?

а) мені неприємно, що мене позбавляють уваги;

б) я лише зрадію за нього (неї).

9. У гостях Ви зустрічаєте людину похилого віку, яка критикує сучасне покоління і розхвалює старі часи. Ваша реакція:

а) підете раніше, зіславшись на якийсь привід;

б) почнете сперечатися.

Підрахуйте бали.

2 бали дається за відповіді: 1б, 2б, 3б, 4б, 5б, 6б, 7б, 8б, 9б.

За інші варіанти відповідей бали не нараховуються.

Від 0 до 4 балів.

Ви безкомпромісний та упертий. Де б Ви не перебували, створюється таке враження, що Ви намагаєтесь усім нав'язати свої думки. Ви можете виявити агресію, навіть підвищити голос, аби досягти своєї мети, тому з Вами важко підтримувати стосунки тим, хто дотримується іншої точки зору, хто не погоджується з тим, що Ви робите.

Від 6 до 12 балів.

Ви спроможні відстоювати свою точку зору і вести діалог, змінювати свою думку, якщо це необхідно. Хоча іноді можете бути і занадто різким, нечемним до свого співрозмовника. У такі моменти Ви справді можете виграти суперечку з людиною більш слабого характеру. Але чи варто одержувати перемогу таким чином, якщо цього можна досягти, не принижуючи чиєїсь гідності?

Від 14 до 18 балів.

Твердість Ваших переконань поєднується з Вашою толерантністю. Ви можете прийняти будь-яку ідею, з розумінням поставитися до неочікуваного вчинку, навіть якщо Ви його не схвалюєте. Ви досить критично ставитесь до своєї думки і здатні з повагою і тактом відмовитись від поглядів, які, як виявляється, були помилковими.

Дякуємо за Ваші відповіді!

Методика діагностики рівня емпатії (за І. Юсуповим)

Призначення. Опитувальник містить 6 діагностичних шкал емпатії, що виражають ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомих людей. В опитувальнику 36 тверджень, стосовно кожного респондент повинен оцінити, якою мірою він із цим твердженням погоджується або не погоджується, обираючи такі варіанти відповідей: «не знаю», «ніколи» або «ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди» або «так».

Кожному варіанту відповіді відповідає числове значення: 0, 1, 2, 3, 4, 5.

Інструкція. Шановні здобувачі освіти! Пропонуємо оцінити кілька тверджень. Ваші відповіді не будуть оцінюватися як хороші чи погані, тому просимо бути відвертими. Над твердженнями не слід довго роздумувати. Вірогідні відповіді ті, які першими прийшли на думку. Прочитавши в опитувальнику твердження, відповідним номером позначте у аркуші Вашу думку під однією з шести градацій: «не знаю», «ніколи» або «ні», «іноді», «часто», «майже завжди», «завжди» або «так». Жодного з тверджень пропускати не можна. Заздалегідь дякуємо Вам за допомогу!

Якщо в процесі роботи в респондента виникнуть запитання, то експериментатор повинен дати роз'яснення так, щоб не зорієнтувати респондента на ту чи іншу відповідь. Обробку результатів слід починати з визначення вірогідності даних. Для цього необхідно підрахувати, скільки відповідей певного типу дано на зазначені номери твердження опитувальника:

- «не знаю»: 2, 4, 16, 18, 33;

- «завжди або так»: 2, 7, 11, 13, 16, 18, 23.

Окрім того, слід визначити, скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримано на обидва твердження в таких парах: 7 і 17, 10 і 18, 17 і 31, 22 і 35, 34 і 36; скільки разів відповідь типу «завжди» або «так» отримано для одного з тверджень, а відповідь типу «ніколи» або «ні» для іншого в таких парах: 3 і 36, 1 і 3, 17 і 28.

Після цього підсумовуються результати. Якщо загальна сума 5 балів або більше, то результат дослідження невірогідний; при сумі, що дорівнює 4, результат сумнівний; якщо ж сума не більше 3, результат дослідження може бути визнаний вірогідним.

За невірогідних і сумнівних результатів доцільно, якщо це можливо, з'ясувати причини ставлення респондента до дослідження. Слід мати на увазі, що, крім небажання бути респондентом або прагнення навмисно давати суперечливі, нещирі відповіді, невірогідні результати можуть бути зумовлені, наприклад, порушенням деяких психічних функцій, їх розвитку, а також соціальною інфантильністю.

За вірогідних результатів дослідження подальша обробка даних спрямована на отримання кількісних показників емпатії та її рівнів.

За єдиною метричною уніполярною шкалою інтервалів можливо, послуговуючись ключем-дешифратором, одержати характеристику емпатії на підставі даних, які наводяться в усіх діагностичних шкалах і дають характеристику окремих складових емпатії.

Ключ:

Шкала	Номер твердження	
Номер	Виявлення емпатії:	
I	до батьків	10, 13, 16
II	до тварин	19, 22, 26
III	до похилих людей	2, 5, 8
IV	до дітей	25, 29, 32
V	до персонажів художніх творів	9, 12, 15

За таблицею на підставі отриманих оцінок діагностується рівень емпатії щодо кожної зі складових і в цілому.

Рівні емпатії

Рівень по шкалах	Кількість балів у цілому	
Дуже високий	-	82-90
Високий	13-14	63-81
Середній	5-12	37-62
Низький	2-4	12-36
Дуже низький	0-1	5-11

Зіставте результат зі шкалою розвиненості емпатійних тенденцій.

Рівневі характеристики емпатії

Від 82 до 90 балів – це дуже високий рівень емпатійності.

У Вас болісно розвинене співпереживання. У спілкуванні Ви, як барометр, тонко реагуєте на настрій співрозмовника. Вам тяжко від того, що оточення використовує Вас як «громовідвід», обрушуючи на Вас свій емоційний стан. Ви погано почуваєтеся в присутності «важких» людей. Дорослі та діти охоче довіряють Вам свої таємниці й ідуть до Вас за порадою. Нерідко відчуваєте комплекс провини, побоюючись потурбувати людину; не тільки словом, а навіть поглядом. Занепокоєння за рідних і близьких не покидає Вас. Водночас Ви самі дуже вразливі. Можете страждати, якщо бачите покалічену тварину, або у Вас на серці «коти шкребуть» від випадкового холодного привітання Вашого начальника. Ваша вразливість часом довго не дає заснути. Якщо Ви засмучені, потребуєте емоційної підтримки сторонніх. При такому ставленні до життя Ви близькі до невротичних зривів.

Від 63 до 81 бала – висока емпатійність. Ви чутливі до потреб і проблем оточення, великодушні, схильні багато чого їм прощати. Із непідробним інтересом ставитеся до людей. Вам подобається «читати» їх і «заглядати» в їхнє майбутнє. Ви емоційно чуйні, товариські, оперативно налагоджуєте контакти й віднаходите спільну мову. Мабуть, і діти тягнуться до Вас. Оточення цінує Вас за душевність. Ви намагаєтеся не допускати конфліктів і віднаходите компромісні рішення. Добре переносите критику на свою адресу. В оцінюванні подій більше довіряєте своїм почуттям та інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Віддаєте перевагу роботі з людьми, над працею насамоті. Постійно потребуєте соціального схвалення своїх дій. Незважаючи на всі якості, ви не завжди охайні в точній і кропіткій роботі.

Від 37 до 62 балів – нормальний рівень емпатійності, притаманний переважній більшості людей. Оточення не може назвати Вас «товстошкірим», але водночас Ви не належите до особливо чутливих людей.

У міжособистісних взаєминах більш схильні аналізувати інших за їхніми вчинками, ніж довіряти своїм власним враженням. У спілкуванні Ви уважні,

намагаєтеся зрозуміти більше, ніж сказано словами, але при зайвому нагадуванні про почуття співрозмовника у Вас уривається терпіння. Віддаєте перевагу тому, щоб делікатно висловлювати свою точку зору, хоча завжди впевнені, що вона буде прийнята. При читанні художніх творів і перегляді фільмів частіше стежите за дією, ніж за переживаннями героїв. Вам складно спрогнозувати розвиток стосунків між людьми, тому їхні вчинки часом здаються вам несподіваними.

Від 12 до 36 балів – низький рівень емпатійності. Виникають труднощі в налагодженні контактів із людьми, Вам незатишно в галасливій компанії. Емоції в учинках оточення часом здаються Вам незрозумілими й позбавленими сенсу. Віддаєте перевагу самотійному заняттю конкретною справою, а не роботі з людьми. Ви – прихильник точних формулювань і раціональних рішень. Імовірно, у Вас мало друзів, а тих, хто є, Ви цінуєте більше за ділові якості й інтелект, ніж за чуйність. Люди віддячують Вам тим же: бувають моменти, коли Ви відчуваєте свою відчуженість; оточення не надто шанує Вас своєю увагою. Але цього можна позбавитися, якщо Ви розкриєте свій «панцир» і станете пильніше придивлятися до поведінки своїх близьких і сприймати їхні потреби, як власні.

Від 11 балів і менше – дуже низький рівень. Емпатійні тенденції особистості не розвинені. Відчуваєте труднощі, якщо необхідно першим розпочати розмову, тримаєтеся осторонь серед оточуючих. Особливо складними здаються Вам контакти з дітьми та особами, які набагато старші за Вас. У міжособистісних взаєминах нерідко опиняєтеся в незручному становищі. Любите гострі відчуття, спортивні змагання, віддаєте перевагу мистецтву. У діяльності занадто центровані на собі. Ви можете бути досить продуктивними в індивідуальній роботі, у взаємодії ж з іншими не завжди відіграєте помітну роль. Іронічно ставитеся до сентиментальності. Болісно переносите критику на свою адресу, хоча можете на неї бурхливо не реагувати. Вам необхідна гімнастика почуттів.

Дякуємо за відповіді!

Методика діагностики комунікативної установки (В. Бойко)

Призначення. Методика призначена для визначення мобільності, адаптованості в різних ситуаціях спілкування.

Інструкція. Шановний респонденте! Просимо Вас відповісти на запитання анкети. Будь ласка, поставтесь до діагностики відповідально. Нижче процитовані висловлювання, що стосуються різних ситуацій у спілкуванні. Усі висловлювання різні, за змістом не збігаються, тому уважно вчитайтесь в кожне з них, перш ніж відповідати. Якщо вислів «правильно» або «скоріше правильно» стосовно Вас, поставте букву «В» поряд із відповідним номером висловлювання. Важливо, щоб ви відповідали щиро та правдиво.

Опитувальник

1. Я вважаю, що імітувати поведінку інших людей складно.
2. У моїй поведінці найчастіше відображається все те, що я думаю і в чому я переконаний насправді.
3. На вечірках у різних компаніях я не намагаюся робити або говорити те, що приємно іншим.
4. Я можу захищати тільки ті ідеї, у які сам(-а) вірю.
5. Я можу виголошувати промови експромтом навіть на ті теми, про які не маю майже ніякої інформації.
6. Я вважаю, що вмію репрезентувати себе так, щоб справити враження на людей або розважити їх.
7. Якщо я не впевнений(-а), як слід поводитися в певній ситуації, орієнтуюсь на поведінку інших людей.
8. Можливо, із мене вийшов би непоганий актор.
9. Я рідко потребую поради друзів при виборі книг, музики або фільмів.
10. Часом здається, що я переживаю більш глибокі емоції, ніж це є насправді.

11. Я сміюся над комедією більше, коли дивлюся її разом з іншими, ніж коли дивлюся її сам.
12. У групі людей я рідко буваю центром уваги.
13. У різних ситуаціях із різними людьми я поводжуся абсолютно по-різному.
14. Мені не дуже легко досягти того, щоб інші прониклися до мене симпатією.
15. Навіть якщо я не в дусі, часто вдаю, що приємно проводжу час.
16. Я не завжди такий(-а) насправді, яким(-ою) мене сприймають.
17. Я не буду спеціально висловлювати думки або змінювати поведінку, коли мені хочеться комусь сподобатися або дістати його прихильності.
18. Я – людина, спроможна розважити.
19. Щоб сподобатися, налагодити стосунки з людьми, я намагаюся, перш за все, робити саме те, чого від мене очікують.
20. Я ніколи не був(-ла) особливо успішним, якщо грав(-ла) з іншими в ігри, для яких необхідна кмітливість або імпровізовані дії.
21. Я відчуваю труднощі, коли намагаюся змінювати свою поведінку так, щоб вона відповідала ситуаціям і поглядам різних людей.
22. Під час вечірок я даю іншим можливість жартувати й розповідати історії.
23. У компаніях я відчуваю себе трохи ніяково і не репрезентую себе досить добре.
24. Якщо цього вимагатиме справа, я можу будь-кому, сказати неправду і при цьому зберігати незашорений погляд.
25. Я можу зробити так, щоб оточення було зі мною доброзичливим, навіть якщо ці люди мені не подобаються.

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховуються всі відповіді, що співпадають зі словами «правильно» і «неправильно».

Ключ:

Правильно	5, 6, 7,8,10,11,13,15,16,18,19,24,25
Неправильно	1, 2, 3, 4, 9, 12, 14, 17, 20, 21, 22, 23

Усі бали додаються.

Менше 8 балів – стабільна модель спілкування, деяка ригідність.

Від 8 до 17 балів – виникає потреба бути у спілкуванні з самим собою, відповідно до ситуації спрямовуватися на партнера, бути схильним до партнерства у спілкуванні.

Від 17 до 25 балів – властива мобільність у спілкуванні, уміння підлаштовуватися під поведінку партнера, готовність до діалогу, спроможність змінювати стиль спілкування відповідно до ситуації.

Дякуємо за щирі відповіді!

Міністерство освіти і науки в Україні
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Факультет дошкільної і спеціальної освіти та історії

Кафедра теорії та методики дошкільної освіти

СПЕЦКУРС

«ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦЯ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ»

Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Освітній рівень бакалавр
Освітня програма 012 Дошкільна освіта
Спеціальність 012 Дошкільна освіта
Мова навчання українська
Група 311 д (денна форма)

Вид освітніх компонентів вибірковий

Харків – 2019-2020 н.р.

Спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» розроблено для здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Розробник:

Єфименко Л. М., викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Викладач:

Єфименко Л. М., викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Спецкурс розглянуто та затверджено на засіданні кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Протокол від «28» серпня 2019 р. № 1

Завідувач кафедри _____ М. В. Роганова

1. Мета та завдання спецкурсу

Спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» передбачає цілеспрямоване послідовне виховання толерантної освіченості, толерантної рефлексії та толерантної поведінки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, а також добір форм, методів та засобів виховання у них комунікативної толерантності.

Мета спецкурсу – ознайомити студентів з базовими положеннями теорії спілкування, комунікативної толерантності як необхідної її складової та на підставі цього сформувати у них навички ефективної взаємодії під час навчання у ЗДО та у процесі проходження педагогічної практики.

Основні завдання вивчення:

- ознайомлення студентів з базовими категоріями спілкування та конфліктології;
- відпрацювання навичок ефективної взаємодії;
- розвиток мовленнєвої компетентності студентів, вироблення вміння спілкуватися, вести гармонійний діалог і досягати успіху в процесі комунікації;
- формування умінь та навичок командної взаємодії та формування взаємної довіри;
- підвищення рівня рефлексивності, створення мотивації для подальшого саморозвитку;
- організація систематичної мовленнєвої діяльності, спрямованої на формування комунікативних умінь в будь-якому вигляді спілкування через систему спеціальних завдань, комунікативно-мовленнєвих вправ, навчально-рольових та ділових ігор, що сприяють вихованню комунікативної толерантності.

Після опанування курсу здобувачі освіти мають володіти **знаннями** щодо:

- поняття, мети, функцій спілкування у процесі життєдіяльності людини;

- суті та завдань вербальних та невербальних засобів спілкування;
- понять толерантності та інтолерантності;
- суті, основних причин конфліктів, а також стратегій їх розв'язання;
- ефективних прийомів налагодження комунікації у ЗВО та під час проходження педагогічної практики.

Під час практичних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи у студентів формуються **уміння та навички**:

- активного слухання;
- адекватного висловлювання своїх почуттів та розуміння почуттів інших людей;
- безконфліктного спілкування, а також конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях;
- вербального та невербального спілкування;
- співпраці у команді;
- самоаналізу та рефлексії.

Вивчення спецкурсу спрямоване на формування таких **фахових компетентностей**:

- спроможність ефективно планувати та організовувати власну педагогічну діяльність;
- володіти формами, методами та засобами педагогічної діяльності у ЗДО;
- використовувати інноваційні технології навчання, інтерактивні методи навчання;
- здатність до постійного самовдосконалення задля підвищення власного рівня професійно-мовленнєвої компетентності, комунікативної толерантності;
- спроможність організовувати сприятливе комунікативне середовище для взаємодії у системі «практикант – дитина», «практикант – дитячий колектив», «практикант – практикант», «практикант – батьки дітей», «практикант – педагогічний колектив закладу дошкільної освіти»;

– здатність до рефлексії.

2. Опис спецкурсу

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика спецкурсу
		денна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Вибірковий
	Спеціальність 012 Дошкільна освіта	
Модулів – 1	Кваліфікація: вихователь дітей раннього та дошкільного віку, організатор дошкільної освіти. Спеціалізація: асистент вихователя інклюзивної групи	Рік підготовки: 3-й
Змістових модулів – 2		Семестр 2-й
ІНДЗ –		Лекції 12 год.
Загальна кількість годин – 90		Практичні 16 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2	Освітній ступінь: бакалавр	Семінарські 2 год.
		Самостійна робота 60 год.
		Вид контролю: залік

Примітка. Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: 53%

3. Передумови проходження спецкурсу

Вивчення освітніх компонентів здійснюється на базі знань та вмінь отриманих студентами під час вивчення таких освітніх компонентів: «Вступ до спеціальності», «Дошкільна педагогіка», «Дошкільна психологія», «Основи педагогічної майстерності».

4. Методи навчання

За джерелом придбання знань: словесні, наочні, практичні; за характером пізнавальної діяльності: пояснювальний, репродуктивний, проблемний виклад, евристичний, пошуковий, дослідницький; у залежності від діяльності викладача і здобувачів освіти: бінарні; у залежності від логіки пізнання: аналітичний, синтетичний, індуктивний, дедуктивний методи.

5. Результати навчання

Після опанування курсу студенти мають володіти *знаннями* щодо:

- поняття, мети, функцій спілкування у процесі життєдіяльності людини;
- суті та завдань вербальних та невербальних засобів спілкування;
- понять толерантності та інтолерантності;
- суті, основних причин конфліктів, а також стратегій їх розв'язання;
- ефективних прийомів налагодження комунікації.

Під час практичних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи студенти набувають *умінь та навичок*:

- активного слухання;
- адекватного висловлювання своїх почуттів та розуміння почуттів інших людей;
- безконфліктного спілкування, а також конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях;
- вербального та невербального спілкування;
- співпраці у команді; самоаналізу та рефлексії.

6. Критерії оцінювання результатів навчання

Оцінка	Критерії оцінювання
«відмінно»	Здобувач освіти вільно володіє навчальним матеріалом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, виявляє

	творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.
<i>«добре»</i>	Правильно, логічно відтворює навчальний матеріал, розуміє педагогічні теорії та факти, вміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок. Знання є достатньо повними. здобувач вищої освіти вміє встановлювати найсуттєвіші зв'язки й залежності між педагогічними явищами і фактами. Відповідь повна, логічна, обґрунтована але з деякими неточностями. Здатний аналізувати навчальний матеріал, але не має достатніх знань та вмінь для формулювання висновків, допускає несуттєві неточності.
<i>«задовільно»</i>	Здобувач освіти розуміє основний навчальний матеріал, здатний з помилками й деякими неточностями дати визначення понять, сформулювати правило, закономірність. Уміє застосовувати знання при розв'язуванні завдань за зразком, уміє використовувати знання в стандартних ситуаціях. З допомогою викладача здатний аналізувати, порівнювати, узагальнювати й робити висновки.
<i>«незадовільно»</i>	Може розрізнити об'єкт вивчення певного розділу і відтворює деякі елементи. Здобувач вищої освіти володіє навчальним матеріалом поверхово й фрагментарно: відтворює менше як половину навчального матеріалу, з допомогою викладача виконує елементарні завдання.

7. Програма спецкурсу
Тематичний план спецкурсу

№ п/п	Змістові модулі, теми	Лекції	Практичні заняття	Семінарські заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1. Особливості фахового спілкування в діяльності вихователя ЗДО					
1	Тема 1. Професійно-комунікативна компетентність сучасного фахівця дошкільної освіти	2			6
2	Тема 2. Предмет, функції та види спілкування	2			8
3	Тема 3. Вербальні та невербальні засоби спілкування, їх характеристика	2	2	2	10
4	Тема 4. Уміння самопрезентації вихователя дітей дошкільного віку	2	8		10
Разом за змістовим модулем 1		8	10	2	34
Змістовий модуль 2. Комунікативна толерантність як показник професійно-комунікативної компетентності фахівця дошкільної освіти					
7	Тема 5. «Кордони» толерантності та інтолерантності у педагогічній діяльності	2	4		14
8	Тема 6. Конфлікти у педагогічній взаємодії, шляхи їх вирішення	2	2		12
Разом за змістовим модулем 2		4	6	-	26
Усього годин		12	16	2	60

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСОБЛИВОСТІ ФАХОВОГО СПІЛКУВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО

Тема 1. Професійно-комунікативна компетентність сучасного фахівця дошкільної освіти

План

1. Професійно-мовленнєва компетентність як здатність майбутніх вихователів до мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку
2. Вимоги до професійної компетентності вихователів дітей дошкільного віку

Основні поняття: комунікація, професійно-мовленнєва компетентність, мовленнєві навички, мовленнєві вміння, лінгвістична компетентність, комунікативна компетентність, лінгводидактична компетентність, лінгвістична компетентність вихователів ЗДО.

Проблема формування професійно-мовленнєвої компетентності майбутніх вихователів. Поняття «комунікація», «компетентність», «фахова компетентність», «професійно-мовленнєва компетентність майбутніх вихователів». Ключові компоненти професійної компетентності. Вимоги до професійної компетентності вихователів дітей дошкільного віку.

Рекомендована література:

1. Абдулгалимов Г. Л. Модель готовности современного учителя к профессиональной деятельности. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2009. № 5. С. 5–10.
2. Базаров Т. Ю. Компетенции будущего: Квалификация. Компетентность. (критерии качества). [Електронний ресурс] Режим доступу : www.tltsu.ru/publectures/lecture_06.html.

3. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Програма : «Змістова характеристика навчання дітей рідної мови». Одеса, 2004; Харків, 2011.

4. Богуш А. М. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку дошкільників. *Педагогічна і психологічна наука в Україні*. Том 2. Київ : «Педагогічна думка», 2007. С. 155–170.

5. Богуш А. М. Компетентнісний підхід до комунікативно-мовленнєвої професійної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. Навч. посібник. Комунікативно-мовленнєвий супровід ставлення україномовної особистості майбутніх фахівців дошкільної освіти півдня України. Одеса, 2013. С. 32–92.

6. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посібник для батьків / [І. В. Литовченко, С. Д. Максименко, С. І. Болтівець, М.-Л. А. Чепа, Н. М. Бугаїова]. Київ : ТОВ «Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.

7. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н. В. Гавриш, С. М. Курінна, І. П. Печенко. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

Тема 2. Предмет, функції та види спілкування

План

1. Поняття про спілкування
2. Функції спілкування
3. Основні види спілкування
4. Стили спілкування

Основні поняття: спілкування, вербальне (словесне) спілкування, невербальне спілкування, компоненти спілкування, функції спілкування, види спілкування, стилі спілкування.

Поняття «спілкування». Зміст, мета і засоби спілкування. Вербальне та невербальне спілкування. Компоненти спілкування. Функції спілкування. Класифікація видів спілкування. Стили спілкування.

Рекомендована література:

1. Варій М. Й. Психологія: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 288 с.
2. Загальна психологія: підручник за ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ : Либідь, 2005. 464 с.
3. Ковальчук М. С. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2007. 320 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія: навчальний посібник. Вид. друге, перероб. та допов. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 272 с.
5. Немов Р. С. Психологія: учеб. для студ. выс. пед. учеб. завед.: В 3 кн. 4-е изд. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 688 с.
6. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
7. Рогов Е. И. Психология общения. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. 335 с.
8. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування: навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.
9. Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 224 с.
10. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
11. Шадських Ю. Г. Психологія і педагогіка: навчальний посібник. Львів : «Магнолія плюс», 2005. 320 с.

Тема 3. Вербальні та невербальні засоби спілкування, їх характеристика.

План

1. Вербальні та невербальні засоби спілкування.
2. Міміка.
3. Пантоміміка.
4. Візуальний контакт.
5. Міжособистісний простір.
6. Жести.

Основні поняття: міміка, пантоміміка, посмішка, візуальний контакт, міжособистісний простір (дистанція спілкування), жест, жестикуляція.

Вербальна комунікація. Невербальна комунікація. Вербальні та невербальні засоби спілкування. Кінетичні засоби спілкування.

Рекомендована література:

1. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: Підручник. Київ : Арій, 2009.
2. Чайка Г. Л. Культура ділового спілкування менеджера. Навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 442 с.
4. <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/10407/>
5. <http://medcollege.te.ua>

Тема 4. Уміння самопрезентації вихователя дітей дошкільного віку

План

1. Педагогічна техніка вихователя, її структура та особливості.
2. Уміння створювати естетично-виразний і привабливий зовнішній вигляд.
3. Уміння невербальної взаємодії вихователя.
4. Уміння психотехніки вихователя.

Основні поняття: педагогічна техніка вихователя закладу дошкільної освіти, зовнішній вигляд, доглянутість, кінесика (оптико-кінетична система), праксеміка, контакт очима, такесика, психотехніка, аутогенне тренування, бібліотерапія, трудотерапія, музикотерапія, сміхотерапія.

Особливості умінь педагогічної техніки. Групи умінь педагогічної техніки. Структура педагогічної техніки вихователя ЗДО. Уміння самопрезентації педагога. Уміння взаємодіяти з вихованцями їх батьками, колегами. Уміння самовдосконалювати педагогічну техніку. Правила використання такесики. Складові психотехніки вихователя ЗДО. Засоби саморегуляції психічних станів людини.

Рекомендована література:

1. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность. *Педагогика*. 1999. № 3. С. 37–43.
2. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя [теоретичний та методичний аспекти]. Харків, 1998. 300с.
3. Гузій Н. В. Сутність і зміст професіоналізму особистості педагога : проблеми теорії і практики : Зб. наук. пр. Вип.9.Київ : НПУ, 2003. С. 3–12.
4. Леонтьев А. М. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1977. 304 с.
5. Зязюн И. А. Основы педагогического мастерства: учебн. пособие для пед. спец. высших. уч. зав. Москва : Просвещение, 1989. 302с.
6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. Київ , 2004. С 129–136.

Тема 5. «Кордони» толерантності та інтолерантності у педагогічній діяльності

План

1. Толерантність – ціннісна й поведінкова складова особистості.
2. Види толерантності.
3. «Кордони» толерантності та інтолерантності.

Основні поняття: безпринципність, цинізм, пасивність, толерантність підкорення, толерантність корисливості, толерантність-поблажливість, толерантність наміру, інтолерантність, стереотипи, упередження.

Основні показники толерантності. Межі інтолерантності. Диференціальні ознаки толерантності та інтолерантності. Поняття стереотипів і упереджень. Шляхи подолання стереотипів.

Рекомендована література:

1. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ : ПАРАПАН, 2005. 227 с.
2. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 40 с.
3. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания. *Развитие личности*. 2002. № 2. С. 104–116.
4. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
5. Терещенко К. В. Взаємозв'язок толерантності організаційного розвитку закладів освіти. *Організаційна психологія*. Економічна психологія. 2016. № 1(4). С. 70-77.

Тема 6. Конфлікти у педагогічній взаємодії, шляхи їх вирішення

План

1. Природа педагогічних конфліктів та їх типологія.
2. Конфліктні ситуації у педагогічній взаємодії, особливості їх виникнення та перебігу.
3. Педагогічні засоби управління конфліктними ситуаціями.
4. Конфліктогенність у педагогічній взаємодії та її профілактика.

Основні поняття: конфлікт, переговори, медіація, арбітраж, протиріччя, компроміс

Компоненти конфліктів (пізнавальний, емоційний, вольовий). Причини виникнення конфліктів. Основні стадії конфлікту. Тактики поведінки у конфліктній ситуації. Шляхи вирішення конфліктів. Правила поведінки, щоб не провокувати конфлікт.

Рекомендована література:

1. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии. Воронеж, 1984.
2. Бандурка А. М., Друзь В. А Конфликтология. Харьков, 1997.
3. Водолазский Б. Ф., Гутерман М. П. Конфликты и стрессы. Омск, 1986.
4. Ішмуратов К. І. Конфлікт і згода. Київ, 1996.
5. Лупьян Я. А. Барьеры обвинения, конфликты, стрес. Минск, 1986.

Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		д	з
1.	<p>Тема: Роль вербальних та невербальних засобів у спілкуванні.</p> <p style="text-align: center;">План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Інформаційний блок «Засоби спілкування: вербальні та невербальні». 2. Вправа «Спілкування без слів». 3. Вправа «Інтерпретація невербальних ознак поведінки». 4. Вправа «Як Ви виражаєте свої почуття?». 5. Підсумок заняття. <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. Київ [б. в.], 2002. 112 с. 2. Грецов А. Г. Тренінг общения для подростков, СПб. : Питер, 2008. 160 с. 3. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с. 	2	2
2.	<p>Тема: Розвиток навичок налагодження взаєморозуміння.</p> <p style="text-align: center;">План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вправа «Рахуємо по колу». 2. Гра «Острів». 3. Обговорення ситуацій. 4. Підсумок заняття. <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с. 2. Паркер Г. Формирование команды: сборник упражнений для тренеров. СПб. : Питер, 2002. 160 с. 3. Дерманова И. Б. Психологический практикум. Межличностные отношения: метод. рекомен. СПб. : [б. и.], 2004. 234 с. 	2	—

3	<p>Тема: Вміння слухати як важлива запорука ефективності толерантного спілкування.</p> <p>План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Анкета «Чи вмієте ви слухати». 2. Інформаційне повідомлення «Засоби активного слухання». 3. Вправа «Вислухай – поверни». 4. Вправа «Пожежник». 5. Розминка «Хто лідер? (копіювання рухів)». 6. Підсумок заняття. <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками. СПб. : Питер, 2003. 271 с. 2. Игровые семинары с подростками. Москва : Центр «Подвал», 2000. 67 с. 3. Марсанов Г. И. Социально-психологический тренинг. Москва : Когито-Центр, 2001. 251 с. 	2	–
4	<p>Тема: Особливості спілкування та вміння слухати.</p> <p>План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вправа «Зламаний телефон». 2. Вправа «Плітка». 3. Інформаційне повідомлення «Спілкування та його ефективність». 4. Вправа «Малювання за інструкцією». 5. Вправа на завершення «Один-два-хлоп». <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками. СПб. : Питер, 2008. 368 с. 2. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с. 3. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг. Москва : МТУ, 1990. 216 с. 	2	–
5	<p>Тема: Мовленнєвий етикет вихователя ЗДО.</p> <p>План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Виступи студентів з доповідями. 2. Робота над наголосом. 3. Підбір синонімів та антонімів до словосполучень. 	2	2

	<p>4. Робота з мовним матеріалом.</p> <p>5. Підсумок заняття.</p> <p><u>Рекомендована література:</u></p> <p>1. Амонашвили Ш. А. Истина школы. Киев : СПД Богданова, 2005. 72 с.</p> <p>2. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника. <i>Дивослово</i>. 1995. № 1. С. 37-45.</p> <p>3. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : Навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 256 с.</p> <p>4. Гузь О. Науково-методичні основи гуманної педагогіки. <i>Початкова школа</i>. 2010. № 7. С. 1-3.</p> <p>5. Стахів М. О. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. Київ : Знання, 2008. 245 с.</p>		
6	<p>Тема: Значення толерантності у ефективному спілкуванні.</p> <p>План</p> <p>1. Вправа «Всі знають, але ніхто не знає».</p> <p>2. Повторення правил роботи.</p> <p>3. Вправа «Гарячий стілець».</p> <p>4. Вправа «Що означає «толерантність»?»</p> <p>5. Вправа «Біп» («Чужі коліна»).</p> <p>6. Підсумок заняття.</p> <p><u>Рекомендована література:</u></p> <p>1. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. О. Безпалько, Ж. Савич. Київ [б. в.], 2002. 112 с.</p> <p>2. Грецов А.Г. Тренінг общения для подростков.</p> <p>3. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с.</p> <p>4. Кияшко Л. А. Проблема формирования толерантных взаимоотношений подростков разных национальностей и беженцев, проживающих в Украине. Киев : [б. в.], 2002. 94 с.</p>	2	—
7	<p>Тема: Комунікативна толерантність як показник компетентності педагога.</p> <p>План</p> <p>1. Теоретичний блок.</p> <p>2. Практичний блок.</p> <p>Вправа-демонстрація «Вплив слова на психологічний стан людини».</p>	2	2

	<p>Вправа «Квітка толерантності».</p> <p>Тест «Наскільки ви толерантні?».</p> <p>Притча про каву.</p> <p>Вправа «Подібності та відмінності».</p> <p>Спонукально-мотиваційна гра «Чарівна паличка».</p> <p>Вправа «Килим».</p> <p>Головні принципи толерантності у вихованні.</p> <p>Вправа «На мою думку».</p> <p>Висновок.</p> <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. 1. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. О. Безпалько, Ж. Савич. Київ [б. в.], 2002. 112 с. 2. Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков. 3. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с. 4. Кияшко Л. А. Проблема формирования толерантных взаимоотношений подростков разных национальностей и беженцев, проживающих в Украине. Киев : [б. в.], 2002. 94 с. 		
8	<p>Тема: Попередження конфліктів та основи безконфліктної взаємодії.</p> <p style="text-align: center;">План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вправа «На кого він схожий». 2. Вправа «Бурхливі овації». 3. Інформаційне повідомлення «Вербальні засоби покращення спілкування – Я-повідомлення». 4. Вправа «Я-повідомлення». 5. Вправа «Секрет – передай далі. Вчимося довіряти». 6. Вправа «Поводир – вчимося довіряти». 7. Підведення підсумків тренінгу, аналіз очікувань та їх виправдання. <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. Київ [б. в.], 2002. 112 с. 2. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ : [б. в.], 2003. 288 с. 4. Рай Л. Развитие навыков эффективного общения. СПб. : 	2	2

	Питер, 2002. 288 с. 5. Лидер будущего: новое видение, стратегии и практика : метод. пособ. по проведению тренинга / И Братусь, А. Гулевская-Черниш, Н. Доценко и др. ; под общ. ред. Г. Лактионовой. Киев : [б. и.], 2001. 122 с.		
--	--	--	--

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		д	з
1	<p>Тема: Міміка та жести у професійній діяльності вихователя ЗДО.</p> <p style="text-align: center;">План</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вступна частина. 2. Вправа «Ваші очікування». 3. Робота у групах. Вправа «Німе кіно». 4. Вправа «Лист до вихователя». 5. Аналізування відеозапису «Використання міміки й жестів педагогом». 6. Театралізовані вправи на оволодіння технікою та технологією невербального акторського мовлення. 7. Вправа «Танець п'яти рухів». 8. Вправа «Обличчя вихователя». 9. Релаксація. Підведення підсумків. <p><u>Рекомендована література:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Булатова О. С. Общность и различие актерско-режиссерской и педагогической деятельности. Искусство и образование. 2004. №1. С. 45-53. 2. Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А. М., 2008. 376 с. 3. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. Москва : Педагогика, 1987. 159 с. 4. Кан-Калик В. А., Никандров Н. Д. Педагогическое творчество. Москва : Педагогика, 1990. 140 с. 	2	–
	Усього	2	–

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кіл-ть годин
1	Укласти конспект заняття на тему «Специфіка використання мовно-стилістичних конструкцій у фаховій діяльності вихователя»	2
2	Укласти порівняльну таблицю «Функції спілкування»	1
3	Створити буклет «Особливості спілкування вихователя з різними категоріями людей»	3
4	Створити практичний відеоряд «Міміка та жести у професійній діяльності вихователя ЗДО»	4
5	Підготувати бібліомікс до теми «Уміння самопрезентації вихователя дітей дошкільного віку»	5
6	Підготувати ментальну карту за темою «Особливості спілкування та вміння слухати»	3
7	Підготувати бібліофреш за темою «Толерантність» (зокрема й дитячі твори)	4
8	Скласти візуально-комунікативний портрет толерантного вихователя сучасного ЗДО	3
9	Дібрати художні тексти, мультфільми, у яких проявляється толерантність	4
10	Розробити методичні рекомендації для вихователів ЗДО щодо толерантної поведінки у конфліктних ситуаціях в педагогічній діяльності	2
11	Доопрацювання конспектів із тем, що вивчаються	29
	Разом	60

Орієнтовні теми індивідуальних завдань

1. Сутність, мета та функції процесу спілкування.
2. Бар'єри у спілкування та їх подолання.
3. Поняття, складові та прийоми активного слухання.
4. Використання конструкції «Я-висловлювання» у попередженні конфліктів.

5. Явище, структура та типологія конфліктів.
6. Проблема встановлення довіри між людьми.
7. Навички подолання гніву та агресії як засіб підвищення ефективності спілкування.
8. Толерантність та інтолерантність у міжособистісному спілкуванні.
9. Сутність стигми та дискримінації і їх вплив на людські взаємини.
10. Роль вербальних та невербальних засобів у спілкуванні.
11. Відображення традицій та ментальності народу у процесі міжкультурної комунікації.
12. Особливості прояву толерантності у закладі освіти.
13. Толерантний вихователь сучасного ЗДО.
14. Толерантність – запорука успішного спілкування.
15. Толерантний педагог як взірець для вихованців закладу дошкільної освіти.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких **вимог**:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

7. Форми поточного та підсумкового контролю

Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, залік.

Методи письмового контролю: модульне письмове тестування; підсумкове письмове тестування, індз.

Методи самоконтролю: уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

8. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення

Опорні конспекти лекцій, інструктивні матеріали до практичних, семінарських занять, самостійної роботи та індивідуальних завдань студентів тощо.

9. Рекомендовані джерела інформації

Базова література:

1. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / За заг. ред. О. Сербенської: посібн. Львів : Світ, 1994.
2. Бабич Н. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
3. Банк інноваційних педагогічних технологій / автор-упорядник Л. В. Галіцина. Київ : Шкільний світ, 2012. 104 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
4. Безпалько О. Спілкуємось та діємо : навч.-метод. посіб. Київ, 2002. 112 с.
5. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Информационно-издательский дом «ФилинЪ», 1996. 472 с.
6. Васильев Н. Н. Тренинг профессиональных коммуникаций. СПб. : Речь, 2013. 283 с.
7. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками. СПб. : Питер, 2012. 368 с.
8. Грецов А. Г. Тренинг общения для подростков. СПб. : Питер, 2013. 160 с.
9. Джонсон Девід В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування; пер. з англ. В. Хомика. Київ, 2003. 288 с.
10. Євдокимова В. Д. Тренінги у системі виховання: техніка мовлення: навч.посіб.-практ. для студ. вищ. навч. закл. культури і мистецтв. Луганськ : Промдрук, 2011. 160 с.

11. Єфименко Л. М. Кейсбук з банку тренінгових програм : практичний посіб. Харків : ННЦ ХГПА, 2019. 56 с.
12. Кайдалова Л. Г., Пляка Л. В. Психологія спілкування: навч. посіб. Харків : НФаУ, 2011. 132 с.
13. Климова К. Я. Основы культуры і техніки мовлення: навч. посібник. 2-е вид. випр. і доп. Київ : Ліра, 2007. 240 с.
14. Ментс М. Эффективный тренинг с помощью ролевых игр. СПб. : Питер, 2012. 208 с.
15. Шість капелюхів: прийом-гра для розвитку критичного мислення. URL: <https://naurok.com.ua/post/shist-kapelyuhiv-priyom-gra-dlya-rozvitku-kritichnogo-mislennya>
16. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения. *Вопросы психологии*. 1995. № 2. 1995.

Допоміжна література:

1. Андреев М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2009. 217 с.
2. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів: Світ, 2003. 432 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні [Електронний ресурс]. : Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/doshkilna/basic1/>
4. Батаршев А. В. Диагностика профессионально важных качеств. СПб. : Питер, 2007. 192 с.
5. Безюлева Г. В., Шеламова Г. М. Толерантность: взгляд, поиск, решение. Москва : Вербум–М, 2003. 168 с.
6. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5–7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: методичні рекомендації. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2007. 104с.

7. Бех І. Д. Виховання особистості. У двох книгах. Кн.1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 278 с.
8. Беленька Г. В. Вихователь дітей дошкільного віку : становлення фахівця в умовах навчання : монографія. Київ : Світич, 2006. 304 с.
9. Бирко Н. М. Педагогічна майстерня формування толерантності сучасного громадянина : методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2013. 184 с.
10. Біда О. А., Гончарук В. А., Гончарук В. В. Толерантність – комплексна, особистісна та професійна якість майбутнього вчителя початкових класів. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. № 9. С. 79–82.
11. Білоус П. В. Основи літературознавства. Житомир, 1998. 84 с.
12. Більчук М. Українські та зарубіжні письменники: розповіді про життя і творчість. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 240 с.
13. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Информационно-издательский дом «ФилинЪ», 1996. 472 с.
14. Ворожейкіна О. М. Театральна вітальня (старша школа). Харків: Основа, 2010. 207 с.
15. Гавриш Н. В. Орієнтація на розвиток суб'єктності студента у процесі підготовки професійно компетентних фахівців з дошкільної освіти. *Педагогічні науки* : зб. наук. праць Бердян. держ. пед. ун-ту. Бердянськ, 2007. Вип. 3. С. 44–49.
16. Гайдук Г. А. Мотиваційно-сміслові чинники професійної толерантності педагога. автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. Луцьк, 2019. 20 с.
17. Галендеев В. Н. Теория и практика сценической речи: коллективная монография. СПб, 2005. 135 с.
18. Галич О., Назарець В., Васильев Є. Теорія літератури: підручник / за наук. ред. О. Галича. Київ: Либідь, 2001. 488 с.

19. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 439 с.
20. Гиппиус С. В. Тренинг развития креативности: гимнастика чувств. СПб, 2001. 346 с.
21. Гладишева А. О. Сценічна мова: дикційна та орфоепічна нормативність: навч. посібник для використання в навчально-виховному процесі вищих навч. закладів культури і мистецтв III-IV рівнів акредитації. 2-ге вид., доп. Київ, 2007. 266 с.
22. Гордійчук О. Є. Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою викладання: навч. посіб. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2012. 208 с.
23. Декларація принципів толерантності. Утв. рез. 5.61 генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 року. www.tolerance.ru
24. Докукіна О. М. Сутність, структура та особливості розвитку толерантності особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. Вип. 9. Кн. I. С. 91–96.
25. Дротенко В. І., Муляр Н. М. Основи сценічного та екранного мистецтва з методикою викладання: тексти лекцій. Дрогобич: ред. видав. відділ ДДПУ імені І.Франка, 2013. 114 с.
26. Егорова М. Н. Театральная публика: эволюция анкетного метода. Москва, 2010. 162 с.
27. Зінченко А. В. Формування комунікативної толерантності здобувачів освіти педагогічних спеціальностей університету в процесі гуманітарної підготовки : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.04 : теорія і методика професійної освіти. Черкаси, 2012. 20 с.
28. Ірхіна Ю. В. Формування професійної толерантності майбутніх викладачів вищої школи : автореф. ... дис. канд. пед. наук. Одеса, 2011. 20 с.
29. Канішевська Л. В. Аналіз феномена «толерантність» в гуманітарних науках. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник*

наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. Вип. 28(1). С. 255–265.

30. Капська А. Й. Виразне читання: практичні і лабораторні заняття. Київ: Вища шк., 1990. 175 с.

31. Климова К. Я. Виразне читання: метод. посібник до спецсемінару з виразного читання: для студ. педаг. освіт. закладів. Житомир: Поліграфічний центр ЖДПУ, 2002. 52 с.

32. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. Херсон, 1992. 16 с.

33. Костюшина Е. В. Коммуникативная толерантность как составляющая профессиональной компетентности будущих педагогов. URL: http://www.tsutmb.ru/nauka/konferencii/2016/plps_16/8/kostushina.pdf

34. Кукуруза Н. В. Майстерність ведучого: навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2010. 176 с.

35. Культура мови на щодень: словник / авт. кол.: Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. . Єрмоленко та ін. Київ: Довіра, 2002. 169 с.

36. Культура української мови: довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; за ред. В. М. Русанівського. Київ: Либідь, 1990. 304 с.

37. Курлянд З. Н. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. 2-е вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2005. 400 с.

38. Літературознавча енциклопедія: у 2-х тт. / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 1. 608 с.

39. Літературознавча енциклопедія: у 2-х тт. / автор-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : Академія, 2007. Т. 2. 624 с.

40. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ: Академія, 1997. 752 с.

41. Луценко І. О. Підготовка майбутніх вихователів до організації комунікативно-мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 123–127.

42. Ляпунова В. А. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх вихователів до формування толерантності дітей у дошкільних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 : 13.00.08. Мелітополь, 2017. 490 с.

43. Максимова О. О. Толерантне ставлення вихователя ЗДО до вихованців. *Професійна підготовка фахівців в умовах неперервного освіти: андрагогічний погляд*: матер. Міжнар. наук. конф. С. 171–179. Режим доступу до ресурсу: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukacova>

44. Моклиця М. Основи літературознавства: посібник для студентів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 192 с.

45. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.

46. Обласна програма розвитку освіти «Новий освітній простір Харківщини» на 2019–2023 роки <http://oblrada.kharkov.ua/ua/oblasna-programa-rozvitku-osviti-novij-osvitnij-prostir-kharkivshchini-na-2014-2018-roki/14493-normativni-dokumenti>

47. Олешко С. М., Олешко В. В., Олешко Л. В. Універсальний літературний словник-довідник. Донецьк: БАО, 2007. 432 с.

48. Олійник Г. Виразне читання: основи теорії: навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2011. 224 с.

49. Ораторське мистецтво: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. юрид. спец. / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. проф. Н. П. Осипової. Вид. 2-ге. Харків: Одиссей, 2006. 144 с.

50. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2000. 248 с.

51. Пономарів О. Культура слова: мовностилїстичні поради: навч. посібник. Київ : Либїдь, 2001. 240 с.

52. Сарабьян Э. Актерский тренинг по системе Станиславского:

интеллект; воображение; эмоции; метод действенного развития. Москва: АСТ, 2011. 192 с.

53. Сарабьян Э. Актерский тренинг по системе Станиславского: речь; слова; голос. Москва : АСТ, 2010. 160 с.

54. Солдатова Г. У., Шайгерова Л. А Психодиагностика толерантности личности. Москва : Смысл, 2008. 172 с.

55. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 012 «Дошкільна освіта» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / під. кер. А. М. Богуш. Київ, 2019. 20 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/22/2019-11-22-012doshkilna-B.pdf> (дата звернення: 24.12.2019).

56. Станиславский К. С. Моя жизнь в искусстве. Собрание сочинений: в 9 т. Москва : Искусство, 1988. Т. 1. 622 с.

57. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014.

Твори В. О. Сухомлинського
Красиві слова і красиве діло

Завдання:

1. У чому полягає виховна мета оповідання?
2. Як учинили б Ви на місці хлопчиків щодо незнайомого?

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одежа на ньому була мокра, як хлющ. Він тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

– Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

– Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні – красиві діла.

Що посієш, те й пожнеш

Завдання:

1. Доберіть прислів'я, що відтворюють ідею оповідання.
2. Чи зустрічалися Вам приклади байдужості? Як Ви чинили у такій ситуації?

Одного разу до нас прилетіли голуб і голубка. Сіли на ганку та й воркочуть. Ніби дивляться на мене й щось просять. Я поліз на дах,

відчинив маленьке віконце. Голуби заховалися в нього. Я виніс їм зерна, вони поклювали й знову сховались у віконці.

Наступного ранку я знову погодував їх і поставив коритце з водою. А потім було так – коли погодую, а коли й забуду. Більше було таких днів, що я забував погодувати голубів. Вони сидять на ганку, дивляться на мене, а я все кудись поспішаю. Коли це йду, а голуб летить наді мною, немов збирається на плече мені сісти. Я думав, що голуб грається. І не догадався, що йому їсти хочеться.

А то якось уранці бачу – голуби сидять на подвір'ї в сусідів, а маленька дівчинка Оля годує їх.

А батько ставить на стовпі маленьку хатку – голубник.

Боляче мені стало. Кликав я голубів, кликав, але вони більше до мене не прилетіли. Поселилися в голубнику. Оля щодня годує їх – і вранці, й увечері.

Вони полюбили дівчинку: сідають їй на плечі, даються в руки.

Що посієш, те й пожнеш, – говорить наше українське прислів'я. Посіяв байдужість – пожав зневагу.

Птахи зневажають тих, хто байдужий до них.

Покинуте кошеня

Завдання:

1. Доберіть ілюстративний матеріал до оповідання.
2. У чому полягає виховний зміст твору?
3. Як учинили б Ви на місці Наталочки?

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матері. Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куша та й сидить – тремтить. Поверталась із школи маленька Наталочка. Чує – нявчить кошеня. *Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому.* Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

Чорні руки

Завдання:

1. Якими рисами, на Вашу думку, був наділений Юрась?
2. Поміркуйте, яким могло бути життя у бабусі.

Бабуся місила тісто. Тісто було пишне, м'яке, бите.

– Спечіть мені голуба, – просить Юрась.

Бабусині руки стали ліпити голуба. Ось появилися крила, тонкі, ніжні. А руки в бабусі чорні, зморщені, з висохлими пальцями. Не може онук очей відвести од них – наче вперше побачив бабусині руки. Дістала бабуся голуба з печі, поставила перед онуком. А його і їсти жалко: білий, пишний, немовби ось-ось злетить.

– Бабусю, – питається Юрась, – чого руки у вас чорні-чорні, а голуб білий-білий?

– *Якби в мене руки були білі, то не було б ні тіста, ні голуба, – тихо сказала бабуся.*

Юрась і задивився на голуба. Потім каже:

– Дайте мені лопату, бабусю.

– Нащо?

– Піду в сад копати землю.

– Навіщо ж її зараз копати?

– Щоб руки почорніли.

– Бери, Юрасю, лопату.

Сьома дочка

Завдання:

1. Спробуйте дати завдання кожній з дочок, як можна зустріти маму? (попросувати речі, полити квіти...).
2. Продумайте можливе продовження твору.

Було в матері сім дочок. Ось поїхала мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць.

Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за одною стали говорити, як вони знудьгувалися за матір'ю.

– Я скучала за тобою, немов маківка за сонячним промінням, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину дощу, промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня плаче за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, щебетала четверта.

– Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, – промовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона роззула матусю й принесла їй води у ночвах – помити ноги.

Горбатенька дівчинка

Завдання:

1. Яка основна ідея твору?
2. Які почуття переживав учитель?
3. Які слова можна було б сказати новенькій дівчинці?

Другий клас розв'язував задачу. Тридцять п'ять учнів схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

– Будь ласка, відчини двері й подивись, хто там стукає, – мовить учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку. Вона була горбатенька. Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки. У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися. Учитель полегшено перевів дух.

– Цю дівчинку кличуть Олею, – каже директор. – Вона здалеку приїхала до нас. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачте, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки. – Я...

Тепер учитель був спокійний: клас витримав іспит.

Моральні дилеми

1. Якою має бути інформація, що надається батькам про дітей?
Орієнтовна відповідь. Батьки, нібито, мають право усе знати про власних дітей. При цьому завжди існує ризик, що окремі факти з їх перебування у ЗДО, якщо про них дізнаються батьки, можуть не просто зашкодити, а й травмувати дитину.

2. Чи можна обговорювати окремих вихованців з колегами?
Орієнтовна відповідь. Таке обговорення може допомогти розв'язати якісь проблеми, а може призвести до витоку інформації, що може зашкодити дитині. Можна внести якісь ремарки про вихованця та його поведінку, але не обговорювати, не пригнічувати дитину.

3. Яку інформацію можна приховувати від вихованців, а яку ні?
Орієнтовна відповідь. Інформацію, яка не відповідає віковим особливостям дітей, питання, що стосуються особистого життя вихователя, інформацію ж яка для дітей доступна та актуальна приховувати не можна, слід пам'ятати, що дітям все потрібно пояснювати та аргументувати.

4. Чи можна втручатися в особисте життя дітей, нав'язувати їм власні погляди та цінності?

Орієнтовна відповідь. Є сталі цінності та погляди про які вихователь розповідає дитині, але не можна стверджувати, що у когось вони хороші, а у когось – погані.

5. Яка межа відкритості та емоційності у спілкуванні з дітьми?
Орієнтовна відповідь. Занадто глибока бурхлива або, навпаки, недостатньо емоційна реакція може призвести до втрати навчальної мотивації, її спрямованості на уникнення невдач, залежності від соціальної оцінки.

6. Чи має право вихователь втручатися в сімейне виховання, давати поради батькам?

Орієнтовна відповідь. Поради вихователь може давати в тому випадку, коли дитина дійсно потребує допомоги спеціалістів, але сказати

про це потрібно лаконічно та по-дружньому, але втручатися в сімейне виховання не варто.

6. В який спосіб і чи можна взагалі карати дітей?

Орієнтовна відповідь. *Безкарність веде до втрати відповідальності, а з іншого боку, надолуге покарання може дати обернені очікуваним результати.*

Метод «plus–minus–interesting»

Тема: Вербальні та невербальні засоби спілкування, їх характеристика.

Плюси	Мінуси
<p>1. Цікаво було визначати стан, емоцію або почуття людини на фото, беручи до уваги міміку обличчя.</p> <p>2. Нова інформація про характеристики візуального контакту.</p> <p>3. Багато наочності: фото, відео, презентація.</p>	<p>1. Деяко нудною видалась інформація про дистанцію спілкування.</p>

Цікаве

1. Захопливою була інформація про жестикуляцію, хотілося б ще більше дізнатися про тлумачення жестів.
2. Цікаво дізнатися про кінетичні засоби у фаховій діяльності вихователя.

ВПРАВИ-КРИГОЛАМИ (ICEBREAKERS)

Пошук подібностей

Мета: Покращення взаємин у групі шляхом пошуку схожих рис у здобувачів освіти.

Час виконання: 10–15 хвилин.

Перебіг вправи

1. Викладач об'єднує здобувачів освіти у 4-5 команд. Для цього можна на маленьких картках написати цифри (номери команд) і перевернути їх: учасники навмання витягнуть картку з певною цифрою та дізнаються, хто в яку команду потрапить.
2. Кожна команда має за 10 хвилин на аркуші записати, чим схожі між собою її учасники (наприклад, колір очей, довжина волосся, улюблений фільм тощо).
3. Виграє команда, яка змогла знайти найбільше подібностей.

Анонімне інтерв'ю

Мета: допомогти учасникам краще зрозуміти один одного.

Час виконання: 15–20 хвилин.

Перебіг вправи

1. Учасники пишуть на аркушах запитання, які хотіли б поставити один одному.
2. Викладач збирає аркуші та змішує їх в одній коробці.
3. Учасники по черзі навмання витягують із коробки по одному аркушу та відповідають на запитання.

Знаки зодіаку

Мета: викликати в учасників гарний настрій, сприяти об'єднанню.

Час виконання: 10 хвилин.

Перебіг вправи

Учасники, стоячи у колі, повинні вишикуватись відповідно до місяця народження. Повідомити місяць можна лише рухами, мімікою, жестами.

Чарівний ящик

Мета: розтопити кригу між учасниками.

Матеріал: картонна коробка, люстерко.

Час виконання: 10 хвилин.

Хід проведення:

1. Кожен учасник підходить до коробки, дивиться всередину і говорить одну хорошу річ про людину, чиє фото він бачить всередині, не відкриваючи групі таємниці, хто там. Коли учасники заглядають у коробку, вони бачать там своє відображення, тобто повинні сказати щось хороше про себе.

2. Наприкінці вправи тренер каже, що гра має безліч позитивних рис і в учасників буде шанс проявити ці риси під час тренінгу (навчання).

Дві істини та одна неправда

Мета: дати учасникам можливість більше дізнатися один про одного.

Час виконання: 10 хвилин.

Перебіг вправи

1. Учасники підключаються до Zoom-конференції.
2. Кожен учасник записує на аркуші два правдиві та один неправдивий факт про себе.
3. Учасники по черзі зачитують факти, а інші мають відгадати, який із них неправдивий.

Примітка. Заздалегідь домовитися зі Здобувача ми освіти, що перед відповіддю потрібно «підняти руку», щоб не здійсмати в Zoom галас.

Приховані таланти

Мета: підняти самооцінку учасників; розкрити особистості учасників з нового боку.

Час участі: 15–20 хвилин.

Перебіг вправи

1. Учасники підключаються до Zoom-конференції.
2. Кожен із них показує свої приховані таланти: гра на музичних інструментах, спів тощо. Після кожного виступу колектив аплодує тому, хто виступив.
3. Обмін враженнями від побаченого.

Машина часу

Мета: розвинути в учасників фантазію; дати можливість помріяти, знаходячись у дружній компанії.

Час виконання: 20–25 хвилин.

Перебіг вправи

1. Учасники підключаються до Zoom-конференції. Вони мають уявити, що суспільство винайшло машину часу.
2. Запитання учасникам:
 - Куди ви хотіли б подорожувати: в далеке минуле чи в майбутнє?
 - Із якою метою ви хотіли б подорожувати в часі?
 - Чи є людина, із якою ви хотіли б зустрітися в новому часовому проміжку?
 Учасники на інтерактивній дошці візуалізують свої відповіді на запитання (наприклад, на Padlet).
3. Презентація відповідей.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
МФО 820172, Код 02125591

30.12.2020 № а-13/717

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної
освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
011 Освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Результати дисертаційного дослідження Єфименко Людмили Миколаївни впроваджувалися в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради впродовж 2018-2020 років.

Єфименко Л. М. було розроблено авторський спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» та тренінг «Толерантність як основа конструктивної взаємодії», використання яких сприяло підвищенню рівня вихованості щодо комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти за всіма компонентами системи (мотиваційно-ціннісним, когнітивним, емоційним, діяльнісним).

Апробація основних теоретичних положень дослідження та практичних напрацювань здобувачки здійснювалась під час її виступів на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, науково-методичних семінарах, засіданнях кафедри теорії та методики дошкільної освіти.

Матеріали дослідження використовувалися для змістового збагачення лекційних і практичних занять із дисциплін «Дошкільна лінгводидактика», «Інклюзивна дошкільна освіта» та педагогічної практики.

Результати наукової роботи дисертантки отримала позитивну оцінку здобувачів освіти і викладачів академії, обговорені та схвалені на засіданні кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту (протокол № 6 від 08.12.2020 р.).

Проректор з науково-педагогічної роботи

Іван СТЕПАНЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БАЛАКЛІЙСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

64207, Харківська область, м. Балаклія, майдан імені В.Й. Казмірука, 6,
тел. (05749) 2-07-61, 5-13-33, 5-43-59, 2-03-81 e-mail: balkolleg@gmail.com

30.12.2020 № 01-12/175

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної
освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)**

Результати дисертаційного дослідження Єфименко Людмили Миколаївни впроваджувались у освітній процес Балаклійського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради з 2018 по 2020 рр.

Упровадження основних науково-методичних положень дослідження щодо організаційно-методичної моделі системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики сприяло вдосконаленню змісту педагогічної практики, розширило зміст лекційних і практичних занять, позааудиторної та самостійної роботи здобувачів дошкільної освіти.

Запропоновані дисертанткою спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» та тренінг «Толерантність як основа конструктивної взаємодії» сприяли ефективності реалізації мети дисертаційного дослідження, зокрема щодо підвищення рівня виховання комунікативної толерантності здобувачів освіти.

Директор
Балаклійського педагогічного
фахового коледжу
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Наталія ДЕНИСОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРАСНОГРАДСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

63301, м. Красноград,
Харківської області, вул. Московська, 47

☎ 7-28-44, 7-75-69

факс 7-40-69

№ 174 від 15.10.2020

e-mail Kk_hgra@ukr.net

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни**

**за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців
дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю**

011 – освітні, педагогічні науки

(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Результати дисертаційного дослідження Єфименко Людмили Миколаївни впроваджувались у освітній процес Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради впродовж 2018-2020 років.

Основні науково-теоретичні положення, практичні здобутки та висновки наукової роботи Єфименко Л. М. використовувались під час вивчення дисциплін професійної підготовки та в ході педагогічної практики, що збагатило їх зміст та сприяло ефективності засвоєння теоретичних знань здобувачами освіти з проблеми виховання комунікативної толерантності.

Упровадження науково-обґрунтованої системи виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики засвідчило її доцільність й ефективність у фаховій підготовці майбутніх педагогів у закладах вищої педагогічної освіти.

Т.в.о. директора

Красноградського педагогічного
фахового коледжу
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-
педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Любов КОТЕЛЕВСЬКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Код ЄДРПОУ 41086744

30.12.2020 № 01-13/719

на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців
дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Результати дисертаційної роботи Єфименко Л. М. були апробовані впродовж 2018-2020 рр. шляхом упровадження авторського спецкурсу «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» в освітній процес Харківського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради зі спеціальності 012 Дошкільна освіта, а також включення окремих тем у навчальні програми дисциплін фахової підготовки.

Теоретичні і практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у публікаціях і доповідях на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, а також пройшли апробацію у процесі організації різних видів педагогічної практики зі спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Впровадження науково-методичних розробок Єфименко Л. М. дало змогу урізноманітнити освітній процес, сприяло розширенню та поглибленню знань здобувачів освіти щодо проблеми наукового пошуку.

Матеріали дисертаційної роботи є актуальними, мають вагомe теоретичне і практичне значення у процесі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Директор
Харківського педагогічного
фахового коледжу
Комунального закладу «Харківська
гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

Ірина ПОЛЯКОВА

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
(ДДПУ)

вул. Батюка, 19, м. Слов'янськ, Донецька область, Україна, 84116

Тел./факс: (062) 666-54-54

E-mail: sgpi@slav.dn.ua, www.ddpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 38177113

08.02.2021 р. № 68-21-16 на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців
дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Розроблена Єфименко Людмилою Миколаївною система виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики впроваджувалася в освітній процес упродовж 2018-2020 рр.

Теоретичні положення та практичні напрацювання дисертаційного дослідження, запропоноване науково-методичне забезпечення було використано для збагачення змісту навчальних занять із дисциплін професійної підготовки під час проведення лекційних, практичних, тренінгових занять, організації самостійної роботи, а також у процесі педагогічної практики зі спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Високу оцінку науково-педагогічних працівників отримали розроблені Єфименко Л. М. спецкурс «Професійно-комунікативна компетентність фахівця дошкільної освіти» та тренінг «Толерантність як основа конструктивної взаємодії», що дало можливість збагатити здобувачів освіти теоретичними знаннями з проблеми виховання комунікативної толерантності у цілому, та у процесі педагогічної практики зокрема.

Застосування нововведень сприяло ефективному формуванню у майбутніх фахівців дошкільної освіти мотиваційного, когнітивного, емоційного, діяльнісного компонентів задля виховання їх комунікативної толерантності у процесі педагогічної практики.

Результати впровадження матеріалів дисертації Єфименко Людмили Миколаївни обговорювались на засіданні кафедри дошкільної освіти та соціальної роботи Донбаського державного педагогічного університету (протокол № 5 від 03 грудня 2020 р.).

Ректор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

проф. Омельченко С.О.

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОШКІЛЬНИЙ
НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (ЯСЛА-САДОК) № 265
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»
просп. Московський, 212/1, м. Харків, 61082
тел. 725-17-01, e-mail: dnz265@ukr.net
Код ЄДРПОУ 24479504

17.12.2020 № 172

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців
дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Упродовж 2018-2020 рр. в освітній процес Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 265 Харківської міської ради» упроваджувались матеріали дисертаційного дослідження Єфименко Людмили Миколаївни «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики» через низку заходів, зокрема: підготовка здобувачів вищої освіти до проведення бесід на етичні теми з дошкільниками, драмотерапії, вирішення комунікативних педагогічних ситуацій.

Заходи були спрямовані на формування умінь та навичок безконфліктної комунікації, єдності з однолітками, емпатії.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 2 від 16 грудня 2020 р.).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Завідувач
Комунального закладу
«Дошкільний навчальний заклад
(ясла-садок) № 265
Харківської міської ради»

Валерія БОНДАРЕНКО

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД (ЯСЛА-САДОК) №307
ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»**

вул. Бекетова, 7,
м. Харків, 61007

тел. 725-54-05, e-mail: dnz307@kharkivosvita.net.ua; сайт <http://dnz307.edu.kh.ua>
Код ЄДРПОУ 24482943

26.11.2020 №01-24/186

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Єфименко Людмили Миколаївни
за темою «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців
дошкільної освіти у процесі педагогічної практики»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки
(спеціалізація 13.00.07 – теорія і методика виховання)

Упродовж 2018-2020 рр. в освітній процес Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 307 Харківської міської ради» упроваджувались матеріали дисертаційного дослідження Єфименко Людмили Миколаївни «Виховання комунікативної толерантності майбутніх фахівців дошкільної освіти у процесі педагогічної практики» через низку заходів, зокрема: підготовка здобувачів вищої освіти до проведення ігор-занять з дітьми дошкільного віку, створених з метою вирішення проблем міжособистісної взаємодії в казкових ситуаціях, проблемних ситуацій.

Заходи були спрямовані на розвиток умінь вербального та невербального спілкування; почуття близькості з іншими; умінь, спрямованих на розпізнавання почуттів інших людей; гармонізацію; вміння розуміти настрій оточуючих; толерантність.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження обговорено та затверджено на засіданні педагогічної ради (протокол № 2 від 25 листопада 2020 р.).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Завідувач Комунального закладу
«Дошкільний навчальний заклад
(ясла-садок) № 307
Харківської міської ради»

Тетяна СТРОЙ